

дослідник Давід Клег на міжнародному музичному консиліумі (1964) виголосив доповідь на тему «Класифікація Філарета Колесси українських речитативних пісень». У ній Давід Клег намагався розвинути погляди українського ученого Ф. Колесси на українські думи і їхні мелодії.

Уже минуло півтора століття, як з'явилися перші згадки, статті й переклади українських дум англійською мовою. За цей час увага до українського епосу (думи в англійських джерелах часто називають «козацькими баладами») не згасла, а зросла. Упродовж ХІХ—ХХ століть було зроблено чимало перекладів дум і пісень на англійську мову. І все ж, коли б англійський читач захотів ознайомитися з ними рідною мовою, він був би розчарований. Англійською мовою мало перекладів. Українські пісні чекають своїх поетів, що добре володіють мистецтвом сучасного перекладу. А тим часом пісня сама гастролює на Британські острови. Багато спортсменів виступає з танцями і фігурним ковзанням на льоду під українські мелодії. Виконують їх і радянські співаки перед англійською аудиторією. На виступи Бели Руденко в Лондоні (1961) збиралося по 8 тисяч слухачів, а пісню «Не щечечи, соловейко» довелося співати кілька разів. У 1973 році з ініціативи товариства дружби «Шотландія — СРСР» на північних землях Великобританії, в краю Роберта Бернса, виступала з концертами велика група українських професійних акторів і кілька самодіяльних ансамблів пісні й танцю, зокрема і дует бандуристок — Майї Голенко та Ніни Писаренко. Українська пісня у виконанні співаків з Дніпра пролунала тоді вперше на півночі і сході Шотландії. Успіх був великий, цього разу на «біс» найчастіше викликали проспівати гумористичну пісню «Нехай буде гречка». Про захоплення українськими мелодіями вдячні

слухачі писали після концертів листи аж у Київ⁴⁵. Мелодії деяких українських пісень останнім часом стали популярними серед населення, їх використовують професійні музики при створенні хорових та оркестрових творів. Це стосується в першу чергу таких пісень, як «Щедрик» М. Леонтовича, «Іхав козак за Дунай», «Ой не ходи, Грицю» та інших («Ой не ходи, Грицю» постійно грає лондонський оркестр під керівництвом Стенлі Блека). Цьому сприяють не тільки різні друковані джерела, а й фестивалі, зустрічі молоді, радіо, сучасна техніка звукозапису.

У КРАЇНІ БАЛЬЗАКА І ПРОСПЕРА МЕРІМЕ

Українська нація суто слов'янська,
весела, життєрадісна, лицарська...
Це нація поетів, музикантів, митців,
яка назавжди викарбувала свою історію
в піснях, а століття неволі не змогли
примусити її мовчати.

Ш. Сеньобос

«Щодо мене — то я — козак!» — ці слова належать видатному французькому письменникові Просперу Меріме.

Що ж спонукало письменника до такого зізнання? Боплан зі своїм описом України? Чи, може, «Тарас Бульба» М. Гоголя або Богдан Хмельницький, що про нього з невідомим захопленням писав Меріме? Навпевне, все разом, але в основі всього, мабуть, були спільні традиційні прагнення до волі й незалежності, притаманні як українському, так і французькому народам.

Зацікавлення українською історією та поезією українського народу, можна сказати, давні. Українське слово і пісню з берегів Дніпра на береги Сени

доносили мандрівники, купці, козаки, студенти, письменники, а в новіші часи нові засоби інформації — книги, радіо, хори тощо.

Ще в XIV столітті молоді люди з України, спрагли до знань, вирушали до Парижа на навчання. З того часу прізвища українських студентів зустрічаються в списках ліценціатів і магістратів Сорбонни. Навчаючись у Парижі, вони несли туди рідну пісню і словоберігається українська граматика, написана латинською мовою І. Ужевичем¹. Саме тоді, у другій половині XVI століття, коли французький вчений Пастель запевняв, що може провести купців через всю Україну, бо добре знає місцеву мову, пролунали в Парижі і перші відгуки про козаків. У 1594 році французький посол у Царєграді зробив опис життя «славнозвісної відважної козацької нації» і послав його до короля; а 1595 року в Ліоні виходить і перша книжка французькою мовою про переможну боротьбу козаків з турками й татарами². Турецька імперія перебувала тоді ще в роковіті і реально загрожувала Європі, отож природно, що козаки, ведучи успішну боротьбу проти турецьких завойовників, викликали прихильність європейських народів.

Велике зацікавлення у Франції до України та її культури проявляється у XVII столітті, коли слава про вільнолюбну «націю козаків» у зв'язку з визвольною війною 1648 року набуває широкого резонансу в Європі.

1646 року козаки допомагали французам в їх війні проти Іспанії і своєю кмітливістю відзначалися при взятті Дюнкерка. Очолював цей похід козаків у Францію Богдан Хмельницький. Від них французи не могли не чути пісень, які завжди супроводжували козацькі походи.

У середині XVII століття з'являються ґрунтовні

розвідки французьких авторів про Україну і серед них — найпопулярніша книга інженера Боплана «Опис України...»³, надрукована 1650 року в Руані, яку потім багато разів перевидавали різними мовами⁴. Користуючись цією книгою, про Україну писали автори різних країн — англійці, німці, іспанці, італійці та інші. У XVIII столітті вона стала настільки популярною, що, як писали французькі видання, «її купують на вагу золота, якщо мають щастя десь знайти».

Розповідь Боплана охоплює різні сторони життя українського народу. Його цікавить побут, звичаї, обряди, розваги українців, а також пісні та народна музика. Підневільне становище народу, на думку Боплана, відбилосся і на характері пісні, яка зворушує навіть нещирі серця. Боплан вражений тим, що ця нація, постійно зазначаючи татарських нападів, плачучи співає.

З допомогою книги Боплана писали історичні праці про Україну французькі автори — П. Шевальє, Федро, Пасторій, М. Ванел, Ж. Шерар.

Та, хоч як парадоксально, найцікавішими з погляду наявності відомостей про культуру і пісню України тих давніх часів виявився документ нецивільного походження. У другій половині XVII століття (за часів Яна Собеського) на території Польщі й України побував французький агент, який під своїм звітом урядові підписався псевдонімом «Божо». Так ось, у цьому описові⁵ подана й характеристика (української) руської мови та пісні. «Кажуть, що руська мова, — пише Божо, — найделікатніша й приємна в устах жінок; я не пізнав цього на власному досвіді, проте мав можливість почути руські співи й танці, які вражають незрівняно сильніше, як співи й танці польські. Руські пісні за змістом і звучанням набагато ніжніші».

З другої половини XVII століття зберігся ще один цікавий відгук про українську народну поезію. 1677 року з Царгороду французький посол Нуантель відправив на королівські галери шістьох українських козаків, які втекли з турецької неволі і попросили притулку у французькому посольстві. Оці «шість» невільників, — як писав посол, — потрапили в полон до татар і прохали французького посла викупити їх. Посол відправив козаків уже як французьких невільників на королівські галери. Тут з ними зустрівся королівський капуцин (монах) Анрі де Монбаз і був дуже подивований, що ці освічені козаки знають латинь, твердо тримаються своїх патріотичних переконань і віри; «вони міцні тілом, гарні, хоч не завжди покірні, бо звикли до вільного життя».

Капуцина зачарували також козацькі пісні — задушевні й дзвінкі, але сумні. «З їх перекладу я дізнався, — пише він в одному з листів до королівського двору, — що зміст цих пісень — війни з турками й татарами, які ніколи не припиняються на Україні»⁶.

У XVIII столітті, за доби процвітання класицизму, у Франції мало уваги звертають на народну поезію, тим більше на творчість інших народів. Перший переклад української пісні французькою мовою був надрукований 1795 року в Петербурзі («Ой під вишнею, під черешнею». З нотами). Дисертація⁷ з цією публікацією належала до лектури російського «вищого світу» (а також французів, які відвідували Росію). Її, ясна річ, мало хто знав. Але слава про кобзарів і думи все ж доходила до Франції. В одному з тодішніх французьких видань («Есе про російську літературу». — Ліворно, 1777. — С. 45—46) розповідається, що в Москві й Петербурзі користуються популярністю бандуристи й гусярі з України. Такими

фрагментами були перші французькі публікації XVII—XVIII століть про українські пісні, думи й кобзарів.

Більше про українські пісні й думи у Франції стали писати в першій половині XIX століття, в добу розквіту романтизму. Підвищена увага до життя й побуту східних слов'ян зумовлена перемогою російських військ над Наполеоном у 1812 році. На французьку, німецьку мови українські пісні перекладалися з російських збірників кінця XVIII століття (пісня «Ой гай, гай, гай зелененький») або ж безпосередньо з уст українських співаків (пісня «Іхав козак за Дунай» — німецькою мовою). В літературі йшла мова про пісенне багатство української нації, але до французького читача ці скарби не доходили; особливо мало знали у Франції про український епос. Перша збірка дум «Опыт собрания малороссийских песен» (1819), видана М. Цертелевим, в Європі не набула популярності. Про українські пісні й думи в Англії та Франції заговорили тільки після появи збірок М. Максимовича (Украинские народные песни. — М., 1834; Сборник украинских песен — К., 1849), Вацлава з Олеська (Пісні польські руські, — Львів, 1833) та збірок Жеготи Паулі (1839, 1840).

І тут варто згадати бодай найважливіші факти про знайомство французького читача з українськими піснями й думами. Ідеї романтизму у французькій літературі розвивалися дещо пізніше, ніж в англійській та німецькій; і, певно, тому, що тут ще в XVIII столітті сильною була течія класицизму, проти якої виступили романтики, закликаючи письменників орієнтуватися не на іноземні культурні традиції, а на культуру і побут свого народу з його мовою, піснями, звичаями. Серед перших представників прогресивного романтизму у Франції на початку

XIX століття була Анна Луїза-Жермена де Сталь (1766—1817). Як громадський діяч вона обстоювала людську свободу, а в творчості — романтизм з його орієнтацією на самотність. Мадам де Сталь закликала сучасників у всьому бути французами, перестати зображати з себе греків і римлян, більше звертатися до пісенних джерел рідного народу. Ідеї романтизму, пропаговані письменниками, мали успіх серед французького суспільства, пісні французькі (й інших народів) стали предметом захоплення діячів культури.

1810 року мадам де Сталь видає книжку «Про Німеччину», в якій виставляє за приклад німців та англійців, як треба ставитися до своєї рідної культури, зокрема пісні. Наполеону це видалося підозрілим, і видання, як непатріотичне, було спалене.

Мадам де Сталь ще 1812 року побувала в Києві, де її приймав генерал М. А. Милорадович. Тут і відбулося перше її знайомство з українськими піснями й співцями. У Петербурзі вона знову слухала, як співають українці. Почуте її захопило і, коли вона повернулася до Західної Європи, то стала популяризатором української пісенної культури.

В 30-х роках XIX століття в Парижі та інших французьких містах оселилися польські емігранти, учасники повстання 1830—1831 років. Польські письменники, потрапивши до Франції, стають активними пропагандистами української народної поезії, серед яких перший професор слов'янських мов у паризькому «Колеж де Франс» Адам Міцкевич. До Парижа його запросили з Лозанни. Свої виступи з лекціями в «Колеж де Франс» він розпочав 22 грудня 1840 року. Були вони прилюдними і послухати польського поета-професора сходилося багато парижан. Упродовж 1840—1844 років Адам Міцкевич виступив 113 лекцій про слов'ян, їх культуру й літе-

ратуру та мови. Значну увагу було приділено й народній поезії, пісні, зокрема й українській. Лекції мали широкий розголос, публікувалися в тодішніх виданнях французькою і польською мовами, через них популяризувалась і творчість України.

У Парижі польські емігранти, як зауважив В. С. Щурат⁸, намагалися зацікавити своє нове оточення піснями своїх країв і вибирали для цього пісні з України. Вони ж їх і перекладали. Вони ж і поширювали їх серед французів. Ю. Словацький у одному з листів до матері в 1831 році якось сповідав: «Совінський видає пісні українського і польського народів з французькими перекладами. Тутешньому жіноцтву незмірно подобаються «Гриць», та кож пісня про Потоцького»⁹.

Емігрантські кола видавали польською та французькою мовами свої періодичні видання та різного змісту книги, в яких багато місця відводилося також Україні, її історії та пісенності. У газеті «Полноц» — органі «Молодої Польщі» в Парижі 1835 року була надрукована стаття «Про поезію України», яку можна було б назвати дифіраблом українській народній пісні. До речі, в цій статті говориться і про думи: «Думи України, що їх по селах співає народ, чи ж не пестять вони слух своєю гармонійністю»¹⁰⁻¹¹.

Французькою мовою перекладали українські пісні Б. Залеський, С. Гошинський та інші. М. Чайковський, у 1835 році на Міжнародному історичному конгресі в Парижі прочитав велику доповідь «Який був вплив козаків на літературу Півночі і Сходу?». У ній мова йшла і про історичні пісні та думи. Доповідь французькою мовою вийшла окремою брошурою в Парижі. На цьому ж Конгресі виступив польський письменник Ян Чинський з другим рефератом «Який був вплив козаків на літературу, науку, мистецтво й цивілізацію на Півночі і на Сході?». Він

теж містить матеріали про українську народну історичну поезію. Уже самі назви рефератів засвідчують захоплення польських діячів культури козаччиною, яке вони намагалися передати французькому народові.

Тоді ж у Франції стала популярною українська пісня «Іхав козак за Дунай», текст якої опрацював хтось із польських емігрантів. Вона була занесена скоріше всього поляками. Гадають, що її популярності сприяв польський композитор і скрипаль, учень Н. Паганіні, К. Ліпінський, який 1833 року видав у Львові музику до збірки Вацлава з Олеська, де була надрукована й пісня «Іхав козак за Дунай»¹². За це промовляє і той факт, що у Франції стає відомим варіант мелодії, поданий в музичному додатку, що його підготував для збірника Вацлава з Олеська К. Ліпінський¹³. Він з успіхом виступав у 30-х роках з концертами в Парижі.

Хоч як би там було, але в 30-х роках пісня «Іхав козак за Дунай» уже з'являється у збірниках французьких пісень під назвою «Прощання наречених». За змістом вона стоїть значно ближче до українського оригіналу, ніж німецька переробка. В цьому легко можна переконатися, переклавши хоча б оці перші дві строфи пісні, взяті зі збірки пісень, виданої в Парижі 1830 року:

L'adieu des fiancés

Entends les clairs retentir
Adieu Nadéje, il faut partir.
Adieu! La gloire des combats
M'attend, m'attend là-bas.

Eh quoi! tu fuis, ô bien aimé
La vierge qui t'avait charmé.
Mon coeur navré d'ennui profond,
En pleurs, en pleurs se fonde!

Дослівно це звучить так:

Слухай, сурми грають похід!
Прощай, Надіє, мушу їхати.
Прощай! Слава боїв жде мене,
Вона чекає мене там.

Ей, нащо ж ти, любий, покидаєш
Дівчину, яка тебе причарувала?
Мое серце у глибокій печалі,
Воно плаче, ридає тяжко!

У французькому перекладі в основному відтворено зміст оригіналу. Те нове, що з'явилося у цих строфах, також зумовлено змістом українського оригіналу: козак говорить про славу боїв, про свій обов'язок воїна в стилі твору С. Климовського. Правда, і тут, як у німецькій переробці, немає згадки про Дунай, а дівчину названо конкретним ім'ям. Конкретизація імен явно підкреслює тут слов'янське походження пісні.

Польські письменники сприяли зацікавленню французьких літераторів українською історією, етнографією, думами та піснями. Дехто з них навіть звернувся до українських сюжетів. У романі Я. Чин-звернувся до українських сюжетів. У романі Я. Чинського «Козак», наприклад, що вийшов французькою мовою 1836 року в Парижі, зображені події боротьби українського народу проти польської шляхти часів Хмельницького. В текст роману вплетені дві пісні, стилізовані під історичні. Створив їх відомий французький поет Г. Демольєр, а музику написав (також стилізуючи під українські мелодії) німецький композитор Й. Манцер. Він вивчав українську народну музику і навіть опублікував у «Паризькій музикальній газеті» (1835, 1838) дві розвідки «Пісні козаків», де подав в перекладі кількох текстів.

З середини 30-х років XIX століття французькі видання систематично друкують матеріали про українські пісні та думи, черпаючи відомості то з

українських першоджерел, то з польських, англійських чи американських видань. Невідомий автор невеличкої розвідки «Народна поезія слов'ян»¹⁴, скориставшись подібною публікацією з журналу «Північно-Американський огляд» (1837) написав досить прихильно про пісенну поезію усіх слов'ян, зупинившись, зокрема, на сербській, українській: «Це геніально прості квіти, які здуває подих цивілізації»; «їхня чистота викликає подив народів». Спираючись на дослідження П.-Й. Шафарика, дослідник відзначає творчі здібності слов'ян. На відміну від німецької сентиментальної музики — слов'янська, на думку автора, підкуповує ніжністю, чистотою почуттів, поетичністю вислову. «Лірична поезія притаманна слов'янській крові», «вся раса слов'ян — поети». Власне, українська пісня, вважав автор, переважає сербську своєю простотою.

Дещо докладніше про українську народну поезію йдеться у книзі «Польща», яка з'явилася в Парижі 1840 року¹⁵. Загальні міркування про зв'язок народних пісень з історією підкріплено конкретними зразками («Чайка» вперше надрукована тут французькою мовою, передано зміст пісні «Стоїть явір над водою» та подані зразки обрядових пісень — шедрівок, колядок). У цьому виданні за А. Совінським охарактеризована музика українських народних пісень. Ще 1835 року в одному французькому виданні з'явилася рецензія невідомого автора на збірку І. Срезневського «Запорожская старина» (Харків, 1833). М. Гресько висловив здогад, що її автором міг бути О. Бодянський.

Користуючись розвідками польського письменника й літературознавця М. Грабовського, анонім опублікував у лондонському журналі («Міжнародний кварталний огляд») ¹⁶ велику статтю «Історія козацької літератури. Козацькі пісні». Через п'ять

років (1845) з деякими змінами цю статтю під заголовком «Козацькі пісні України» французький автор, який підписався криптонімом «І. Д.», подав у журналі «Британський огляд»¹⁷, пославшись при цьому на англійське першоджерело. Стаття пройнята теплим почуттям до «української нації», та її пісень і дум. Так, саме дум, бо в ній вперше французькому читачеві подаються докладні відомості про українські думи, ілюстровані перекладами та переказом змісту таких епічних творів, як «Ой на нашій славній Україні», «Смерть Свирговського», «Брати Азовські». І хоча він застерігає, що пісні і думи треба розрізняти, та виявляється, що це не так просто. Пісні про Морозенка, «Ой на горі огонь горить», «Гомін, гомін по діброві» та інші чомусь потрапили до жанру дум. Дутеж у його розгляді потрапили до жанру дум. Думи — справжній епос, їх виконавці — кобзарі-бандуристи, українські барди, мінестрелі чи радше рапсоди, яких стає дедалі менше, зауважує автор. Визначальними жанровими ознаками дум називаються тут *епічний склад, нерівноскладовість вірша, історичний сюжет*. На жаль, названі думи переважно переказуються, за винятком думи про «Втечу трьох братів з Азова» яка перекладена напіввіршованою прозою. У перекладі не збережено ні характеру віршування, ні стилістики образності української думи, але більш-менш точно передано зміст. Та це й зрозуміло, адже всі переклади вторинні — зроблені з англійських перекладів, а ті, в свою чергу, — з польських. Що ж до художніх вартостей дум, то і англійський, і французький перекладачі висловлюють жаль, що не можуть передати красу й багатства думок оригіналу, бо це, мовляв, можуть відчутти тільки ті, хто знає співучу українську мову. Перекладач, зокрема, відзначив, що подібного явища — жанру дум — в Європі немає.

У 40-х роках XIX століття один із провідних паризьких журналів «Ревю ендендант» опублікував кілька статей польського діяча й ученого Едмонда Хоецького про культуру, мову, літературу, побут слов'ян. У одному з нарисів про мову й діалекти слов'янських народів («Порівняльні етюди слов'янських мов і діалектів») Хоецький подав невеличкий нарис і про Україну, де підкреслив, що ця степова країна дуже багата, а її народ створив «ніжну й мелодійну мову», якою складено «багато поетичних дум та пісень (балад)» і серед слов'ян «українці вважаються найпоетичнішою нацією». Хто хоче переконатися — хай прочитає збірники пісень, упорядковані М. Максимовичем, В. Залеським, М. Маркевичем, Ж. Паулі. Тут же, чи не вперше у французькому виданні, було згадано й Т. Шевченка¹⁸.

У середині XIX століття про українські думи у Франції майже не пишуть. Можливо, причиною цього були напружені відносини з Росією (Кримська війна), та й на Україні в ці роки не з'являлося ґрунтовних видань українського фольклору, які могли б привернути увагу французьких письменників і літературознавців.

У 50—60-х роках велике зацікавлення Україною, її історією та історичними піснями виявляє Проспер Меріме, але захопився він козацькою «військовою республікою», походами і відвагою козаків. Українські пісні він вивчав в оригіналі і дивувався, що його знайомі росіяни, до яких він звернувся за порадою, щоб з'ясувати, як же зрозуміти рядки з пісні про Потоцького: «бідний пане Степане, не попав на Запорожжє, не найшов, небоже, гаразд шляху» — нічого йому не могли допомогти (Лист до Лагрене, 14 липня, 1862).

У 60-х роках передові кола європейських народів слідом за російськими революціонерами-демокра-

тами Чернишевським, Добролюбовим) підносять і свій голос на захист українського народу, його мови й культури, протестують проти прийняття Валуєвського циркуляра. «Українське питання одне з найсерйозніших для майбутнього Східної Європи, але й одне з найскладніших... Поляки твердять, що русини є поляки, росіяни кажуть, що це росіяни. А що кажуть самі русини? Коли б вияв їх почуттів не був так ретельно придушений у Росії, на це питання було б легко відповісти». Так писав французький славіст і дипломат Д'Авріль у своїй брошурі «Народи Східної Європи»¹⁹. Згодом цей автор побував у Росії, проїхав Україну від Одеси до Львова і видав потому книжку — «Сентиментальна подорож по слов'янських країнах»²⁰. «Україна — поетична та легендарна країна слов'янського світу», — підсумовував свої враження від мандрівки Д'Авріль. «Український народ найпоетичніший, найбільш музикальний і художньо найталановитіший з усіх слов'янських народів».

«Сентиментальна подорож...» була написана в романтичному ключі як і всі попередні французькі видання, але від них ця книжка відрізняється тим, що її автор ділиться з читачем власними спостереженнями.

Тоді ж поживавлюється вивчення слов'янської тематики і в «Колеж де Франс», де після К. Робера кафедру славістики зайняв (1856) емігрант із Польщі О. Ходзько. Упродовж 1863—1865 років О. Ходзько публікує французькою та англійською мовою статті «Народні пісні Малої Росії», сповнені прихильності до поезії України. У ці ж часи К. Делямар складає славетне звернення до уряду (1869), де ставить питання про вивчення в «Колеж де Франс» конкретних мов і літератур слов'янських народів, в тому числі й українського. «Ми мало

А. Рамбо — французький вчений,
учасник III Археологічного конгресу у Києві (1874).

знаємо Росію, а ще менше знаємо культуру й життя різноманітніших народів, що складають царську імперію», — так писала газета «Темпс» у рецензії на статтю Дюрана про Шевченка (1876).

1874 року сталося кілька подій, що мали позитивний вплив на зацікавлення українським фольклором в Європі, а в тому числі й у Франції. Цього року в Києві відбувся Третій археологічний з'їзд за участю визначних вчених Європи. Офіційними представниками від Франції були А. Рамбо, професор Сорбонни, а згодом — міністр освіти Франції та Л. Леже (1844—1923), основоположник французької наукової славістики, професор багатьох вищих учбових закладів, а з 1884 року керівник кафедри славістики в «Колеж де Франс». Обидва вони захоплювалися народом, історією та фольклором України.

До з'їзду в Києві вийшли «Исторические песни малорусского народа», підготовлені М. Драгомановим та В. Антоновичем і «Чумацкие народные песни» І. Рудченка, які теж стали подією і не тільки для України, а й для Європи.

Та найбільшою сенсацією на з'їзді був виступ кобзаря Остапа Вересая. В освітленому ліхтарями університетському саду він проспівав народні думи, сатиричні пісні та псалми. Про виступ українського кобзаря заговорила тоді вся європейська преса, літературна і наукова громадськість, а Вересая назвали останнім «великим бардом Малоросії», Гомевалом, нащадком древнього Бояна. Народний митець своїми думами зачарував усіх, в тому числі й Рамбо, який другий раз слухав кобзаря на квартирі у М. Старицького. Повернувшись до Франції, А. Рамбо публікує кілька ґрунтовних рецензій на книжки В. Антоновича і М. Драгоманова та І. Рудченка²¹. Вони послужили основою для написання україн-

LA
RUSSIE ÉPIQUE

ÉTUDE
SUR LES CHANSONS HÉROÏQUES DE LA RUSSIE

TRAITÉES OU ANALYSÉES POUR LA PREMIÈRE FOIS

PAR

ALFRED RAMBAUD

PROFESSEUR A LA FACULTÉ DES LETTRES DE NANCY

Membre de plusieurs Sociétés savantes de Russie

PARIS

MAISONNEUVE ET Cie, LIBRAIRES ÉDITEURS

25, Quai Voltaire, 25

1876

Титульна сторінка А. Рамбо «Епічна Русь» (Париж, 1876).

ського розділу книги, що з'явилася 1876 року — «Епічна Русь»²². Цей розділ має заголовок «Малоросійський епос». В ньому, крім дум, розглядаються також історичні та чумацькі народні пісні (за збірками В. Антоновича і М. Драгоманова, І. Рудченка, П. Куліша, П. Чубинського, О. Русова та М. Лисенка).

«Український епос» Рамбо — перша велика розвідка фрунцузького автора, вагомих наслідок вивчення друкованих джерел та вражень від першоджерел, від виконавця дум. Рамбо двічі слухав Вересая, «Гомера в українському селянському благородстві і лиця якого, пише він, «світиться благородством і мудрістю» — і обидва рази був подивований силою таланту народного митця і змістовністю та красою балад (так він називає українські думи). Докладно подаючи біографію Вересая, Рамбо зупиняється на кобзарській традиції в історії України, згадує інших кобзарів і щоразу підкреслює, що ці «рапсоди степу» мають великий вплив на слухачів. Його дивує, як ці нащадки древніх боянів тримають у пам'яті «міриади» віршів і це тоді, коли їх не величають, як колись величали Боянів, а на кожному кроці переслідують. Тому, як пише Рамбо, Остап Вересай перед тим як співати пісню про Правду і Кривду — делікатно вибачився перед «панською аудиторією» Археологічного з'їзду, бо «може комусь здатися не так... то хай вибачає». Не зважаючи на те, що в пісні мають місце абстрактні поняття (Правда, Кривда), пісня ця, зауважує Рамбо, звучить дуже правдиво. Селяни, почувши таку пісню, неодмінно задумуються над своєю долею і подумують, чи не кинути їм панське поле? Особливо важила ця пісня, коли було Запорозжя, куди й тікали селяни від Кривди. Кобзарі, отже, збуджують свідомість народу, і в цьому їх велике суспільне значення. Вза-

Остап Вересай з дружиною.

галі дума і пісня природна для українця, не випадково козак носили поруч зброї кобзу. Як ось, наводить приклад А. Рамбо, у думі про смерть козака, промовисті тут і народні малюнки козака Мамає.

Користуючись дослідженням М. Лисенка про О. Вересая, А. Рамбо описує кобзу і принципи гри на ній, причому додає від себе, що це — прекрасний інструмент, його звуки дуже ніжні і щонайкраще підходять для акомпанування історичного епосу, в якому важливе змістове навантаження несе поетичне слово. Благородний, чистий і ніжний звук бандури не приглушує слова, а тільки підсилює його зміст.

Про зміст і художні ознаки українських дум Рамбо дуже високої думки, якої він дійшов шляхом зіставлення їх з аналогічними явищами в інших народів Європи.

Він досить точно передає зміст епічних творів, і зокрема дум («Федір Безродний», «Маруся Богуславка», «Плач незольників», «Самійло Кішка», «Олексій Попович», «Ганджа Андибер», «Про орендаторів», «Про битву під Корсунем», «Смерть бандуриста»). При цьому зміст епічних творів він прив'язує до історії та соціально-політичного життя народу. Переказавши думу про Хмельницького і Барабаша, він підкреслює, що це пісня визвольної війни українців, «це історія, відлита у формі прекрасної поезії боротьби, яка розправляє крила, щоб летіти, немов «Марсельєза», з повсталими масами». У викладі історичного ґрунту, на якому зросли такі думи, Рамбо виявився досить об'єктивним і продуктивним. Друга велика боротьба (після боротьби з турками), як пише Рамбо, велася проти польської шляхти.

Поза сумнівом, розвідка вченого про український

епос була у Франції першою науковою спробою оглянути історію і жанрові особливості дум. Її автор, як зауважив О. Пипін²³, виявив при цьому самостійність думки, не обмежився тим, що знайшов в авторитетних джерелах, а оригінально поглянув на окремі питання. Це був перший французький автор, який намагався визначити жанрову специфіку дум та їх поетику. Він звертає увагу на милозвучність вірша, гармонію звуків, підкреслює вокалізм мови, виокремлює в думках найхарактерніші поетично-конструктивні елементи, тропи, паралелізми, підкреслює пафос дум — драматизм, смуток, тужливість, їх повсякчасний зв'язок з життям. Взагалі, — пише А. Рамбо, — українська народна поезія «має глибоку демократичну основу».

В українських піснях і думках виразно відчувається, «кого любив, кого ненавидів народ і хто був його ідеалом» (с. 499). Український народ «має свою мову, своїх істориків, публіцистів, поетів, письменників» і заслуговує на те, щоб його краще знала Європа, — зробив слушний висновок у своїй праці французький автор.

Якщо взяти до уваги, що ця праця була надрукована 1876 року, коли з'явився ганебний «Емський указ» про заборону видань українською мовою, то такі висновки Рамбо для української культури мали важливе значення, тим більше, що розвідка набрала тоді значного розголосу в Європі й Америці та була зреферована кількома часописами. Монографія Рамбо зробила для популяризації українських дум та історичних пісень так багато, як і художні переклади дум, зроблені Ф. Боденштедтом. Якщо Боденштедт своїми перекладами був для Європи якоюсь мірою відкривачем художньої сили і правди українських дум, то Рамбо належав до тих, що намагалися дати глибше наукове висвітлення

цього незвичайного явища духовної культури України. Праця Рамбо якийсь час була чи не єдиним ґрунтовним джерелом, з якого черпали відомості інші вчені. Та поруч цього бракувало перекладів дум, таких перекладів, що відображали б усю красу і специфіку жанру. Польські, чеські, словацькі, англійські, французькі переклади 40-60 років були нечисленними, та й недосконалими. Єдина книжка Боденштедта «Поетична Україна» була сучасник

Глибше розкрив специфіку жанру дум сучасник А. Рамбо, О. Ходзько у книзі «Історичні пісні України та пісні латишів із західної Двіни...»²⁴. Це велика книжка, де хронологічно, відповідно до історичних періодів (дохристиянський період, Київська Русь, турецько-татарські напади, козацтво і боротьба з польською шляхтою) прив'язані і перекладені на французьку мову, близько 100 пісень та 9 дум («Маруся Богуславка», «Була вдова», «Про Олексія Поповича», «Смерть Федора Безродного», «Козак Голота», «Про орендарів», «Хмельницький і Барабаш», «Смерть Хмельницького», «Корсунська битва»). Вибір їх зроблений, звичайно, не без впливу книги Рамбо. Нова тут тільки «Дума про козака Голоту».

На відміну від усіх попередників Ходзько перекладав віршами і намагався відтворити особливості української ритміки, стилю, хоча це йому мало вдається, зате зміст пісень і дум він передає досить точно.

Зразком може бути «Маруся Богуславка», що вперше прозвучала французькою мовою віршами, близькими до оригіналу:

Sur la mer Noire, au haut d'un rochem tout blanc,
S'élève le sombre donjon maçonné en pierre,
Les parois en sont revêtus de briques,

Et dans ce donjon ténébreux sont enfermés
sept cents prisonniers.
Ils y vivaient misérablement,
Sans jamais voir la lumière du soleil.

На Чорному морі, на високій дуже білій скелі
Підноситься похмура темниця,
збудована з каменю.

Мури її вимурувані з цегли,
І в цій темниці замкнено сімсот невільників.
Вони живуть там нужденно,
Не бачачи ніколи світла й сонця.

Ходзько перекладав думи з українських збірників, знав українську мову, і все ж у його перекладах трапляється чимало курйозів. У думі козаки стріляють з «піщалів семип'ядних», а в перекладі виходить з «семидесяти самопалів» (дума про смерть Федора Безродного), ушкали (розбійники) у цій думі перетворилися на шакалів, які ніколи не водилися на українській землі. Але найцікавіше, що звичайна хвиля на морі («Злотопротівна хвилечка, хвиля встає») в уяві Ходзька стає Хвилею (Квіла) — слов'янською міфологічною істотою (за зразком «вітер Зефір» — «Буря Хвиля»), про яку тут же автор дає досить-таки дивні «наукові» коментарі і порівнює «Хвилю» з сербською Вілою²⁵.

Якщо А. Рамбо робив наголос на змісті та історичних обставинах появи дум, то О. Ходзько своїми перекладами уже розкриває певною мірою їхню художню якість, найважливіші ознаки поезики жанру (форму вірша, стиль тощо). Але, незважаючи на це, переклади Ходзька не заповнили прогалини в цій справі. Франція не мала гарних перекладів українських дум. Це могли зробити тільки визначні поети Франції, та, на жаль, цього не сталося, хоча й українська тематика зустрічається і в Проспера Меріме, і у В. Гюго, і в П. Деруледа («Гетьман»), а окремі

малюнки України подибуються у творах Жюль Верна.

Починаючи з 70-х років XIX століття, в курсах історії світової літератури французьких авторів говориться і про українських письменників. У зв'язку з багатою народною поезією розглядається творчість Т. Г. Шевченка. Україна, — пише з «Історії сучасної літератури» К. Кур'єр, — з усіх східних і західних слов'янських країн найбагатша «народною поезією». «Ця колиска народних пісень» могла б мати і багатшу літературу, коли б перебувала в інших політичних умовах». Та і в цих умовах вона має свого визначного письменника — Шевченка²⁶, творчість якого найтісніше пов'язана з народними піснями і думами.

В такому ключі про Шевченка говорить і В. Тіссо (1844—1917) — французький письменник і журналіст, швейцарець за походженням. У 80-х роках він побував у Росії та на Україні і свої враження та міркування висловив у книзі «Росія і росіяни...» (1882), яка мала в Європі величезний розголос і витримала за перші півтора роки понад десять багатотиражних видань²⁷. У ній багато місця відведено українському фольклору, переважно пісням і сатиричним творам, а також Шевченкові: «Натхненний кобзарськими думами, епопеями й народними піснями — цією священною спадщиною народу... великий національний поет Шевченко оспівав Україну в поезіях, які святим насінням волі рознеслися степами...» Все, що стосувалося України, з книги Тіссо було окремо перекладено на італійську мову і опубліковано в Мілані²⁸.

Так дума і пісня у французьких виданнях стає об'єктом обговорення як той родючий ґрунт, на якому зросла нова література, зокрема творчість Шевченка.

У 80-х роках французькою мовою з'явився, мабуть, тільки один прозовий переклад — «Думи про Марусю Богуславку», що його подав Леон Сішлер, як ілюстрацію до книги «Історія російської літератури»²⁹. Про думи тут він говорить як про «елегіїні епічні твори, забуті в народі» і, якщо ці твори продовжують ще жити, — то випадково у формі прозових оповідань з фрагментами віршів.

Наприкінці XIX століття з перекладами українських дум виступив Ахіл Мільєн, провінційний поет і досить популярний етнограф та краєзнавець. Він постійно цікавився фольклором європейських народів, перекладав на французьку мову фламандські, грецькі, південно-слов'янські пісні і публікував їх у збірниках. В одному з них³⁰ він подав три українські думи («Смерть Федора Безродного», «Невольницький плач», «Смерть бандуриста»), перекладені віршами з чітко окресленою строфою і з стильовими рисами, властивими французькій поезії романсового типу.

Мільєн не мав ясного уявлення про думи як жанр, тексти для віршованого переспіву він відібрав із книги А. Рамбо («Невольницький плач», і «Смерть бандуриста») та О. Ходзько («Смерть Федора Безродного»), де вони також друкувалися фрагментарно та й з помилками, до того ж у Рамбо — в прозовому перекладі. Цим, певне, і слід пояснювати далекий відступ від оригіналу перекладів Мільєна.

Після Мільєна ніхто у XIX столітті не робив спроби перекладати «козацький епос», хоча ним французькі вчені і літератори тоді цікавилися більше, ніж англійські чи німецькі. Вивчення його йшло в руслі зацікавлення історією «козацьких часів» на Україні, коли народ найенергійніше виявив свої прагнення до волі і незалежності. У зв'язку з цим

чимало авторів (Рамбо, Дюран, Д'Авріль та інші) в різній формі обговорюють становище українського народу, його культури і мови в другій половині XIX століття. Йшлося, звичайно, не тільки про український, а й про інші народи, і коли Е. Енс 1883 року назвав свою працю «Росія, розкрита через народну літературу», то в цьому було намагання усвідомити об'єктивно становище народу. Казки, пісні сказали багато чого про народи Росії, в тому числі і про Україну. І на першому місці тут стояв український епос, думи. Якщо в першій половині XIX століття французькі видання передруковували статті й переклади дум з англійських, німецьких чи польських джерел, то тепер думи вивчають в оригіналі, перекладають з науково підготовлених збірників, а роботи французьких учених і літераторів, в свою чергу, стають джерелом для інформації і розвідок англійських, німецьких, американських, італійських авторів.

Наприкінці XIX століття з науковою метою в Росії кілька разів побував барон Де Бе. Його цікавили етнографія та археологія східних земель. Він здійснив подорож по Сибіру, Кавказу, а потім заїхав і на Україну. Науковими наслідками його поїздки на Україну стала прочитана ним велика лекція про Київ спочатку у Реймсі, згодом у Парижі (1896) і видана окремою брошурою під назвою — «Київ — мати російських міст»³¹. Уже після перших відвідин України, Де Бе був подивований силою і красою, образністю української пісні, з якою він вперше познакомився у селі Вишеньки на Київщині. Подальші подорожі по Україні принесли безліч вражень і захоплення історією, етнографією, культурою, піснею і думою. Барон навіть замінив європейського капелюха козацькою шапкою, купленою в Полтаві, і ходив у ній потім серед Петербурзької знаті, диву-

ючись, що на нього кажуть «хохол». Свої думки про Україну він виклав згодом у книзі «На Україні. Спогади з відрядження», що вийшла 1903 року в Парижі³². Де Бе приятелював з В. Антоновичем, М. Старицьким, В. Горленком, можливо, був знайомий з Панасом Мирним та іншими діячами української культури, користувався їх допомогою, порадою. Книга «На Україні» відзначається ґрунтовністю знання і осмислення фактів, зібраних автором. Де Бе займався переважно етнографією України, але книга свідчить про розширення поля його інтересів, бо йдеться в ній про географію, про історію, про народну поезію, кобзарів України. На відміну від багатьох попередників, матеріал він освоює безпосередньо з того, що сам побачив і почув. На Харківщині й Полтавщині, Катеринославщині Де Бе, зустрічаючи багатьох кобзарів і лірників, записував від них пісні та думи, фотографував їх, а потім подав кілька фотографічних портретів у своїй книзі. Але як етнограф — він описує, перекладає і коментує більше обрядову поезію, багато уваги віддає змалюванню звичаїв, вірувань, опису народного мистецтва, яке його захопило так само, як пісня та дума. Де Бе дивується, що цей народ дуже любить квіти, і вони оточують його повсюди (і в житті, і в поезії, і в вишиванках). Барона вразила своєрідна інтелігентність народу, мудрість, витонченість смаку (особливо у жінок), гармонія і багатство кольорів народного мистецтва. Велике враження справили на французького вченого співці дум — кобзарі, «визначні народні митці», як висловився про них Де Бе. Перебуваючи тривалий час у багатьох селах та містах, він мав змогу переконатися, яка міцна духовна спорідненість між народом і його «пророками-кобзарями», про яких він пише з великим пієтетом.

«На Україні». Лірник з поводирем.
Фото Барона Де Бе. (1903).

У ХХ столітті дослідження української літератури, народної поезії, зокрема епосу, зосереджується переважно в Інституті слов'янознавства Паризького університету, в якому працювали такі визначні славісти, як Л. Леже, А. Мазон, П. Бойє, А. Мейє, А. Мартель, М. Шеррер та інші. Український епос й тепер — в центрі багатьох авторів цього Інституту. Розвідки про український фольклор друкуються, в основному, в часописах «Слов'янський огляд» та «Огляд досліджень зі славістики». Так, в одному з них³³ була опублікована досить простора, багата фактами і перекладами українських пісень науково-популярна стаття І. Коделінського «Народні пісні

L'Adieu des fiancés

Le cavalier.

Entends les clairons re-tentir! A dieu, Na déje, il faut par-tir. A dieu! La gloire des combats ell'attend, m'attend là-bas. Eh quoi tu fuis, ô bien aimé, la vierge qui t'avait charmé. Mon cœur navré d'en nuit profond, en pleurs en pleurs se fond.

«Іхав козак за Дунай» французькою мовою
(30-ті роки XIX ст.).

на Україні». Вона примітна тим, що автор звертає увагу не на естетичний зміст пісень і дум та на сприйняття його народом. Історико-соціологічні міркування тут чергуються з розповідями про поетику пісні, композиційні особливості, про роль образів природи тощо. Прикметно, що поряд із фольклорними піснями Коделінський водночас розглядає і пісні літературного походження, проте не вказуючи авторів (І. Котляревського, М. Петренка, Т. Шевченка, Л. Глібова, С. Руданського та ін.), Ніжність української пісні, ліризм Коделінський пояснює своєрідністю природного середовища клімату країни.

Для українців, пише Коделінський, життєвий ідеал — воля, а ідеальний герой — козак, що бореться за неї. Це найбільш відбилосся в історичних піснях та думках, що їх з погляду Коделінського, з ліквідацією козацтва перестали складати.

Стаття Коделінського багата на свіжі матеріали,

гарно проілюстрована перекладами старих і нових пісень, але на її змісті відчувається вплив польсько-шляхетських ідей у ідилічному плані, за якими питання історії та історичної поезії України поставали викривлено.

У цьому ж часописі в першому десятилітті нашого століття було надруковано ще декілька статей про українське козацтво, українську культуру; одна з яких була цілком присвячена думам та історичним пісням. Маємо на увазі розвідку І. Понкре «Україна та її народні пісні»³⁴, написану не без впливу праць А. Рамбо. Як і попередні автори, Понкре спочатку викладає історію козаків з чого, власне, і бере початок «козацький епос» — думи, в яких увіковічилася «історична легенда». В прозовому перекладі Понкре подає чотири думи: «Плач невольників», «Марусю Богуславку», «Самійла Кішчу» та «Смерть козака». Виразного окреслення жанру, форми віршування і стилю тут не відтворено. Автор, зокрема, звернув увагу на реалізм дум і героїчні образи.

1905 року відомий славіст професор Луї Леже почав читати курс української мови і літератури в «Колеж де Франс».

1921 року вийшла в Парижі «Антологія української літератури» з передмовою професора М. А. Мілье³⁵. Перша частина антології заповнена перекладами різних жанрів українського фольклору. Тут надруковано думу про трьох братів Азовських (не повністю) в гарно оформленому художньому перекладі невідомого автора.

А 1947 року з'являється книга, яка стала немовби підсумком всього того, що зробила майже за сто років філологія і література у вивченні і популяризації українського епосу. Маємо на увазі книгу «Українські думи — козацька епопея», яку підго-

тувала співробітник інституту славістики в Парижі Марі Шеррер³⁶. Це збірник українських дум, в якому надруковано також передне слово — велика розвідка М. Шеррер про думи та бібліографія праць про український епос. Тексти дум (18 сюжетів) надруковані паралельно українською і французькою мовами у перекладі М. Шеррер. Підкреслимо, що тут вперше з'явилися французькою мовою думи побутового змісту («Вдова», «Брат та сестра»). У виданні опубліковані також портрет кобзаря Кравченка (робота худ. Сластьона) та зразок нотного запису мелодії дум. Це перший збірник дум французькою мовою, підготовлений зі знанням справи і смаком, з повагою до «козацьких поем», які М. Шеррер відносить до кращих зразків світового епосу, до творів, «пройнятих глибоким поетичним чуттям». Знання української мови, літератури, ґрунтовна обізнаність з дослідженнями про думи — були основною запорукою успішної роботи М. Шеррер. У невеличкому вступі вона докладно висвітлила деякі питання; дала визначення жанру думи, оглянула вивчення цього жанру, історичні умови, за яких виникли думи тощо. При цьому розглянуто і інші найважливіші розвідки і публікації, дотичні до цієї теми.

З художнім тактом у розвідці перекладені, за висловом Шеррер — «славні українські думи». Це новий етап в освоєнні французькими авторами такого надзвичайно важкого для перекладу жанру. Марія Шеррер відтворила природу нерівноскладових віршів, відчула їх ритмічну основу, і частково передала художні засоби.

Вдало перекладені думи «Самійло Кішка», «Олексій Попович», «Втеча трьох братів з Азова», «Три брати Самарські», «Козак Іван Коновченко», «Брат та сестра», «Вдова» та «Маруся Богуславка», уривок з перекладу якої подаємо тут.

Марі Шеррер — французька перекладачка українського фольклору.

Український оригінал:

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная,

Що у тій темниці перебувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають...

Au bord de la mer Noire,
Sur les pierres blanches,
Il était une prison de pierre,
Une prison avec sept cents Cosaques,
De malheureux captifs!
Depuis trente ans ils sont en prison,
Leurs yeux n'ont plus vu la lumière du jour,
le soleil si juste!

Ясна річ, при цьому не обійшлося без неточностей і «огріхів», на які вказав автор рецензії на цю книгу М. Гресько («Прапор». — 1962. — № 9). Перекладачу не легко було знайти адекватні французькі відповідники для передачі деяких епітетів, тавтологічних висловів, поетичних ідіом тощо. Треба сказати, що перекладач не намагався їх передати дослівно, при цьому з'явилися у французьких перекладах і такі рядки і вислови, що не завжди точно передають зміст або емоціональній настрій розповіді. У думі «Олексій Попович» слова «Сокил квилить, дуже проквиляє» у перекладі звучить: «довго кричить, він кричить жалібним голосом». Один з братів у думі про втечу з-під Азова «до сирі землі груддю припадає», а в перекладі ця розповідь дещо губить і змістову, і поетичну точність («б'ючи своїми грудьми вологу землю», вислів «соколя безрідне, бездольне» — довелося передати словами «сирота, позбавлений спадщини». Вислів «словами промовляє» у французькому перекладі (як і в кількох німецьких) передано спрощено, прозаїчно: «він йому дав таку відповідь».

Тим часом збірник, підготовлений М. Шеррер, напевно, буде доповнюватися і удосконалюватися, аби дати краще видання українських дум мовою Вольтера, Ромена Роллана.

Тепер на французьку мову перекладено вже 27 дум (майже все найкраще), з них деякі («Маруся Богуславка») перекладалися більше як п'ять разів. «Плач невольників» перекладено чотири рази, по три переклади мають «Дума про трьох братів Азовських», «Самійло Кішка», «Олексій Попович», «Смерть бандуриста», «Федір Безродний» та ін. Ці думи відзначені французькими дослідниками як найдосконаліші і найдраматичніші. Закладені в них ідеї — вічні, а мистецтво викладу — досконале. Реалізм дум, ліризм і драматизм, зв'язок з життям, з патріотичними настроями народу, як пишуть дослідники, надають живому українському епосу глибокої своєрідності.

Упродовж XIX століття українська народна пісня розглядалася у Франції лише як явище поезії. Що ж до музичної природи пісень, то це питання укрішувалося тільки принагідно. Нотні видання українських пісень були рідкістю.

Виступи Хору О. Кошиця 1919 року стали справжньою несподіванкою для французької публіки, що говорила про ці виступи, як про «артистичне свято», на якому в піснях розкрилася «душа могутнього у своїй простоті» народу, «музика якого написана чистою любов'ю і сльозами»³⁷. В цих піснях, за словом професора Сорбонни Ш. Сеньобос, відбилася також і «музична душа». Перед французькою громадськістю постала «оригінальна, мальовнича музика».

Під час виступу Хору О. Кошиця величезний успіх мав «Щедрик» в обробці М. Леонтовича. Тоді ж цей «народний шедевр» ввели до свого репертуару

деякі паризькі співаки. Науковці Вокальної школи святого Людовіка швидко зробили переклад тексту, за кілька днів хор школи вивчив пісню і на її прем'єру запросили О. Кошиця. Він відзначив високу техніку хорового співу, і, хоча французькою мовою вона звучить прекрасно, тут же порадив співати її і мовою оригіналу, бо, ясна річ, оригінал завжди кращий від перекладу.

Неповторне враження справили на французьку громадськість і виступи інших хорових капел, ансамблів, мистецьких колективів Радянської України.

У післяжовтневий час (1929) побувала у Франції капела «Думка». Найбільшим успіхом користувалися українські народні пісні в її виконанні («Дударик», «Коляда», «Колискова»), а також «Заповіт»³⁸.

1967 року концертне турне по Франції зробила група митців Радянської України, до складу якої входили учасники Кіровоградського самодіяльного ансамблю «Ятрань», оперні солісти з Києва, Львова, Харкова, Одеси. Їхні виступи, особливо виконання народних пісень теж сподобалися французам. Принагідно зауважимо, що на конкурсі пісень українську «Черемшину» було визначено найпопулярнішою піснею 1967 року у Франції.

Та найбільшою подією у Франції стали концерти Хору імені Г. Верьовки (1969). Хор виступав на сценах найбільших театрів два з половиною місяці, відвідав близько 60 міст, і в кожному з них його виступи супроводжувалися тріумфом.

Українські пісні, як писала французька преса, хочеться слухати й слухати, вони не повторюються і не мають присмаку банальності. «Ми жодного разу не почули ні солодкової, ні простуватої мелодії, все сповнене справжньою поезією і високим мистецтвом»³⁹. («Ле Дофіне-Прогрес».) Мелодій-

ність українських пісень зворушує до глибини душі» («Комба»).

Деякі оцінки українських пісень у виконанні Хору перегукуються з положеннями, висловленими колись А. Рамбо, особливо тими, де йдеться про зв'язок пісні з історією народу та його політичною боротьбою за своє майбутнє. «Серце українського народу відбите в піснях і танцях. Якщо народ уміє так співати, він зуміє також і вмерти за свою свободу і може щасливо жити, долаючи всі незгоди» («Журналь дю Сатр»).

Незалежно від часу і відстані, — писали французькі критики 1969 року, — українська пісня завжди буде бентежити людей, бо в ній відбився багатий поетичний світ талановитого народу, його радощі, боротьба й смуток. Це одна з основ міжнародної ваги української народної пісні.

Французько-українські пісенні контакти не пройшли марно, вони полишили певний слід у культурному житті народу. Геніального «Щедрика» ввів до програми відомий французький октет «Свінгл Сігерс»; у Парижі іноді на концертах співаються українські пісні французькою мовою, їх виконувала Катаріна Валенте. Після виступів 1959 року танцювального ансамблю під керівництвом П. Вірського у Парижі завоював популярність «Козачок». За справедливим визнанням французів — виступи мистецьких колективів промовистіше говорять про Україну, про її народне пісенне мистецтво, ніж будь-які лекції.

НА БАТЬКІВЩИНІ ДАНТЕ

(Італія)

Для козака шабля — його хрест,
перемога — його бог, а пісня —
його молитва.

Д. Чалполі

Українську мову і пісню найчастіше порівнюють з італійською мовою і піснею. Певно, ця подібність впливає із спорідненості поетичного та музичного мислення обох народів.

Незважаючи на це, в Італії мало знають про Україну та її культуру. У літературі були спроби описати явища українсько-італійських зв'язків: мова йшла переважно про взаємини в галузі мистецтва, архітектури, музики¹. Сфери народної пісні торкалися побіжно. «Може, вирине якась згадка про двітри українські пісні; може, постане невиразне уявлення про поета, чие прізвище — Шевченко — так нелегко вимовити, та ще, хіба, пригадається... гоголівський Тарас Бульба... Чи не з цими поверховими згадками і пов'язані для багатьох західноєвропейських інтелігентів уявлення про духовне життя українського народу?» — Так писав М. Бажан в італійському журналі «Іль Контемпоранео» (1960. — № 25—26. — С. 51), адресуючи свою статтю про Лесю Українку італійському читачеві.

Відродження, яке почалося з Італії, незабаром охопило всю Європу. Природно, що туди спрямовують свої погляди всі бажаючі збагатитися знаннями. Найпопулярнішими стають Болонський і Падуанський університети. З Болонським університетом пов'язана діяльність ученого і професора українця Юрія Дрогобича, який отримав тут диплом доктора медицини, читав лекції з астрономії (1478—1482), а 1481 р. був обраний його ректором. Тут він

підготував свою книгу «Прогностична оцінка точного 1483 року», яка вийшла того ж 1483 року в Римі і стала першою друкованою книгою українського автора.

Чи знали в ті далекі часи (XVI—XVIII століття) у Болоньї та Падуї, чи взагалі в Італії щось про Україну, про український народ, його історію та культуру? Знали, хоча й дуже мало, а інформації про Україну здебільшого зводилися до історичних переказів, описів козацьких подвигів у боротьбі з турецько-татарськими ордами. Але траплялися й описи іншого змісту.

1574 року в Болоньї вийшла окремим виданням цікава книжка (тепер надто рідкісна) Яна Красінського «Польща», в якій виокремлено розділи й про Україну як частину Польщі. Цію автор підтримує й намагається розвивати концепцію історика М. Кромера, суть якої зводиться до того, що Україна територіально була колись центром слов'янських земель, «родовим гніздом слов'ян», що містилося в трикутнику Карпати, Вісла, Дніпро, — і тому треба вивчати її мову, побут, культуру, пісні, бо в них найбільше збереглося праслов'янських елементів. Книжка була дуже популярною в ті часи в Європі, а в XIX столітті цю концепцію підтримував і пропагував відомий чеський діяч П. Шафарик.

Та найцікавішою у даному випадку для нас була книжка італійського історика й юриста Бісаччіоні Маоліно «Історія громадянських воєн...», що була надрукована також у Болоньї 1653 року. Бісаччіоні Маоліно служив у молдавського господаря, бував на Україні, зблизька пізнав український народ, козаків і писав про них з великою симпатією та прихильністю. Це «найшляхетніші лицарі і хлібороби, які вміють також вправно володіти зброєю, вони відчайдушні в боротьбі, їх воля до перемоги не-

стримна аж до самопожертви». І тут же автор зауважує в українців ще одну дуже важливу рису: «потяг до освіти надзвичайно розвинений серед цих простих людей».

З далекої минувшини на українських землях збереглися рештки міст і поселень, що їх побудували вихідці з Риму, Венеції. Ці землі досі втаємничують у собі давньоримські скарби: монети, скульптури, мечі тощо. Саме тоді усталилися перші взаємовідносини римлян і східних слов'ян, які міцніють у VI—IX ст. після впровадження на Київській Русі християнства.

Від XIII ст. збереглися описи подорожей італійців по землях східних слов'ян, і одним з перших відомих нам тогочасних авторів є Іоаннес де Плато-Карпіні, посланець Папи Інокентія IV до монголотатар. 1245 року він побував у Києві і написав про це два звіти.

У 1479—1480 році на землях України побував вчений-гуманіст римлянин Помпоній Лето. У нотатках «Скіфська породож» він описав Дніпрові пороги і зауважив, що на придніпровських землях «говорять сімома мовами, з яких найпоширеніша... рутенська», тобто українська. Україну в своїх працях згадували і Джомбаттіста Рамузіо, Антоніо Поссевіно, Алессандро Гваньїні та ін.

У XV—XVI ст. італійці не раз слухали українські сумні пісні й гіркі плачі невольників, завезених з Криму купцями. Кожний третій або четвертий невольник на будівництві Рима був українець². В архіві Венеції під шифром «М. С. X. XVI» ще й досі зберігається купецький заповіт, написаний в січні 1564 року, в якому до цінностей віднесені: «Уляна з Рогачова походження русинського», «невільник русинського походження з Черкас на Борисфені».

У середині XVII ст. досить активно шукає дружніх взаємин з Україною і Венеціанська республіка, яка вступила в конфлікт з Туреччиною за острів Крит (Кандію). Переконавшись у реальності успіхів козацьких військ під проводом Хмельницького, Венеція шукає можливостей порозумітися з ними і, нарешті, після тривалої і хитрої підготовки, направляє 1650 року до Чигирина посольство на чолі з Альберто Віміною. Спостережливий Віміна докладно записував усе бачене й почуте на Україні, про що й розповів потім у своїй «Реляції про походження і звичаї козаків»³, опублікованій італійською мовою 1890 року. Про культуру Віміна висловився дуже скупко: «У козаків немає іншої літератури, окрім народної...» Але тут же додав, що писемність на Україні розвивається церковно-слов'янською мовою і це утруднює поширення її серед народу. Поза сумнівом, Віміна як посол передусім цікавився не народною поезією і не літературою, про що маємо в «Реляції...» тільки окремі згадки, а внутрішнім політичним та економічним життям України, на допомогу якої мала надії Венеціанська республіка. Героїка козацької боротьби з турками була відома в Італії не тільки з урядових офіційних джерел і подорожніх нотаток. Полонені українці-галерники не раз повставали і громили турецькі команди, захоплювали кораблі, приставали до італійських берегів і, віддавши місцевій владі все добро, мандрували до рідних земель «на тихі води, на ясні зорі». Повідомлення про такі події видавалися окремими книжечками у XVII—XVIII століттях, здебільшого під назвою «Реляція». Найцікавішою можна було б назвати «Реляцію», надруковану в Римі 1643 року з приводу захоплення невольниками великої і багатоті галери Антипаші Маріола. Зміст її нагадує сюжет думи «Самійло Кішка».

Козацькі визвольні походи проти татар і турків, проти польської шляхти, своєрідний устрій «козацької республіки» привернули увагу чи не всієї Європи, знайшли відгомін у тодішній історичній і художній літературі. В одній італійській комедії («Колміліана»), що вийшла друком 1639 року, є сцена, коли жінка дорікає своєму чоловікові, що він не тримається хати, відбився від сім'ї, днями і ночами сидить у кав'ярні... Охмелений чоловік намагається виправдатись: «У кав'ярні цікаво сидіти і читати часописи... З них багато дечого довідуєшся... Ось ти нічого не знаєш, а я знаю... про війну в Німеччині, про папу, про облогу Флоренції, про Угорщину, про Польщу, про Україну — країну козаків».

Італієць Гамберінія в своєму описі життя козаків, складеному 1584 року, зазначав, що поруч з українцями на Січі були поляки, німці, французи, іспанці та італійці. Дехто з них повертався згодом у рідні краї, поширюючи не тільки розповіді про «країну козаків», а й козацькі пісні.

Давні зв'язки України з Італією і в царині професійної музики та співу. Коли в XVIII ст. в Росії (у Петербурзі) відкрилася перша італійська опера на чолі з композитором і диригентом Франческо Арая, в ній співали й українці, а дві постановлені тоді (1755—1756) оперні вистави («Цефал і Прокріс» та «Селевк») написав сам Арая за українськими та російськими мотивами, як вважають, під впливом О. Г. Розумовського⁴. Ясна річ, що за тих часів переважає італійський вплив на професійну музику Росії та України, але в цьому разі маємо факти зворотного процесу — проникнення мотивів української пісні у творчість окремих італійських композиторів.

У питанні про культурні італійсько-українські

взаємини ми досі більше звертали увагу на те, що українські композитори (Д. Бортнянський, М. Березовський, С. Гулак-Артемівський та ін.), які навчалися в Італії, привнесли звідти в нашу музику, і зовсім не досліджували зворотного впливу: відгону української народної музики в Італії.

Особливе пошвавлення італійсько-слов'янських політичних і культурних взаємин припадає на першу половину XIX ст. 1825 року з'являється французькою мовою книга «Розповіді про історичні, політичні та сімейні взаємини у формі листів»⁵, в якій автор, італієць Домініціс, розповів про бачене й почуте в Петербурзі. Так, у листі від 6 липня 1825 року, адресованому Фіораванті в Рим, він говорить про популярні в Росії пісні «Вийду ль я на реченьку» та «Іхав козак за Дунай». Українська пісня «Іхав козак...» тоді облетіла не лише Росію, а й усю Європу. Домініціс переклав її на італійську мову і з нотами надіслав у Рим з такою припискою: «Сподіваюся, що Вам буде приємно одержати декілька пісень з нотами, які я чую щодня не тільки з уст народу, але й у кожному домі. Я посилаю Вам їх у перекладі на мову нашої країни, щоб мої земляки краще сприйняли цю музику»⁶.

Цей перший відомий нам переклад української пісні на італійську мову починався такими словами:

Гарний молодий козак мусить
покидати свою красуню,
Він прощається з нею сердечню,
з сльозами,
А вона дивиться на нього, цілує,
лишається на березі.
Він потягнув коня за повіді,
Пришпорив, а красуня впала
на землю.

Un bel giovane Cosacco lasciar deve la sua bella,
E piangendo dice a quella il fa tale addio d'amor.

що й для пізнання української народної поезії в Італії не було відповідних умов.

Виникнення «українознавства» в Італії припадає на 70-і роки, коли італійські території об'єднуються в одну державу, і стабілізується національно-культурне життя країни. Інтерес до української літератури й народної поезії серед італійської громадськості пробуджують своїми статтями насамперед М. Драгоманов, а з італійського боку — подружжя Губернатісів, навколо яких у Флоренції гуртувалися україністи. Професор Флорентійського і Римського університетів Анжело Де Губернатіс (1840—1913) ще 1864 року познайомився з російським революціонером Бакуніним, який справив на нього велике враження. Цілком можливо, що й симпатії до України в Де Губернатіса зародилися під впливом Бакуніна, в тогочасних працях якого є чимало докорів російському царизмові за його національну політику. Згодом Де Губернатіс одружився з родичкою Бакуніна, Софією Безобразовою з Києва, яка знала українську мову і багато народних пісень. 1869 року разом з нею він побував у Києві. В цьому ж році Де Губернатіс у Флоренції засновує журнал «Ля Ревіста Еуропа»⁹. А 1871 року у Флоренцію приїхав М. Драгоманов. Він познайомився з видавцем тоді ще мало знаного в Європі часопису. Виникло питання про висвітлення політичних та культурних проблем України.

Перша стаття М. Драгоманова «Становище української літератури в Росії і Галичині»¹⁰ своїми гострими моментами привернула увагу до журналу європейського світу, а її правдивий зміст і докладність висвітлення питань сприяли тому, що українською культурою і мовою більше зацікавилися визначні люди Франції, Англії, Іспанії та інших країн. Італійські читачі, що було зауважено в журналі, сприй-

няли публікацію Драгоманова як одну з найцікавіших¹¹.

Поряд з історією української літератури Драгоманов охарактеризував у статті поетичне народне багатство України. А вміщені тут відгуки європейських діячів культури про українську пісню і думу належать до найавторитетніших характеристик. З 1873 року журнал більш-менш регулярно подавав статті та інформації про життя і творчість нашого народу; в коло особливого інтересу потрапляла пісня, етнографія. Значну частину видрукованого матеріалу одержувала редакція від М. Драгоманова. На українську тему — про літературу, фольклор і культуру писали в цьому журналі також французький професор Луї Леже, Софія Губернатіс, «V. V.» (напевне Валеріані) та ін. Звичайно, виступи М. Драгоманова були найцікавішими для італійського читача, бо ж вони надходили з України, а їх автор докладно знав українську культуру, пісню, ключові проблеми політичного життя народу.

1873 року в травневому номері з'явилася стаття М. Драгоманова «Нові видання Російського географічного товариства», підписана псевдонімом «Україно». Це була інформація про етнографічно-фольклорну діяльність українських учених того часу, про створення ними великого семитомного видання «Грудов етнографическо-статистической экспедиции» (експедицією на Україні керував фактично П. Чубинський, який і готував цю колосальну працю). Драгоманов докладно розповів про експедиції і фольклорно-етнографічні видання Чубинського, а потім ще й навів дані про населення України. Діяльність українського відділення «Російського географічного товариства» була настільки енергійною, а фольклорні видання такими ґрунтовними в науковому плані, що європейські учені зустріли їх із за-

хопленням. Драгоманов відчув, що у його першій статті бракує оцінки українських фольклористичних видань, і в грудневій книжці того ж року подав невеличкий додаток до того, що писалося ним у п'ятому номері. Лейтмотивом цієї нотатки є характеристика українських пісень, особливо обрядових, як «двовірних» (язичество і християнство) та запевнення, що після виходу усіх томів українського фольклору — «се буде збірка етнографічних матеріалів, з якою справді не може рівнятися ніяка інша збірка щодо багатства й ваги». Так уперше в італійському виданні були сказані правдиві слова про піднесення української фольклористичної науки на Україні і про вагу та місце видань української пісні в світовій культурі.

Таке ж спрямування має і ще одна стаття М. Драгоманова «Етнографічні студії в Києві», надрукована в «Ля Ревіста Еуропеа» (1874.— Кн. У). По суті, це рецензія на перший том «Записок юго-западного отдела Императорского русского географического общества» (Київ, 1874), але написана з орієнтацією на закордонного, конкретно італійського читача. Предметом свого аналізу автор обрав, власне, статті О. Русова «Остап Вересай, один з останніх українських кобзарів» та М. Лисенка «Характеристика особливостей пісень і дум в репертуарі кобзаря Вересая». Італійський журнал схарактеризував їх як важливі студії про один із останніх взірців українського бардизму, що зберігся в побуті народу до найновіших часів. Українську пісню і думу та кобзарську діяльність тут було вперше описано в контексті типологічних явищ в європейській культурі. Наступну інформацію М. Драгоманова про кобзаря Остапа Вересая і українські думи журнал подав у першій книзі за 1875 рік, коли розповідав про Археологічний конгрес, що відбувся в Києві (серпень,

1874). Тут же Софія Губернатіс опублікувала чималу статтю і теж на цю тему: «Остап Микитович Вересай, останній слов'янський рапсод»¹². Авторка докладно переповіла драматичну біографію кобзаря, його попев'ярння в кобзарських школах, підкреслила культурне значення кобзарського мистецтва на Україні. Збагатили статтю і висловлювання самого Вересая, наведені С. Губернатіс на закінчення розвідки: «Молодь більше чутлива ніж старші,— говорив Остап.— Багатші скупіші від бідних... Коли говорив Остап.— всі плачуть...»; «Світе, світе прекрася граю думи — всі плачуть...»; «Світе, світе вмираний, хоч і не бачу твоєї краси, але не хочу вмирати...» Стаття сповнена почуттям глибокої поваги до українського барда. Оповіді Вересая, зауважується в ній, чимось нагадують оповіді Нестора і Геродота.

1874 року українським співцем так зацікавилися в Італії, що редактор журналу «Ревіста Еуропеа» А. Де Губернатіс надіслав до відділення Імператорського російського географічного товариства в Києві замовлення на 600 (!) фотопортретів «українського Гомера» для розповсюдження їх серед італійського населення. М. Драгоманов від імені товариства тоді пообіцяв задовольнити прохання з деякими варіаціями, про що свідчить недавно віднайдений його лист в архіві Центральної національної бібліотеки Італії, у Флоренції¹³.

Як зазначив сучасний англійський літератор і журналіст Брюс Рентон, автор дослідження про італійсько-російські літературні взаємини, статті про Остапа Вересая були «великою новиною для італійської публіки». Вони відчиняли вікно у багатий поетичний світ України, де ще не вмерли давні традиції епічної творчості, а кобзарі, носії епосу, були реальним явищем суспільного життя народу, хоч їх і називала європейська преса «останніми бардами»,

«останніми скальдами...» Адже Вересая кілька разів ув'язнювали жандарми.

Упродовж 1874—1875 років журнал «Ля Ревіста Еуропеа» публікував статті (іноді по кілька в номері) на українські теми, і майже щоразу це були розвідки, пов'язані з виданням українських пісень і дум. В цьому ряду можна назвати коротенькі рецензії на «Чумацькі пісні» І. Рудченка та «Історичні пісні малоруського народу» В. Антоновича і М. Драгоманова.

1875 року «Ля Ревіста Еуропеа» вдруге повернулася до обговорення «Історичних пісень» Антоновича і Драгоманова, цього разу вже більш докладного. Автор статті «Нова книга Антоновича і Драгоманова»¹⁴, який підписався криптонімом «V. V.», також підтвердив той факт, що українські пісні набувають поширення і розголосу як у Росії, так і за кордоном. Підкреслено, що Антонович і Драгоманов знають досконало історію та поезію не лише свого народу, а й інших народів Європи, а це дає змогу висвітлити поетичне явище типологічно, на тлі західноєвропейських культур. Найважливіша заслуга упорядників збірки в тому, пише автор, що вони виявили традицію, довели зв'язок сучасної народної пісні з поезією «часів панування Києва», тобто домонгольського періоду.

Коли 1876 року з'явився Емський указ про заборону друкування книг українською мовою, Де Губернатіс виступив з рішучим протестом, в якому писав, що вірить у той день, коли Україна стане вільною. То буде світлий день і для Росії, яка теж перебуває під гнобленням царизму. І тут же Губернатіс додав: «Я не знаю українців ближче, але знаю народну літературу, яку поважаю і люблю. Поетичний дух проймає все життя цього ніжного народу...»

Про українську пісню і думу Де Губернатіс писав і в своїй «Загальній історії літератури»¹⁵, двадцять п'ять томів якої вийшли упродовж 1883—1885 років у Мілані. Дослідник звернув увагу на творчість Т. Шевченка і його зв'язок з народною піснею, а в історії світових літератур високо підніс творчість І. Котляревського.

Під кінець ХІХ ст. поширюється коло італійських авторів, які пишуть про Україну та її народну поезію. Найвизначніше місце з-поміж них займав професор Доменіко Чамполі (1855—1929), літературознавець, славіст, автор багатьох праць з російської та української культур. Історію України учений вивчав здебільшого за працями М. Костомарова, хоча, як видно з архівних документів, Чамполі мав безпосередні зв'язки і з такими українськими письменниками, ученими, як І. Франко, Ц. Білиловський, В. Лесевич та ін.

Свій перший огляд української літератури Чамполі опублікував у книзі «Історія слов'янських літератур»,¹⁶ а потім цей матеріал увійшов до його праці «Слов'янські літератури»¹⁷. Це був перший в Італії систематичний виклад історії українського художнього слова від найдавніших часів до кінця ХІХ ст., написаний італійським фахівцем.

Розділ «Українська література» Чамполі розпочав із характеристики українського народу, його минулого та визначення місця у слов'янському світі. Вченому довелося серйозно пояснювати італійському читачеві, що «югоруци», «малороси», «українці», «черкаси», «запорожці», «рутенці», «русняки», «русини» і т. д.—це все один і той самий народ, який має свою територію, мову і давню культуру. У нарисі були підкреслені історизм української народної поезії, її давні корені, зв'язок з культурою Київської Русі. Характеризуючи пісенну поезію,

MANUALI HOEPLI

LETTERATURE SLAVE

BULGARI — SERBO-CROATI — YUGO-RUSSI

PER

D. CIAMPOLI

ULRICO HOEPLI

EDITORE-LIBRAJO DELLA REAL CASA

MILANO

NAPOLI

PISA

1889

Титульна сторінка книжки Д. Чамполі
«Слов'янські літератури» (Мілан, 1889).

автор виокремлює її найхарактерніші риси: ширість, поетична свіжість в оспівуванні кохання, переходи від печалі до радощів, виняткова грація поетичного образу, оригінальність думки. Чамполі такої думки, що «у слов'ян найкраща народна поезія — українська».

Про літературу й пісню Західної України, яка перебувала в складі Австро-Угорщини, йдеться окремо, але тут натрапляємо на цікаве спостереження: народна поезія на початку XIX століття, після публікації перших збірок народних пісень, відчувала свою історичну єдність і розпочати боротьбу за свою національну літературу. Напевне, Чамполі знав українську пісню не тільки з чужих слів. Про що свідчать деякі авторські зізнання.

На початку розвідки він розповідає, що, перебуваючи в Петербурзі, плавав на човні по Неві, мав гарний настрій, наспівував кращі мелодії, зокрема згадав невеличку пісню про козака, яку опрацював колись А. Рубінштейн. Побував Чамполі і на Україні. Отож українська пісня була для нього не просто об'єктом наукового зацікавлення, а мистецьким явищем, якоюсь мірою пов'язаним із його естетичними інтересами.

Учений докладно говорить про козаків, їх поезію, думу, історію і звичаї, користуючись працями М. Драгоманова, В. Антоновича, М. Костомарова, М. Закревського, М. Рамбо та інших авторів. Особливо приваблює розділ, присвячений українським пісням та думам. Автор густо пересипає свою працю фактами й цікавими ілюстраціями, що робить її ґрунтовною і переконливою. Пісня і дума характеризуються у зв'язку з історією народу, і зокрема козацтва, до якого автор ставить з пієтетом: «Козаки — це надзвичайно симпатичні типи слов'ян».

ського племені, горді і відважні лицарі, які сміливо дивляться у вічі смерті, завжди готові на двобій з «небезпекою». Козак не кидає зброї до могили. «Шабля — його хрест, перемога — його бог, а пісня — його молитва... Своїм іменем і серцем він ніс волю, і свідомість волі зробила з нього воїна і поета. Він є взірцем творчого героя». Все це не могло не полишити карб і на таких козацьких піснях та думах, як «Байда», «Самійло Кішка», «Іван Коновченко», «Гомін, гомін по діброві», «Засвістали козаченьки» — свідчення тому. Названі пісні та думи Чамполі перекладає або переказує італійською мовою, а окремі рядки навіть цитує в оригіналі.

У другій половині XIX ст. Західна Європа з великою зацікавленістю читала літературні нотатки французького письменника і журналіста В. Тиссо (за походженням швейцарця). Його книги про подорож в Росію і на Україну багато разів перевидавалися кількома європейськими мовами. Зокрема, в Італії подорожні враження по Україні були опубліковані окремим виданням («Україна — Київ»), де значне місце відводилося й пісні та літературі¹⁸.

На жаль, українська пісня не мала в тогочасній Італії популяризаторів із середовища поетів-перекладачів. Перекладена була хіба що пісня «За Німань їду»¹⁹, хоч за своїм походженням це не народний твір, його написав український поет-романтик С. Писаревський. Цей переклад близький до згаданого перекладу пісні «Їхав козак за Дунай»:

Al Nimen vado: rapido corri, cavallo mio.

Sul Nimen te ne vai, ed io resto soletta...

За Німань їду: швидко біжи, мій коню.

— Ти йдеш за Німань, а я залишаюсь сама...

Під кінець XIX ст. європейська фольклористика починає розглядати народну поезію лише як матеріал для різних наукових теорій і менше звертає

уваги на її естетичну природу і функції. Численні праці про міфологічну основу народних творів, про спорідненість сюжетів, мотивів у фольклорі народів світу заповнюються в ці роки ілюстративним матеріалом, почерпнутим із творчості усіх націй, в тому числі й української.

На початку XX ст. українська культура чомусь перестає цікавити італійську громадськість і видавців. У першому десятиріччі втрачається і живий зв'язок між культурними діячами обох народів, а в Італії забуваються і гарні, хоча й короточасні, традиції минулого століття. На підтвердження цього наведемо один промовистий приклад. Відомий славіст, популяризатор російської літератури в Італії, професор Вердінуа якимось натрапив на кілька українських книжок, прочитав їх, захопився мовою і в 1910 році заходився складати граматику української мови, вважаючи себе чи не піонером в цій галузі.

Значно пожвавлюється інтерес до України, її культури та поезії після Жовтневої революції. 1919 року виходить інформативна книжечка Е. Інсабато «Україна», в тому ж році з'являється ще одна брошура під назвою «Україна», ряд періодичних видань на своїх сторінках друкують нариси й статті з історії, а пізніше й про культуру України. Пісня і дума в цих публікаціях згадуються рідко. Та через кілька років до них знову, як і в XIX ст., звертаються славісти і літератори Італії. Найактивнішими і найсумліннішими популяризаторами українського поетичного слова в 20-х роках стають Вольфганго Джусті, професор Римського університету, а також перекладач Шевченка Еttore ло Гатто. Перу Джусті належить кілька цікавих статей про український фольклор, творчість П. Тичини і переклади ліричних, історичних пісень та дум. Статтю «Українська

література»²⁰ він розпочав словами: «Я вдячний журналові «Наш кварталник», що надав мені можливість говорити про зовсім невідому в Італії літературу, винятково ніжну, досконалу серед сучасних літератур світу». «Народна література України (фольклор), — пише далі вчений, — стала матір'ю і чистим джерелом, з якого почалася друкована література...» Тут же він подав свої переклади пісень та дум («Розмова Дніпра з Дунаєм») та пояснив, що таке дума.

Ще перед тим журнал «Наш кварталник» (№ 3) вмістив невеличку статтю Джусті «Народна література України» і кілька перекладів пісенних творів. У цій першій публікації українського матеріалу Джусті також наголошує на великому значенні народної поезії для писемної літератури і коротко повідомляє про жанровий склад пісень та їх місце в житті та побуті України. «Основним джерелом української літератури, — пише Джусті, — є народна поезія. Подібне маємо і в літературах інших народів. Історія нації, як і її сподівання, радощі, болі, надії знайшли безпосередній вияв у піснях. Україна багата на епічні пісні, що мають назву дума, думка, в яких розповідається про героїчні вчинки козаків у боротьбі проти ворогів — турків, татар, поляків»²¹. Джусті звертає увагу на те, що українська пісня тісно пов'язана з обрядовими звичаями, з побутом і танцями. «Точний переклад українських пісень може розкрити закладену в них думку, але не може передати всієї ніжності й гармонії оригіналу»²². До своєї розвідки про українські пісні й думи Джусті тоді подав тільки два тексти — «Повій, вітре, на Україну» та «Ой не шуми луже, зелений байраче»; обидва — у власному досить точному і вправному перекладі, але без будь-яких пояснень та коментарів. Наступна добірка, про яку згадува-

лося раніше, була вже повнішою і різноманітнішою. Ще повнішою була добірка ліричних пісень Закарпаття, опублікована в журналі «Огляд слов'янських літератур» (1926), редактором якої був Ло Гатто. Стаття «Закарпатська Україна та її література»²³, в якій говориться і про пісні, ширша, повніша ніж ті, що були згадані.

Як засвідчують публікації, інтерес у Джусті в 20-х роках до української пісні не стихав. У 1927 році він опублікував, за збіркою польського етнографа Кольберга, свій переклад пісні «Дівчино моя, напій же коня». Дуже цікавою є невеличка, але тепло і кваліфіковано написана стаття «Кілька думок про українського поета Тичину»²⁴, зміст якої докладно зреферував у нашій пресі М. Гресько²⁵. Джусті висловив важливі тези, коли характеризував поезію Тичини. Народна пісня у слов'ян стала могутнім і вічним джерелом поетичного натхнення письменників. «Тичина переплавляє народну пісню у своїй багатющій барвами уяві і своєю поезією наснажує тільки йому властивою поетичною чарівністю. Ця риса творчості Тичини є справжньою традицією української поезії — починаючи від Тараса Шевченка аж до наших днів». Це надає особливої чарівності поезії Тичини, «багатої на барви й відтінки, наповної мелодіями, що йдуть від народних пісень».

Напередодні другої світової війни і в післявоєнний час італійська преса не раз друкувала статті про українську поезію. На жаль, до фольклору вона останнім часом не виявляє інтересу. Етторе Ло Гатто, перебуваючи в Києві 1960 року, писав, що він, як директор інституту Східної Європи, давно прагне, щоб у керованому ним інституті викладалася також українська мова і література²⁶.

Італійські вчені й письменники приділяють все більше уваги проблемі зв'язків української культу-

ри з італійською, зокрема активно в цій сфері працює поет, перекладач і громадський діяч Маріо Грассо. Готуються нові переклади творів Т. Шевченка. Українська тема привертає все більше уваги з боку італійських діячів культури й літератури. Є надія, що зацікавить їх і багатюща пісенна скарбниця України.

НА ЗЕМЛІ СЕРВАНТЕСА

Українські пісні відзначаються
магічною красою.

«Ель Номіцієро Більбаїно», — 1921

Між Іспанією та Україною велика відстань. Але іспанські романи подолали її — їх перекладали й співали слов'яни, ними захоплювався Пушкін.

А чи долинула до західної межі Європи українська пісня, чи насолоджувались нею темпераментні іспанці, співвітчизники Сервантеса і Лопе Де Веги? Деякі писемні джерела свідчать, що на Піренейському півострові слов'ян знали ще в IX ст. Арабський письменник Аль-Якубі наводить такий факт, що 843 року слов'яни добралися аж до Іспанії¹, де проявили себе як енергійний, мужній народ. Зв'язки України з Іспанією виникли аж у XVI—XVII ст. на ґрунті зацікавлення іспанського народу успіхами українських козаків у боротьбі проти татар і турків, перебування запорожців в Іспанії. В свою чергу на Запорозьку Січ вирушило й чимало іспанців, а один «гішпанський гранд» Мартос, як пише Д. Яворницький, увійшов навіть в історію Запорозжя.

У XVI—XVII ст. до Іспанії потрапляли й українці, але не з власної волі, а як полонені, продані татарськими й турецькими людоловами в Криму й

Цареграді купцям із-за Піреней. Про це в архівах Іспанії збереглися матеріали, які ще в XIX ст. відшукав і опублікував М. Ковалевський². У французьких писемних джерелах тих часів є свідчення, що українські полонені скрашували своє підневільне життя журливими піснями, напевне ж, співали полонені і в Іспанії. Запорозькі козаки охоче користувалися іспанськими пістолями³, як і іншою зброєю, виробленою в Європі. Мабуть, тоді в Іспанії знали про події на Україні, тому що Лопе де Вега в одній із п'єс говорить про Запорозжя як «королівство козаків». Тоді ж в іспанську літературну мову проникли й деякі українські слова⁴. Можливо, що від козаків, які воювали на іспанській землі, були сприйняті і деякі пісенні мелодії.

Та ближче з українськими піснями іспанський народ познайомився лише у XX ст. у виконанні хору О. Кошиця (1921). Живу народну пісню України тут сприймали з непідробним захопленням, особливо в Каталонії. Преса одностайно визнала високий мистецький рівень пісенної культури. «Українські пісні відзначаються магічною красою»⁵, — так поцінувала виступ хору іспанська громадськість. Не зважаючи на «мовний бар'єр», на територіальну віддаленість народів, українська пісня прийшла до Іспанії як бажаний гість.

1935 року газета «Ля Гуманідад» (24 лютого) надрукувала статтю Антонія Ровіра Віржині про Кобзаря, в якій було висловлено й кілька думок стосовно органічного зв'язку творчості Т. Шевченка й народної пісні. Пісня, поезія, — пише іспанський автор, — «то найвищий вислів мови народу». Так, через знайомство з поезією Т. Шевченка іспанський народ пізнавав український фольклор.

Найближче до серця сприйняла іспанська громадськість українські пісенні мелодії тоді, коли ба-

гато українців боролися в рядах повсталого іспанського народу проти фашизму. До складу XIII інтернаціональної бригади входила рота, названа іменем Т. Шевченка. Очевидці згадують: «В іспанських селах і містах часто лунає прекрасна українська пісня, то йде рота ім. Тараса Шевченка. І під час тяжких переходів командир батальйону звертається до шевченківців: «А може українці заспівують?» Гримить могутня пісня, а тяжкий перехід стає легшим»⁶.

У роті ім. Т. Шевченка, що з боями пройшла багато кілометрів іспанської землі, часто співали «Рече та стогне Дніпр широкий», «Засвітали козаченьки» та інші пісні, а під спів «Заповіту» ховали загиблих бійців. Тоді ж пісню «Рече та стогне...» співали й іспанські бійці⁷. Певне, в ті драматичні роки одна українська пісня «Де ти бродиш, моя доле?...» була перекладена іспанською мовою. Відомий французький кінорежисер Є. Деслау, який певний час проживав в Іспанії, потім писав з Ніцци до автора цих рядків: «Цікаво було б встановити, як «Де ти бродиш, моя доле?» перейшла до Іспанії і стала там популярною піснею, яку я чув у Севільї 1950 року⁸. Перекладена вона так:

Dónde vas querida mía
Duéña de mi corazón?..

Де ви, люба моя,
(Володарка мого серця!..)

Пісня ця прижилася в іспанському народі. Співують її іспанці не підозрюючи, що народилася вона майже 150 років тому в українському місті Харкові і що її творець С. Писаревський, за покликанням поет-романтик, великий аматор музики й співу.

Пісні також мають свої дивні і незвичайні долі. За післявоєнні роки в Іспанії побували кращі ху-

дожні колективи Радянської України. Вони показали, якого рівня досягло хорове і хореографічне радянське мистецтво, дали можливість ще і ще прилучитися до чистого джерела народної культури. Особливо гаряче сприйняли в Іспанії українську пісню у виконанні Державного заслуженого українського академічного народного хору ім. Г. Верьовки. Народ з великою зацікавленістю відвідував концерти, а їх лише в Мадриді відбулося 23. На кожному з них побувало понад двадцять тисяч глядачів. «Всі номери концертної програми — чи то сумна протяжна українська пісня, запальний гопак, чи російська «Калинка» — були сприйняті іспанською публікою із захопленням». Послухати українські пісні приїздили люди за сотні кілометрів, а пізніше, під враженням почутого, писали співакам: «...бачив ваш ансамбль і мушу зізнатися, що схвилюваний до глибини душі, бо ви незвичайні, казкові. Я дуже захоплений вашим народом, адже через музику й танці вловлюю його красиву й велику душу. Ваші народні традиції — найбільший скарб і ви, як і всі народи, зобов'язані свято берегти їх»⁹. Було б добре, — висловлювали свої побажання іспанці, — щоб такі концерти влаштовувалися частіше, «щоб народи постійно їздили один до одного зі своїми зернами культури».

У ПОРТУГАЛІЇ

Українською мовою створена найбагатша народна поезія.

З. Педросо

Так сталося, що українськими піснями й думами португальські вчені й літератори зацікавилися лише в другій половині XIX ст. після виходу збірників

«Исторические песни малорусского народа» (1874), упорядкованих В. Антоновичем та М. Драгомановим, а також видань П. Чубинського, І. Рудченка та широкого обговорення проблем українського епосу на III Археологічному з'їзді в Києві. Португальські вчені не приймали участі в цьому з'їзді, але про його роботу вони могли довідатися із статей та інформацій, що друкувалися у Франції, Англії, Італії та інших країнах. Окрім того, з деякими португальськими дослідниками історії та історичного епосу був знайомий В. Антонович, який надсилав їм до Португалії видання українських пісень. Наслідком цих культурних зусиль, певне, і стала рецензія З. К. Педросо¹ на два томи згаданих вище пісень і дум («Исторические песни малорусского народа»). Цю рецензію автор надіслав тоді ж В. Антоновичу в Київ, і вона збереглася в його бібліотеці.

Педросо — один з відомих тоді португальських вчених, професор історії Лісабонського університету, автор праць про фольклор та історію рідного народу. Російська та українська фольклористика в ті роки перебувала на гребені успіху, про що писала світова преса, отож професор не випадково виявив зацікавлення цим надзвичайним художнім явищем.

Україну професор сприймав як окрему етнічну одиницю, незважаючи на її складне політичне становище. У рецензії він інформує португальських читачів про розпорошені українські землі, що підпорядковані Росії, Австрії, Угорщині, а також про боротьбу українського народу за національні права. Українці протестують, пише він, проти трактування їх мови як діалекта. Цією мовою може творитися наука і художня література. Цією мовою, пише далі Педросо, вже «створена найбагатша народна поезія», зразки якої почали систематично публікувати

ще на початку XIX ст. У рецензії названі майже всі видання українських пісень від Цертелева, Максимовича, Срезневського аж до Драгоманових збірників, виданих у Женеві. Окремо автор звертає увагу на західноукраїнські видання (Жіготи Паулі, М. Шашкевича, Я. Головацького та інших).

«Исторические песни малорусского народа» Педросо вважає зразковим виданням, яке відзначається справжньою ґрунтовністю і має велике наукове значення. Особливо високий рівень, пише він, критичної і порівняльної частини збірника, зроблених зі знанням справи автором широкої ерудиції. Фольклористи Західної Європи можуть тільки просити цих «двох великих учених» продовжувати цінну пошукову працю по вивченню і публікуванню пісень багатств України. В. Антоновичу, пише автор, з яким португальські вчені мають зв'язки, — передаємо щире вітання у зв'язку з виходом блискуче підготовленого збірника.

Рецензія порушує, хоча й побіжно, багато питань історичного, політичного і духовного життя України. Зокрема, зауважено про еміграцію з політичних причин до Швейцарії «професора Київського університету» М. Драгоманова. Поява статті-рецензії у Португалії — подія, передовсім, для українських вчених, оскільки була першою ластівкою у справі ознайомлення португальського народу з українським фольклором.

1959 року португальською мовою в Бразилії вийшла велика антологія української літератури², де опублікована значна добірка багатьох жанрів народної творчості (обрядова поезія, побутові пісні, ліричні, історичні, балади, думи), взяті з усіх етнографічних районів України. На жаль, ми не маємо жодних відомостей, чи була поширена ця книжка в Португалії. Якщо так, то вона могла бути щедрим

джерелом для ознайомлення з українським фольклором та літературою. Тривалий час до Португалії відомості про українську народну пісню майже не проникали.

Великою культурною подією, своєрідним святом пісні став виступ 1975 року українського заслуженого академічного народного хору ім. Верьовки. Найбільший театр Ліссабона Колізей, де відбувалися концерти (всього 24), був щоразу переповненим. Преса одностайно писала: «Враження від українських пісень словами передати неможливо... «всі ними зачаровані»..., «звуки українських пісень, як дивний сон»³. Концерти відвідували й члени уряду. Майже кожен пісню доводилося співати по два рази. Найбільший успіх випадав на долю пісень — «Рече та стогне Дніпр широкий», «Ой у вишневому садочку», «Зелені Карпати» та інші.

Часто концерти виливалися в мітинги солідарності й дружби між нашими народами. Газета «Діаріо популар» писала: «Величезні потоки людей. Буквально повинь, щоб подивитися цей чудовий спектакль. Ансамбль козаків з України — небачене видовище... Ми нічим не ризикуємо, стверджуючи, що перед нами надзвичайне чудо, яке зачаровує наш слух і зір... Вони викликають загальне захоплення всіх присутніх... Інша газета — «Сегеулу» — відзначила: «Потрясаюча краса їх спектаклів полягає перш за все в найтоншій поєднанні сили і грації, простоти і витонченості, життєрадісності... Цей спектакль поєднує в собі шалену радість зі стриманістю, що підносить народну пісню і танець до рівня класики, він здатний стерти спогади про всі попередні виступи, які нам доводилося чути й бачити»⁴. Такими були враження португальців, коли вони почували на своїй землі мелодії українських пісень.

«НАШІ ДАВНІ ПІСНІ» (Данія)

Українська народна пісня — найкраща і найніжніша поезія у всьому світі.
Тор Ланге

В датських писемних джерелах відомості про Україну з'являються лише в XVI ст. Принагідно про країну понад Дніпром згадував датський посол в Росії Якоб Ульфельд, нотатки друкувалися російською мовою. Дещо докладніше про Україну писав інший посол Росії — Юста Юла,¹ який 1711 року їхав з Москви в Польщу через Глухів, Чернігівщину, Київ, Поділля, Львів. Його зацікавили культура, прагнення українського народу до волі, незалежності, а в побуті — до чистоти й охайності. Посол був подивований тим, що в цій країні багато письменних і таких, що обізнані з латинню. Автор зазначив, що українці люблять співати, але, на жаль, про характер пісень не зауважив.

Такі уривчасті відомості датчан зберегла література XVI—XVIII ст. про Україну та життя і побут її народу.

На початку XIX ст., в добу розквіту романтизму і піднесення літератур слов'янських націй на ґрунті фольклору, інтерес до творчості слов'ян з боку інших національностей значно зростає. Романтичний напрям зароджується і розвивається і в датській літературі. Його найактивнішими діячами стали Адам Еленшлегер та Н. Ф. Грундвіг. Звернення німецьких, англійських, французьких, італійських діячів культури до слов'янського фольклору спричиняє зацікавлення ним і в Данії. Першим виданням слов'янських народних пісень у цій країні був збірник («Слов'янські народні пісні і мелодії, зібрані і по-

кладені на фортепіано А. П. Берггредом». Невдовзі збірник вийшов другим виданням у Копенгагені. Він містив кілька польських і словацьких пісень, відомих і в українському фольклорі («Весільна пісня, балада про дівчину, що згубила дитину тощо»).

До Данії більш повно українську пісню, точніше деякі відомості про неї, донесла книжка австрійського письменника К. Францоza «Від Дону до Дунаю» (1878), перекладена п'ятнадцятьма мовами.

Популярний датський ілюстрований тижневик «На чужині і вдома» у статті «Малоросійські пісні і їх співці» в кількох номерах переказав зміст розділів, присвячених Україні (1878, №№ 58, 59, 60, 61). Крім розділу про пісні, стаття містить й інші, споріднені тематично: «Українська література», «Тарас Шевченко», «Шевченко-співець», У підзаголовку зазначено, що статтю «За К. Є. Францом написав Ф. Крістенсен». Характеристика української пісні в датському журналі хоч і подана в теплих тонах і у зв'язках з історією народу, але відчувається, що взята вона з чужих рук. Однак тогочасна датська інтелігенція уже мала конкретніше уявлення про становище української мови та літератури, тому що у відповідь на заборону царизмом видань українською мовою датчани приєднали свій голос протесту. Професор Н. Фредеріксен назвав цю акцію «варварством і тупоумством».

Високу оцінку українській пісні дав відомий датський літературознавець і критик Г. Брандес (1842—1927) у книжці «Росія», написаній після мандрівки 1887 року по Росії, Польщі й Україні. Відвідав ці землі Брандес на запрошення «Союзу руских писателів».

Г. Брандес пише, що під час подорожі він зустрічався з людьми різних класів, станів, професій і національностей, в тому числі й з українцями; мав

з ними тривалі бесіди — і все це лягло в основу його книги². Поціновуючи художню вартість російських і українських пісень, Брандес не втримується від захоплених слів: «Малоросійські й великоросійські народні пісні, які співаються кожна на своєму діалекті... належать, по суті, двом різним літературам, з яких одна була пригноблена в новітні часи, але, не зважаючи на існуючі між ними відмінності, обидві групи виявляють стільки подібних рис, що викликають одні й ті ж душевні настрої».³ Українські і російські пісні, продовжує Брандес, багаті змістом і «чарують своєю ніжністю й смутком». Обидва народи створили пісні, в яких людські чуття розкриваються через змалювання природи, а щодо виступу настроїв, переживань і відтінків любовних почуттів, то, як каже автор, «жодна з усіх живих і мертвих мов не володіє таким багатством висловів», як російська і українська мови.

У 70-х роках минулого століття своєрідним посередником між Данією та Україною стає визначний датський поет Тор Ланге, який тривалий час жив на Україні. Він переклав кілька десятків українських пісень на датську мову, що й започаткувало процес проникнення цих пісень у побут датського народу.

Тор Ланге (1851—1915), датський поет, прозаїк, перекладач і філолог багато зробив для взаємного обміну творчими досягненнями між Данією і всіма слов'янськими народами. Двадцятип'ятилітнім юнаком він приїхав до Росії і майже все життя провів у Москві та на Україні, не пориваючи водночас зв'язку зі своїм народом.⁴

Коли російський уряд попросив 1875 року професора Копенгагенського університету І. Мадвіга порекомендувати для роботи в Москві знавців класичних мов і літератур, до списку був занесений уро-

Датський поет Тор Ланге. В його перекладі українські пісні стали народними в Данії ще в ХІХ столітті.

дженець Копенгагена Тор Ланге, який до того ж знав російську мову. Т. Ланге поїхав до Москви і 1876 року був призначений викладачем Лазаревського інституту східних мов, а також учителем так званого Катковського лицейу. Поряд з педагогічною і науковою діяльністю Т. Ланге у Москві виконував і дипломатичну місію як датський консул (1887—1906). 1883 року він одружився з Н. М. Протопоповою і жив аж до смерті в її маєтку на Україні в с. Нападівці, Липовецького району, тепер Вінницької області. Тут він був похований, а згодом труну з його тілом перевезли до Копенгагена.

У 1876 році в «Північному журналі для загальної освіти та цікавого читання» Т. Ланге опублікував два оповідання Марка Вовчка («Максим Гримач» і «Чумак»), перекладених з російського тексту. Цього ж року в «Ілюстрованих відомостях» з'являється «Стоїть явір над водою». З якої мови її перекладено, ми не знаємо, хоча можна думати, що з української, бо вже 1878 року у збірці творів Ланге вміщено цикл «малоросійських» пісень, переклад яких здійснений з оригіналу. До того ж датський текст пісні досить точно відтворює ритміку, образність і загальний пафос української пісні. Швидше всього він, зацікавившись українською народною поезією та літературою, почав вивчати українську мову. А. Кримський, до речі, зауважував, що Ф. Коршу вивчати датську мову допомагав Т. Ланге⁵. Можливо, Корш сприяв дальшому вивченню української мови і поезії та поглибленню зацікавлення українською культурою. Можна казати, що інтерес Т. Ланге до української народної поезії та літератури проявлявся ще до приїзду до Москви (переклади Марка Вовчка), а утвердився, коли зіткнувся з нашою вітчизняною інтелігенцією, серед якої були й українці.

У Москві Т. Ланге розгортає досить активну літературну діяльність, намагається якомога більше і глибше ознайомитися з культурою російського та українського народів. У збірці його перекладів «Деякі народні пісні» (Копенгаген, 1878), де західноєвропейська пісенна творчість представлена тільки десятьма зразками, подано тридцять перекладів слов'янських пісень (12 російських, 6 українських, 9 сербських, 3 чеських) і, що найважливіше, — всі вони були перекладені з оригіналів. З українських пісень тут маємо: «Стоїть явір над водою», «Сирота», «Ой місяцю, місяченьку», «Ой зійди, зійди, ти зіронько та вечірняя».

Упродовж 1879—1881 років Т. Ланге здійснює подорож по Росії. Побував він на Волзі, Орловській губернії, в місцях, які так любив І. С. Тургенев; відвідав також Україну: Київ та інші міста. Враження від мандрівок він виклав у книзі «По Росії» (Копенгаген, 1882). З українського матеріалу тут маємо тільки один переклад «Народна пісня з Тараса Шевченка». До книги «По Росії» увійшли також нариси про Україну: «В Україні», «Степовий сон», «Присмерк», «З України», в яких описані переважно подорожні враження від баченого і зустрічей з людьми.

Як письменник і перекладач Ланге багато працював. Щороку виходили збірки його оригінальних поезій, оповідань, художніх переробок і перекладів, з-поміж яких чи не основне місце займають слов'янські літератури і фольклор. 1894 року в збірці «Крізь кольорове скло» він опублікував три нових переклади пісень «Віє вітер, віє буйний»; «Ох, глибокi млинові шлюзи» і «Русалка» та давній переклад пісні «Ой зійди, зійди, зіронько та вечірняя». Два українські тексти були надруковані також у збірнику «Ноктюрни, народні пісні та інші вірші» (1897).

Поет в ці роки багато часу проводить у селі на Вінниччині, ближче і безпосередньо ознайомлюється з українською народною поезією, спілкується з місцевим населенням, пізнає його побут. Українська пісня дедалі більше його захоплює і тому в наступних збірках переклади з українського фольклору вже переважають. Так, збірник «Далекі мелодії. Народні пісні та куплети» (Копенгаген, 1902) містить чотири сербських, п'ять російських і двадцять п'ять українських пісень. У збірнику «Гра на скрипці» (1906) — одна чеська, шість російських і дев'ять українських.

Тор Ланге — лірик. Це засвідчує і його оригінальна творчість. Природно, що й у народній поезії він відшукує для своїх перекладів передовсім ліричні твори. Це позначилося і на відборі українських пісень, переважна частина яких належить до інтимного циклу, хоча є й пісні гумористичні («Дівка в снігах стояла»), пісні з історичним забарвленням («Стоїть явір над водою»). Можливо, при відборі пісень Ланге керувався й смаками датського читача: в Данії ліричні й гумористичні народні пісні — найпопулярніші.

Важко установити, з яких джерел Т. Ланге брав тексти українських пісень. Гадаємо, що 70-х роках він користувався збірниками пісень М. Максимовича, А. Метлинського, а також П. Чубинського. А згодом, коли поет жив на Вінниччині й Київщині, він записував твори для перекладів безпосередньо з уст народу.

Пісня «Стоїть явір над водою» була перекладена і надрукована Т. Ланге першою (спочатку в «Іллюстререр Тідендне» 1876, далі у збірці «Кілька народних пісень», 1878). Ця народна перлина ще на початку XIX ст. привернула увагу багатьох фольклористів і перекладачів українських пісень на інші

Uit Nr. Kgl. Kammeranger U. J. Simonsen A. af D.

Dem Folkevise

Salle i Musik af
Sextus Miskow.

Kjøbenhavn: Wilhelm Hansens Musik-Førlag

Обкладинка нот української пісні «Ой зійди, зійди ти, зіронька та вечірняя» датською мовою.

Мови. Нею відкрив свою «Поетичну Україну» Ф. Боденштедт (1845), її перекладали тоді німецькою — В. Вальбрюль, В. Поль, Ф. Сімігінович; звучала вона і французькою та англійською. У Москві, в Петербурзі цю пісню тоді співали досить часто, а С. Гулак-Артемівський видав її у своїй обробці з посвятою Т. Шевченкові.

Ланге опублікував 46 перекладів українських пісень датською мовою. Більшість текстів він подав у скороченому вигляді, але пісня «Стоїть явір...» перекладена майже повністю зі збереженням ритму, коломийкового розміру, образності і навіть лексики (козак, Україна). Ось її уривок:

*Hvorfor helder piletreet?
Over Vandet Piletreet
Bøjer sig og helder,
Over Kinden ned Kosakken
Bittre Taarer felder.*

*Hvorfor helder Piletreet
Før end Lövet falder?
Hverfor vil Kosakken graede
I sin Ungdomsalder?»*

Чого хилиться верба?
Над водою верба
Хилиться і гнеться,
По обличчю козака
Ллються гіркі сльози.

Чого ж хилиться верба,
Коли листя не опало?
Чого плакає козакові,
Як він ще молодий?

Пісня у перекладі зберегла навіть найвагоміші художні засоби: паралелізми, символи, анафори. Але перекладач дозволив собі і деякі суттєві відступи від оригіналу: замість явора у творі постає верба, звичніше для датчан, замість калини — малина; опущено сцену прощання козака із своїми земляками і введено драматичний епізод: козак потрапляє в полон до турків, які хочуть його вбити.

У такому вигляді пісня прийшла до датського читача, а її гарні пісенні риси, мелодика вірша, драматизм, що наближає пісню до балади, зробили її популярною. На текст цієї пісні в перекладі Ланге з'явилися музичні композиції. Нам відомо, що шість датських композиторів написали до неї музику і

що в Данії вона часто звучить на концертах: Принагідно зауважимо, що інша пісня «Верба гнеться» — склалася, певно, під впливом цієї пісні, чомусь на виданні музики П. Ланге-Мюллера на ній позначено «з українського».

Друга пісня, опублікована в збірнику «Кілька народних пісень», відома балада про смерть закоханих, які, вмираючи, просять поховати їх поруч і посадити на могилі дерева, які б схилилися і верхами обнімалися. Текст цієї пісні перекладено довільно з відомого збірника пісень М. Лисенка. Датський композитор Хрістіан Барнек поклав її на музику.

«Ой зійди, зійди, ти зіронько та вечірняя» стала чи не найпопулярнішою в Данії серед українських пісень. Ланге надрукував її спочатку в періодичному виданні «Дома і на чужині», а потім у збірнику нарисів «По Росії». Напевне, цим твором Т. Ланге дорожив, коли знову його передрукував у збірці «Крізь кольорове скло». В усіх публікаціях твір має заголовок «З Шевченка», «За Т. Шевченком». Спочатку переклад приймали як твір Шевченка, але згодом з'ясувалося, що це тільки пісня, яку поет любив співати. Тобто, не переклад, а переробка української пісні в стилі датських народних пісень. У ній тільки перша строфа відтворена точно, решта є вільним переспівом змісту при збереженні ритміки і строфіки та основних мотивів українського оригіналу:

Folkevisen. Af Taras Schewtjenko.

Ak rind op, rind op,
Du min klare Stjerne, Du min reneste
Ak kom ud, kom ud,
Du min unge Kjerlighed, min eneste.
Du var min, var min
Fra den aller første Tid, jeg kjendte Dig.
Glad igjen, igjen

Bag de tette Hylde tör jeg vente Dig.
Ak kom ud, kom ud
Blandt de hvide Blomster, blandt de dryssende;
Fast i Favn, i Favn
Knug mig ind ustandselig mig kyssende?

Народна пісня. З Тараса Шевченка

Ой зійди, зійди
Ти, моя ясна зіронько, моя чиста,
Ой вийди, вийди
Ти, моя любовько, моя єдина.
Ти була моя, була моя
З першої нашої зустрічі, коли я пізнав тебе.
Радо знову, знову
Прошу тебе вийти на зустріч за густою бузиною.
Ой вийди, вийди,
Жду тебе я між білими квітами,
Міцно обіймаю і обіймаю,
Цілую і цілую без ліку тебе.

Твір дуже скорочений. Залишився, власне, один наскрізний мотив — хлопець кличе кохану на побачення. Отже зміст пісні повністю не відтворений. Щодо ритміки — то вона збережена, відтворені окремі художні засоби (повтори — «Ак рінд, оп, рінд ор»), заспів у формі паралелізму та в такому ж ритмостилістичному ключі подані наступні строфи. Мабуть, пісня ця припала до душі датчанам. На її текст датські композитори Бакер-Лунде, В. Гельбут, С. А. Гаген, С. Вісков склали музику. Її співали на концертах, співала молодь, а згодом пісня, покладена на музику С. А. Гагена, стала народною. Датський народ вважає її тепер своєю. Така сама доля судилася і іншій пісні — «Ой не світи, місяченьку», яку також переклав Т. Ланге. Можна сказати, що переклад її здійснений краще від попереднього, до того ж точно, без особливих відступів від змісту і поетичної форми. Взагалі, українські пісні в перекладі Ланге і особливо ця пісня у Данії «Хей ду Маане, кларе Маане» дуже попу-

лярні⁸. Датчани дивуються, коли їм говорять, що пісня занесена в Данію з України. Уже через рік після її надрукування композитор Ф. Рунг поклав її на музику; десь у ті ж роки опублікував свою музику до цього твору і визначний датський композитор П. Ланге-Мюллер. Тоді вона й набрала всенародного визнання.

Наведемо уривок із цієї пісні:

Hej, du Maane, klare Maane

Hej, Du Maane, klare Maane
Skin for ingen Andre,
Skin alene for min Ven,
Naar han til mig skal vandre!
Skin Du vidt, og skin Du bredt,
Og skin Du højt foroven;
Naar min Ven er kommet til mig,
Gaa Du ned bag Skoven!^{8a}

Ой місяцю, місяченьку

Ой ти, місяцю мій ясний,
Не світи нікому,
Світи моему миленькому,
Як до мене йтиме.
Світи йому вдаль і вшир,
І високо в небі,
А як він до мене прийде,
То зайди за ліс.

У деяких українських варіантах є рядки, в яких дівчина, якщо милий має іншу, просить місяця зайти за хмари. Місяць зайшов за хмару і дівчина заплакала, бо то означало, що милий зрадив. Ланге з пісні бере тільки один провідний мотив і розвиває його. Пісня при цьому втрачає деякі барви, губляться окремі нюанси в розкритті людських почуттів. До речі, є в Ланге ще один переклад цієї пісні дуже близький до оригіналу, але він чомусь не набув популярності.

Непогано переклав Т. Ланге гумористичну пісню «Дівка в сінях стояла», яку також співають у Данії

(музика Г. Кнудсена), хоча відтворити ритму і строфічної побудови не вдалося. Зміст її він передав майже повністю і докладно, навіть додаючи дещо від себе. Ось її початок:

Heltemod

Den smukke Pige stod bag en Stak
og gjorde Tegn til en ung Kosak:
Hej, min Kosak, min Høg og min Glente,
flyv og slaa ned for Duen at hente,
flyv, kom og kys mig, fang mig, min Skat,
kom kun, tag fat...

Героїзм

Гарна дівчина стояла за стогом
І давала знак молодому козакові:
«Гей, мій козаче, яструбе, шуліко,
Прилинь, упади до мене голубом,
Прийди, поцілуй, пригорни мене, серце,
Іди-бо, сміливіш...»

Кілька місць з оригіналу Ланге, певне, не зрозумів. Починається пісня словами: «Дівка в сінях стояла». В датському перекладі маємо: «Гарна дівчина стояла за стогом». Перекладач, мабуть, сині сприйняв як сіно, тому дівчина моргає з-за стогу (сіна). Замість улюблених в українських піснях символів козак — сокіл, орел, в датському оригіналі виступають яструб, шуліка. Можливо, й цим перекладач прагнув підсилити гумористичний колорит твору.

Серед перекладів і переробок Т. Ланге є пісня «Риньте, сльози блискучі, гарячі», що при уважнішому вивченні виявилася твором Шевченка, який на Україні давно став піснею. Ланге її почув, мабуть, десь у селі і переклав, власне переробив датською мовою, як народну, значно скоротивши:

Rind, I Taarer, blanke, hede
Rind, I Taarer, blanke, hede,
rind og rind Jer tørre;

gro paa Marken, grønne Hvede,
 gro og gro Dig større!
 Gro højt over Skovens Toppe
 ind i Himlen vide;
 siig den kjere Gud deroppe
 alt, hvad jeg maa lide!
 Fjender flest og venner förrest
 Sorgen fulgt at Skammen;
 giv mig, Gud, igjen min Kjerest,
 för os atter sammen.

Lillerussisk °.

«Риньте, сльози, блискучі, гарячі»

Риньте, сльози, блискучі, гарячі,
 Плиньте, плиньте, і не висихайте.
 Рости на полі, зелена пшенице,
 Рости і рости вище без упину.
 Рости вгору, вище від лісу,—
 Аж до широкого неба;
 Скажи там милому богові
 Про все, що мушу терпіти.
 Ворогів багато, а друзів мало,
 За неславою йде журба;
 Верни мені, боже, мого милого,
 Зведи нас ізнову до купи.

Малоруська

Не важко впізнати, що це окремі строфи пісні з поеми «Тополя»:

Плавай, плавай, лебедонько,
 По синьому морю —
 Рости, рости, тополенько,
 Все вгору та вгору...

У зачині пісні замість тополі, певно, не характерної для пейзажу Данії, введено пшеницю, яка має рости вище і заглянути за хмари. Від Шевченкових рядків іде й кінцева строфа перекладу чи, точніше, переспіву. Ліричні пісні народу бувають здебільшого короткими. Виходячи з цього і Ланге за всіх обставин намагається пісню перекласти якнайекономнішими засобами і зробити її найкоротшою. Це спо-

стерігаємо і в цьому перекладі. Музику до датського тексту наприкінці XIX ст. написав Кнут Ліндгард. З інших перекладів і переробок Т. Ланге тут згадаємо ще «Добрий вечір тобі, зелена діворо», «Подібно стежечка», «Ой на гору кам'яної голуби», «Сонце низенько», «Із-за гори кам'яної голуби літають», «Ой не цвіти буйним цвітом, зелений катране», «Ой вийду я на долину», «Я нікого не любила», які близько стоять до оригіналів і відзначаються виразністю у відтворенні їхнього ліричного змісту і настрою. Є й такі переробки в Ланге, які надто далекі від оригіналу і навіть важко вказати на їх українські «прототипи», хоча образність української пісні у них відчутна.

Зауважимо, що Тор Ланге був першим датським поетом, який почав перекладати українські пісні з оригіналу, отже, не мав попередників і не міг скористатися їхнім досвідом. Для нього зразком була перекладацька діяльність поетів-романтиків, які не завжди дотримувалися оригіналу, вводили нові мотиви, вдавалися часто замість перекладу до переспіву.

Ланге українську народну лірику прагнув наблизити до психології і поетичного мислення рідного народу. В багатьох випадках з української пісні він бере тільки один мотив, на його думку, чимось найрідніший датчанину, відповідно його оформляє і подає як окрему пісню. Внаслідок цього датські репродакції українських пісень виглядають дуже короткими — дві—три строфи, що передають один мотив, один момент настрою. Так перекладені ним пісні «Бурлака», «Вже літа минають», «Через річеньку та інші. Не підпали під скорочення лише гумористичні пісні та частково балади. Героїв пісень Ланге оточує типовою датською природою, ставить у побутове середовище, характерне для датчан. Саме це

і спричинилося до швидкого прищеплення української лірики в Данії.

Тут же зауважимо, що українська народнопісенна стихія полишила певний слід і на оригінальній творчості Тора Ланге. Деякі його поезії, поза сумнівом, писалися під дією народної творчості України. Як приклад, можна взяти вірш «Лети вістями додому» з його збірки «Далекі мелодії» (1902). Мотиви пісень Степана Руданського, зокрема «Повій, вітре, на Вкраїну», що теж стала народною піснею, тут відчуються уже з першого рядка:

Driv kun, Sky, lad Regnen regne,
flyv kun, Blest, og find Ukraine,
kan i fjernt Ukraine finde
flyv kun, Blest og vilde Vinde. ¹⁰

Зберіться, хмари, хай ідуть дощі,
Повій, вітре, і знайди Вкраїну,
Якщо ви зможете знайти далеку Вкраїну,—
Війте, буйні вітри.

Складається враження, що цей вірш нав'язаний Ланге спомином про рідний край, про юність і ті місця, де пройшли його молоді роки — про Україну. Тому й набрав цей спомин форму української народної пісні.

Переклади українських пісень у Данії викликали величезний інтерес. Ними захоплювалися, їх відразу ж клали на музику, використовуючи як слов'янські, так і датські народні мелодії. Від 70-х років минулого століття і досьогодні на тексти українських пісень у перекладі Ланге склали музику двадцять композиторів, серед них — П. Ланге-Мюллер, Ф. Рунге, К. Ліндгард, Рінг та багато інших. Всього відомо сорок мелодій, написаних цими композиторами до двадцяти шести перекладів Т. Ланге.

Деякі пісні привернули увагу одразу кількох митців. Як ось, до пісні «Стоїть явір над водою» існує

шість музичних творів, «Ой зійди, зійди ти, зіронько вечірняя» — чотири, «Із-за гори кам'яної» — три, «Ой місяцю, місяченьку» — два, «Ой на гору козак воду носить» — два тощо. Найпопулярнішими, власне, народними, піснями в Данії стали «Ой місяцю, місяченьку», «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя»; часто співаються або співалися на концертах «Стоїть явір...», «Попід тином стежечка», «Із-за гори кам'яної». Ланге переклав близько 50 українських пісень, деякі з них зовсім не зазнали музичної обробки і залишилися в Данії як літературні факти. Таким чином, Ланге ввів до культури свого народу майже 50 українських пісень, датські композитори відібрали з його доробку 26 пісень, а від композиторів датський народ взяв кілька до свого повсякденного репертуару. Треба зазначити, що мелодії вищезгаданих пісень майже не подібні до тих, що їх співають на Україні. Композитори орієнтувалися здебільшого на датську пісенну культуру, зустрічаючи її із слов'янськими мелодіями, а в окремих випадках модифікували слов'янські або українські мелодії (коломийкові, мелодії ліричних пісень). Однак вплив слов'янської пісенної музики проявився досить виразно.

Отже в Данії українські пісні живуть в новому музичному оформленні, тоді як у Німеччині, в Польщі, в Іспанії чи США спостерігається зворотне явище: мелодії українських пісень залишаються незмінними, а тексти зазнають більшої або меншої обробки. З'ясувати причину цього не важко: в тих випадках, коли пісня приходить до іншого народу з музикою, — вона сприймається швидше, причому насамперед засвоюється музика. Що ж до міграції текстів — то треба, щоб вони були високопоетичні і перекладені талановитим поетом, який знає і відчуває як твір іншого народу, так і вимоги та смаки

свого рідного середовища. Це щасливе поєднання виявилось в таланті Тора Ланге, оригінальна поезія якого в Данії тепер мало відома, тоді як українські пісні в його перекладах співають і досі. Це засвідчив і міністр освіти Данії Юлус Бомхольт. Відповідаючи на запитання редакції «Литературной газети», він пригадав, що «свого часу значну частину українських народних пісень на датську мову переклав Тор Ланге, їх часто виконують в наших концертних залах!»¹¹

Після Тора Ланге найактивнішим популяризатором українських пісень і дум у Данії був учений і культурний діяч Крістіан Ніссен (1899—1958). Що він знав про український фольклор і що писав — найкраще засвідчує його стаття у журналі «Гоісколблатет» (1920, № 6), присвячена народним співцям і народній поезії України. Цілком можливо, що Ніссен при написанні своєї статті скористався працями А. Рамбо, Ф. Боденштедта та П. Кремера. Але кобзарські традиції він описує як живе явище, до того ж запевняє, що сам слухав виконавців українських народних пісень — кобзарів: «Літніми вечорами старі й малі збираються перед своїми хатами і слухають кобзаря. Він співає про славі минулі часи на Україні, коли козацькі герої билися з татарами й турками, коли Україна була кордоном між Європою та Азією, межею між християнством і магометанством». Та пісня і дума для України не тільки історія. «Я чув, як молоді хлопці та дівчата співали цих пісень теплими літніми ночами. Пісні звучали то переможно, сильно, то сумно й поважно. То співала молодь, яка пішла в перші лави як тільки вибухнула революція». Один з поетів ХХ століття Гакон Крог у вірші «Україна», присвяченому Т. Шевченкові, так оспівує наш край і народ: «де волю кожний щиро любить... а ранком степ луна

від безлічі пісень». Цікавий факт навів український письменник А. Хижняк у книзі «Шведські враження». Розповідаючи про свої зустрічі у Києві з датськими літераторами Гансом Кірком і Еріком Хорск'єром, він виявив у них велику зацікавленість українською піснею. «Ерік Хорск'єр сам співав українських пісень, казав, що їх люблять у Данії»¹². Так, традиції любові і поваги до нашої пісні, прищеплені Тором Ланге і Г. Брандесом, живуть і досі.

У ШВЕЦІЇ

Україна — коліска мелодійних народних пісень і музики до них.

А. Єнсен

Культурно-історичні зв'язки Швеції з Україною мають давні корені. На Скандинавському півострові ще в добу Середньовіччя, знали придніпровський край і праслав'янські народи, що засвідчено літературними пам'ятками. У скандинавській «Гелварарсазі» йдеться про бій між гуннами і тогами під містом, розташованим біля Дніпра («Данпар Штадір»), яке, на думку дослідників, і було Києвом¹.

Ближчі стосунки налагоджуються вже в XVII ст., коли козацькі полки здобувають перемоги у своїх військових походах. Відомо, що Б. Хмельницький підтримував безпосередні дипломатичні зв'язки із Швецією. Конрад Якоб Гільдебрандт, учасник шведської посольської місії до Богдана Хмельницького у 1656—1657 роках, залишив цікаві нотатки про своє перебування на Україні і враження від зустрічей там з різними людьми. Він, зокрема, за-

нотував спостереження етнографічного змісту, описав різні види народного мистецтва: оформлення жіночого і чоловічого одягу, хатні інтер'єри, типи будівель. Не залишилися поза увагою дослідника життя і побут українців, народні гуляння, весілля. Одне з них він і описав. По дорозі до Чигирина Гільденбрандту і супроводжуваним його особам зустрівся весільний поїзд. «Жінки співали, похитуючи головами то в один, то в другий бік,— пише автор.— Вони співали про бузька та про інші любовні справи... Попереду йшли музики з однією великою задимленою дудою, цимбалами та скрипкою...»² Пісню про бузька (можливо, «Ой не ходи бузьку») Гільденбрандт тільки згадує, не знаходячи жодного рядка, хоча в інших випадках він охоче вставляє цитати українською мовою до свого тексту, тим самим подаючи наукову цінність праці.

Аж до початку ХХ ст. шведська громадськість не мала можливостей безпосередньо зустрітися з українськими мелодіями. Першим популяризатором їх на Скандинавському півострові виступив відомий оперний співак Модест Менцінський. 1905 року він дав декілька концертів у Стокгольмі³, співав, як звичайно, світову й українську класику, а також і народні пісні. Збереглися описи цих концертів у шведській пресі, водночас надсилалися кореспонденції до «Киевских откликов», які потім передруковувалися в газеті «Діло». У цій газеті, до речі, повідомлялося про те, що в залі Шведської Академії наук виступив з концертом «перед вишуканою стокгольмською публікою Модест Менцінський. Цей артист уже близько року виступає з блискучим успіхом на сцені Стокгольмської королівської опери». Програма концерту була різноманітною — Вагнер, Шуберт, Шуман, Чайковський, «але головний світлий успіх випав на українські пісні

Миколи Лисенка: «Ой послала мене мати», «На городі калинонька, по дорозі терен», «Спать мені не хочеться...» Шведські газети характеризували виконані співаком українські пісні як оригінальні за своїм характером, ритмікою, тактом і т. д. Вони стали найкращою новиною, справили надзвичайне враження», «викликали такий ентузіазм публіки, що довелось їх повторювати і співати ще нові»⁴.

У 20—30-х роках М. Менцінський виступав уже як артист Стокгольмської опери, і при нагоді до нього зверталися з проханням співати українські пісні. Так, у квітні 1935 року саме на прохання слухачів Менцінський виступив по радіо з концертом своїх найулюбленіших українських пісень⁵. Шведська громадськість на цей раз уже була дещо поінформована про Україну, її культуру, особливо стараннями відомого вченого-слависта, професора Стокгольмського університету, референта при комітеті Нобелівських премій Альфреда Енсена (1859—1921). Захопившись українською літературою, зокрема творчістю Шевченка, він вивчив українську мову, відвідав Україну, побував у Чернігові в гостях у М. Коцюбинського. Його захоплення увінчалось успіхом — він видав на батьківщині енциклопедію українознавства⁶, де подав великий розділ про народну поетичну творчість.

Написав А. Енсен і монографію «Тарас Шевченко»⁷ (видану вперше німецькою мовою 1916 року), де висловив свої міркування і щодо української пісні. Її сила, пише він, зростала в боротьбі народу за волю: «Величезний степовий край від Дунаю аж до Дону став тереном одного з найцікавіших соціально-політичних явищ у Східній Європі, бо тут з часом утворилася козацька республіка»⁸. Історичні події лягли в основу епічної поезії, яку може створити, на думку Енсена, лише народ з його

го унікальним творчим хистом. Чи є ще де європейський край більш придатний до народно-епічної творчості? — захоплено вигукує Єнсен. Для нього «поезія Шевченка — це возвеличення народної пісні». Не ототожнення, а «возвеличення», творче, геніальне⁹.

Вражаючи силу творів Шевченка Єнсен пояснював музикальністю мови та «чудовою народною поезією», з джерел якої Кобзар черпав поетичну наснагу. Розглядати творчість Шевченка на ґрунті української народної пісні в Європі почали ще в середині ХІХ ст., і тут Єнсен йшов уже за певними літературознавчими традиціями.

Він був талановитим популяризатором української культури в Швеції, його перу належать авторитетніші праці про нашу культуру, історію, хоча деякі питання Єнсен не зміг до кінця усвідомити та висвітлити об'єктивно, але спричинилися до цього швидше непевні матеріали, якими йому довелося користуватися, ніж його дослідницький хист¹⁰.

Чи проникли українські пісенні мелодії в побут шведів або в творчість інших композиторів — не маємо певних відомостей, проте є цілком достовірні свідчення, що до окремих наших мелодій шведські поети написали свої слова. Зокрема, популярна «Пісня шведських студентів» співається на мелодію давньої української козацької маршевої пісні «Гей нуте, хлопці, славні молодці». Її шведська молодь облюбувала десь на початку ХХ століття¹¹.

Знаменний і ще один факт: під час днів українського мистецтва в Стокгольмі 1969 року на сцену до співаків вийшли місцеві самодіяльні музиканти і разом з ними проспівали пісню «Реве та стогне Дніпр широкий»¹². Можливо, й ця мелодія відома шведам.

Дні українського мистецтва, що проходили, як

писала преса, «під знаком дружби двох сусідніх народів — шведського і радянського», довели, що «ніщо не зближує так тісно народи, як музика». В ці дні у Швеції виступало тріо бандуристок (Є. Миронюк, В. Пархоменко, Ю. Громова) і ворошиловградський танцювальний колектив «Рапсодія». Як описує кореспондент ТАРС Д. Ершов, газети міст Сундаваль, Бурленге, Фалум одностайно пісні і танці Радянської України схарактеризували словами: «велично», «неперевершено», «фантастично», «незабутньо». А стримані у виявленні почуттів шведи, писали журналісти, слухаючи українські пісні — не пізнавали себе. Забуваючи про все, вигукували «браво», «біс» і відкрито заявляли: слухаючи українські пісні, «відчуваєш радість». І знову й знову у Швеції як і в інших країнах, газети повторювали: українська пісня підкорює всіх тому, що «йде від серця» і є витвором мистецтва великої сили й краси.

У КРАЇНІ ОЗЕР І ЛІСІВ (Фінляндія)

Україна має справді високий рівень народного мистецтва.
Кансан тахто, 1954, від 6 лип.

На жаль, історію ознайомлення фінського народу з нашою народною поезією починаємо з 1954 року, коли країну озер і лісів відвідав Український державний народний хор під керівництвом Г. Верьовки. Ясна річ, цьому «святу української пісні» в країні «Калевали» передували й інші факти культурних взаємин двох народів. Є відомості, наприклад, що в ХІХ ст. у фінський фольклор перейшло кілька українських пісень коломийкового розміру.

Але таких свідчень обмаль, та й вони як слід не вивчені.

Перші ж виступи хору, які відбувалися в теплі, погідні дні літа, зацікавили фінську публіку. Кореспонденти, музикознавці дивувалися цьому, а одна з газет навіть зауважила: «Концерт Українського державного народного хору в п'ятницю на спортивній площі... в Лахті переконливо довів, що мешканців Хяме натовпами можна залучати на концерт, навіть серед прекрасного літа, була б тільки справжня принада»¹. Такою принадливою особливістю володіла українська пісня, що збрала понад три тисячі слухачів. Важко сказати, писала та сама газета, що було в програмі кращим: все чудове, а величина — «Реве та стогне Дніпр широкий» — «проявила усіх». Захоплення було надзвичайне, аплодисменти довго не стихали, а преса всіх міст, де виступав хор, писала у захваті: «вражаюче», «надзвичайно!» тощо. А одна з газет констатувала, що під кінець концерту українські артисти «змусили двотисячну, завжди стриману фінську публіку, буквально шаленіти від овацій»². Тим часом, подібну реакцію публіки відзначала на виступи українських артистів французька, німецька, бельгійська преса. Справді, магічна сила пісні!

У місті Тампере (Таммерфорс) відбулося вісімнадцять концертів хору на переповнених стадіонах. «Навряд чи хто із слухачів залишився байдужим, спостерігаючи високий рівень українського народного мистецтва», — писала місцева газета. А коли хор прибув у Турку і не зміг виступити на стадіоні (ішов дощ), то глядачі годинами стояли під стінами концертного залу, щоб хоч побачити співаків. Учасник концерту цей момент описує так: «До хористів зайшов представник Товариства «Фінляндія — СРСР» і сказав, що надворі, під стінами кон-

цертного залу три години стоїть понад тисячу бажуючих потрапити на виступ, яким не вдалося дістати квитки»³. І хор виступив з додатковим концертом. Відбулося справжнє свято української пісні, в якому взяли участь представники фінських трудящих.

Радянська Україна «має справді високий рівень народного мистецтва»⁴, — підводили підсумок виступам хору рецензенти. В кожному місті хор зустрічали й проводили з великими почестями і висловом сердечної подяки. Ось як описала такий епізод в місті Каяні одна газета: «Більша частина публіки, що була на концерті, після закінчення програми супроводжувала гостей аж до вокзалу, звідки поїзд з гостями відійшов опівночі в південному напрямку»⁵. Не випадково, деякі прогресивні газети зауважували велике політичне значення таких зустрічей. «Концерт приніс насолоду не лише своїм високим художнім рівнем, а й тим, що він найкращими засобами підкреслював благородну справу миру між народами»⁶.

Виступи хору ім. Г. Вєрьовки у Фінляндії полишили глибокі враження у фінських глядачів. Павло Тичина згадує: «Якось були ми у Фінляндії. Приїхали у Тампере. Зустрічають нас, тут же починають розмову про Україну — та так захоплено ніби вони всі там самі побували. Що таке? А вони питають у нас: «Ви знаєте, яке сьогодні число?» Ми кажемо: «Знаємо, двадцять перше» (здається таке число було в той день). «Так от, — кажуть вони, — місяць тому були в нас у гостях артисти Українського народного хору під керівництвом Григорія Вєрьовки.

Повели нас до великого залу. Ми довго слухали запис виступу хору, потім довго мовчали... Приїхали милуватися Фінляндією, а нам фінни про Ук-

раїну розповідають, захоплюються нашим мистецтвом»⁷. І програють у записах українські пісні. Кожна зустріч з піснею може стати незабутньою.

УКРАЇНСЬКА ПІСНЯ В США

Величнна, самобутня краса поезії козаків
вразила літературний світ.

Тальві

Про Україну, її культуру й історію в США стало відомо тільки на початку ХІХ століття. «Новий світ» уважно стежив за політичними і воєнними подіями в Європі. Ще перед 1812 роком в пресі США обговорювалися плани Наполеона щодо Росії. У 1812 році в Бостоні вийшла книжка «Сили Росії на випадок війни з Францією»¹, де подано матеріали про людські резерви російської імперії. Населення країни становило тоді 46 млн. разом з іншими національностями, зокрема й українцями, про яких у виданні подано невеликий історичний нарис. Дещо про Україну віднайдемо в «Новій історії царя Петра Великого» (1811), написаній переважно за працями Вольтера. Його «Історія Карла XII» у тому ж році побачила світ у США й стала однією з найпопулярніших книг. В одному з найгрунтовніших американських видань — «Універсальній географії»^{1а} (Філадельфія, 1829) М. Мальта-Бруно українцям приділена окрема увага, а також описано коротко їхню мову (за Й. Добровським), яку названо особливо гармонійною.

Американські письменники створюють в цей час перші зразки літературних творів на українську тематику. У 1817 році журнал «Атенаеум» друкує історичну поему «Козацька могила»² Г. Ролле (також автор поеми «Москва»).

Тільки у 30-х роках з'явилися публікації Тальві, побудовані на конкретніших інформаціях про Україну, де вона прожила кілька років у дитинстві. «Тальві» — криптонім американської письменниці і перекладачки Терези Робінсон фон Якоб (1797—1870). Батько письменниці Л.-К. фон Якоб у 1805—1816 роках обіймав посаду професора в Харківському університеті, де як юрист очолював кафедру дипломатики й політичної економіки, а також викладав німецьку мову. Перед тим був професором і навіть ректором університету в Галле (тепер НДР), та коли в Харкові було засновано в 1805 році вищий навчальний заклад, приїхав сюди за рекомендаціями відомих діячів науки й культури. Кількох викладачів репрезентував сам В. Гете, а серед них був, можливо, й Л.-К. фон Якоб.

Тереза, якій було тоді 9—10 років, жила з батьком у Харкові і цілком можливо, що вивчила російську у інспекторські мандри. Тут вона вивчила російську мову, засвоїла за її допомогою й українську, ознайомилася з нашою піснею, до якої виявляла увагу й симпатії упродовж усього свого життя. Згодом Тереза фон Якоб одружилася з американським вченим Едвардом Робінсоном, переїхала до США й брала участь в літературному русі як письменниця, перекладачка, фольклорист. Не без впливу ідей романтизму Тальві захоплюється народною поезією, а найбільше — слов'янськими піснями. [Біографія діячки подана у «Збірці новел» (Лейпціг, 1874) уже після її смерті.]

Її перша збірка «Народні пісні Сербії»³ німецькою мовою стала в європейській літературі своєрідною сенсацією. Французська письменниця Єліза Вольтер переклала їх на рідну мову і видала в 1834 році в Парижі, а згодом з'явився й італійський переклад здійснений Н. Томмазо. Справа перекладання сло-

*Terese Robinson
nee von Jakob*

Тальві (Тереза Робінсон фон Якоб. 1797—1870).

в'янських пісень зацікавила В. Гете, на цьому ґрунті між ним і Тальві зав'язалося жваве листування. Тальві інформує поета про новинки слов'янської поезії, робить для нього підрядкові переклади пісень. Гете при цьому виступає з кількома статтями і рецензіями на переклади сербських пісень Тальві.

Письменниця опублікувала кілька праць про німецьку народну поезію, але зажила світової слави своїми філологічними працями і перекладами (англійською та німецькою мовами) пісень слов'янських народів, якими в свій час цікавилися й користувалися К. Маркс та Ф. Енгельс⁴.

До українських пісень і дум Тальві вперше звернулася в «Історичному огляді слов'янських мов та їх діалектів»⁵, що з'явився в 1834 році. В цій роботі Тальві прагнула подати найважливіші відомості про народи слов'янського світу та їхні мови, які американо-канська громадськість тільки починала пізнавати. Використала вона й праці чеських авторів (П. Шафарика, Й. Добровського) та матеріалами з англійських, російських, польських і українських видань. Тальві представила ґрунтовний нарис про слов'янські мови, а у викладі лінгвістичних питань української й про народну поезію. Характеристику української мови подала досить стисло. Про нашу народну поезію у першому нарисі йдеться небагато, але прихильно. Україна, пише Тальві, «дуже багата національними піснями. Багато з них мають одвічну красу, в якій проступає й наївність, й велика поетична цінність без жодних штучних прикрас. Більшість цих пісень слегішого характеру». Для докладного ознайомлення з українською народною піснею Тальві відсилає читачів до М. Максимовича та М. Цертелева. З письменників нової доби тут згадано тільки І. Котляревського, а давню українську літературу подано у розділі про літературу російську.

У своїй розвідці Тальві мала на меті охарактеризувати слов'янські народи, їх мови та духовну культуру. Це була чи не перша праця такого типу англійською мовою, і коли вона з'явилася, то відразу привернула увагу діячів культури багатьох країн. Її було перекладено на німецьку мову⁶ і видано окремою книгою (Лейпціг, 1837); про неї, як про гідний «внесок у вивчення духовного світу й культури слов'ян» заговорили учені Європи. Англійські й американські читачі знайшли в ній багато нової інформації про слов'ян та їх поезію, до того ж систематизовану автором, яка мала певні знання, набуті безпосередньо у працях про слов'янські народи.

Дослідження Тальві відразу привернуло увагу чеських «будителів». «Часопис чеського музею» у Празі (1834) подав про неї відгук Ф. Палацького⁶. Завдяки цій інформації ім'я Тальві стало широко-званим у середовищі П.-Й. Шафарика. У Відні в 1836 році з Тальві познайомився О. Бодяньський, однак в літературі про неї першим згадав М. Костомаров у праці «Об историческом значении русской народной поэзии» (Харків, 1843). І. Срезневський, рецензуючи дослідження М. Костомарова, поставив Тальві поруч братів Грімм й інших визначних діячів європейської філологічної науки. Книга М. Костомарова, писав І. Срезневський, «цінна не лише для слов'ян, а й для Гріммів і Тальві»⁷. На неї, як на визначний науковий авторитет, посилався згодом і М. Драгоманов⁸, а також Г. Обріст у роботі «Тарас Шевченко», опублікованій німецькою мовою (Чернівці, 1870).

«Історичний огляд слов'янських мов...» був надрукований невеликим тиражем. Завдяки схвальній критиці попит на нього зростав. Зваживши на це, Тальві вдалося опрацювати своє дослідження заново. Опрацьовуючи нові чеські, російські, україн-

ські, польські, німецькі, сербські першоджерела, їй вдалося з'ясувати багато наукових проблем, які спонукали автора кардинально переробити книжку, доповнити видання розділом про народну поезію слов'ян. В кінці сорокових років робота була завершена і опублікована англійською мовою в 1850 році під назвою «Історичний огляд мов і літератур слов'янських народів з нарисом їхньої народної поезії»⁹. Якщо попереднє дослідження мало деякі ознаки компілятивності (про що свого часу говорив П. Шафарик), то в цьому виданні Тальві виявила свій науковий хист, а розділ про пісні слов'ян був написаний цілком незалежно від інших авторів і є, по суті, найціннішим¹⁰. Праця над новим виданням здійснювалась переважно в напрямі уточнення окремих питань з історії слов'янства і розширення інформації про їхню культуру та літературу, враховуючи опубліковані на той час цікаві факти і явища.

Про історію написання цієї книги досить детально розповів у передмові Е. Робінсон. Він, зокрема, уточнив, що авторка взялася за цю роботу не тільки з особистих мотивів, а й тому, що «тоді зростав інтерес до слов'янських народів», а література англійською мовою на цю тему була малочисленна, американські довідкові видання подавали майже все за німецькими джерелами. У ті роки США все більше і глибше втягувалися в політичне життя Європи, їх цікавили точніші відомості про слов'ян, питома вага яких у світовій історії зростала. Не про всі слов'янські народи, їхню літературу, інтелектуальне життя, соціальні відносини можна знайти потрібні відомості в існуючих публікаціях, — додає Е. Робінсон у передмові. — Те, що авторка жила на півдні Росії (на Україні), а також у Петербурзі набагато полегшило їй вивчення джерел, а також

південнослов'янських мов. При підготовці «Історичного огляду...» Тальві надсилали поради В. Гете, К. Гумбольдт, Я. Грімм, Ф. Савіні та інші визначні вчені й письменники. Авторка користувалася також фондами європейських бібліотек.

Отже, книжка готувалася досить ґрунтовно, з ориєнтацією на певні джерела і допомогу найавторитетніших діячів науки й культури. Це була здебільшого підсумкова праця про історію та літературу слов'ян, а про народну ж поезію — перша оригінальна узагальнююча розвідка англійською мовою. Те, що книжка написана і видана саме англійською, зробило її доступною для тієї частини читачів світу, що знала про слов'ян і про Україну, мабуть, найменше. «Історичний огляд мов і літератур...» Тальві (1850) відіграв важливу роль у справі популяризації слов'янських мов і фольклору, зокрема й української, тому є потреба зупинитись на цьому виданні докладніше. Вперше почула дослідниця українські пісні і спів кобзаря у Харкові і спогади про пережиті залишилися у неї на все життя¹¹. У своїй книзі про слов'ян вона характеризує кобзарство як явище, що продовжує розвиватися, а бандуристів представляє народними співцями, котрі виконують важливу суспільну функцію. Тальві називає їх професійними виконавцями, а історичні пісні та думи, які вони співають, на її думку, не відмирають, а завдяки їх творчості поповнюються новими взірцями.

Важливим у роботі Тальві є й те, що вона пов'язувала аналіз пісень та дум з історією українського народу, з гострими соціальними, класовими суперечностями. Вона звернула увагу на твори, в яких відображені події боротьби народу не тільки з зовнішніми, а й внутрішніми ворогами. Тут натрапляємо на цікавий факт: до своїх перекладів пісень та балад на англійську мову вона додає коментар,

звідки взято текст. Називає усі на той час відомі збірки пісень, а до перекладу «Спів гайдамаки» зазначає, що представляє його за рукописною збіркою. Може ще з України вона вивезла не тільки те, що було вже опубліковано, а писемні джерела. Припустимо, що хтось із знайомих харків'ян подарував Тальві рукописний збірник українських пісень, у будь-якому разі «Спів гайдамаки» перекладений «з рукопису».

Містка, доброзичлива, влучна характеристика, яку дала українській пісні та думі Тальві, облетіла майже весь світ, передруковувалася в багатьох виданнях і стала загальновідомою. Коли українські пісні та думи були перекладені європейськими мовами, писала Тальві в «Історичному огляді...» (1850), «велична самотутня краса поезії козаків вразила літературний світ» (с. 297). І далі: «... в степах України створено силу балад, і здається, що кожна галузка дерева тут має свого поета і кожна стеблина на цих безконечних рівнинах відлунюється піснею» (с. 355). Тальві перша в Америці заговорила про найхарактерніші риси поезики української народної поезії і про ті, які ще не були на той час предметом досліджень, європейських учених — символіку, алегоризм, тропіку пісень, своєрідність зачинів тощо. Це вже була спроба осмислити естетичний, мистецький рівень української народної поезії. Тальві відзначала, що в нашому фольклорі відчувається тонкий музичний смак, багатий і кольористичний епітет і розвинена, досконала рима. До своїх перекладів англійською мовою, вона подає зауваження, що красу українських текстів їй було важко передати, що в перекладах втрачається і сутність, і привабливість оригіналу. В українських і взагалі слов'янських піснях, пише Тальві, найвні природно розвинені: щирість, правдивість вислов-

леного почуття, сердечність у людських взаєминах.

Серед народних пісень Тальві подала й свій переклад «Віють вітри» (відома пісня Наталки Полтавки з одноіменної п'єси І. Котляревського), зроблений вправно, тим паче, що це була перша спроба передати вірш українського автора англійською мовою.

Книга Тальві «Історичний огляд...», як зауважив О. Герцен¹², «прекрасне дослідження». Вона стала найповнішою і найкомпетентнішою роботою про слов'янський світ, своєрідною енциклопедією слов'янознавства. Найоригінальними були в «Огляді...» розділи про народну поезію слов'ян. Тальві репрезентувала Закарпаття, Галичину, Буковину як невід'ємну частину України. Мова населення Східної України, пише вона, від мови Галичини, Буковини й Закарпаття відрізняється діалектними особливостями. Усі мешканці цих територій належать «до однієї гілки слов'янського племені», що дала світові «прекрасні національні пісні».

Через два роки дослідження Тальві було повністю видане німецькою мовою (Лейпціг, 1852), а згодом воно стало одним з найавторитетніших довідникових джерел про культуру слов'янських народів. Німецький переклад з'явився за ініціативою професора Б. Брюля і за рекомендацією П.-И. Шафарика. У передмові до книги Тальві Е. Робінсон нагадав, що «Північноамериканський огляд»¹³ в 1836 році подав обсягову статтю «Народна поезія слов'ян», якою і скористалася його дружина. Що ж це була за стаття і який вона мала відгомін? На жаль, американського оригіналу нам не пощастило роздобути, але його тоді ж переклали французькою мовою і ми з ним познайомилися у одному з паризьких видань¹⁴, де зазначено, що текст її дослівно передру-

кований за «Північноамериканським оглядом» (1836). Стаття має заголовок «Народна поезія слов'янських націй» і надрукована без підпису. Приводом для її написання стали збірки сербських пісень, виданих В. Караджичем (1833) та Вацлавом з Олеська (1833). Дехто також вважає, що автором її була Тальві, хоча таких свідчень не маємо. У статті відбилися погляди польських романтиків на народну поезію взагалі і слов'янську та українську зокрема. «Слов'янські пісні...— це виняткова спадщина, котра для деяких народів творить єдиний титул його імені, справжню національну хартію» (с. 33). Автор завершує свою характеристику висновками, що склалися в середовищі діячів слов'янського романтизму в роки діяльності П. Шафарика (ім'я якого згадується в дописі неодноразово) і повторювалися у польських, чеських, українських виданнях: «лірична поезія притаманна слов'янській крові», а «вся слов'янська раса — поети» (с. 37). Автор американського оригіналу не обійшов і той факт, що свої народні пісні слов'яни проголосили символом єдності, оскільки в них закладені ідеї та почуття, близькі усім народам цього племені і можуть сприйматися як гасло етнічного єднання.

Після появи цього матеріалу американські видавці й літератори почали пильніше стежити за публікаціями в Європі праць з питань слов'янознавства і не раз передруковували їх у своїй періодиці та користувались ними при укладанні довідкових видань. До такого роду фактів відносно передрук розглянутої нами у нарисі «На британських козаках» великої статті «Історія та література козаків» «Пісні України» з лондонського видання «Іноземний кварталний огляд»¹⁵ (1840) в одному з найбільших журналів США, що виходив тоді в Нью-Йорку¹⁶. Грунтовна стаття подана тут без змін, тільки

на початку вміщено невеличкий вступ, підписаний «Ср. Ед».

Цю роботу ми вже розглядали, тому зупинимось тільки на питанні, як її було рекомендовано американським читачам. Нагадаємо, що появу статті в лондонському журналі збірника українських пісень і дум, видана М. Максимовичем у Москві, 1834 року. Про неї першу докладну рецензію написав М. Грабовський, а за тим була опублікована англійською мовою і згадана вище стаття. Допис підготовлено талановито, пристрасно і з великим піететом до українського народу та його фольклору. Це відчули й американські видавці, і додали в такому ж дусі невеличкий вступ: «Наступна стаття є настільки довершеною, що ми передруковуємо її на наших шпальтах з єдиною тільки приміткою. Читач сприйме її як цілком доступну і перечитає її без хвилювання й інтересу до цих нових знахідок і нарисів... про народ, чия історія позначена сценами горя, страждання, сміливих пригод і природної величі, а також ознаками генія і високих моральних якостей».

Передмова відтворює настрої і змістову цілеспрямованість статті, у якій український народ було представлено перед світом як талановиту націю, охарактеризовану високими моральними якостями, прагненням обороняти справедливість і відстоювати своє майбутнє.

Ця стаття вперше розповіла американцям про українських кобзарів, їх пісні, думи, про збірки українського фольклору. В ній було вміщено і думу «Втеча трьох братів з Азова», пісню про Морозенка та ще кілька творів з книги М. Максимовича. Поезію України тут представлено як вельми оригінальну... високопоетичну, пристрасну, динамічну і змістовну (с. 341).

На той час була поширена думка, що український епос і його носії — це вже реліквії культурної спадщини, подібно до шотландських балад або скандинавських саг. Так сприймали й видання пісень та дум Михайла Максимовича. Мабуть, так само б сприйняли і збірники дум та пісень, здійснені В. Антоновичем та М. Драгомановим (1874), коли б не відбулась одна подія, яка припала на той же 1874 рік. У Києві за участю багатьох учених світу зібрався III Археологічний конгрес, на якому палко дискутували про минуле й подальшу долю українських дум та пісень. Апогеєм конгресу став виступ перед його учасниками кобзаря Остапа Вересая. Це була приємна сенсація, на яку відгукнулась преса майже усіх країн Європи. З деяким запізненням зреагувала на цю подію і американська періодика. І хоч О. Вересая називали «одним з небагатьох живих ще бардів», та було стверджено, що український епос, на відміну від інших, живий, що живі ще кобзарські традиції, а найважливіше — найвидатніші вчені світу почули мистецьке виконання історичних пісень.

Представників з США на III Археологічному конгресі у Києві не було, звістка про виступи Вересая дійшла туди переважно через французькі періодичні видання. Колоритні інформації А. Рамбо, який двічі слухав славетного кобзаря, привернули увагу не тільки європейців, а й американців. Безпосереднім відгуком на них у США була стаття Сари Б. Вістер «Балади і барди України»¹⁷.

С. Вістер на початку своєї розвідки уточнила, що вона скористалася цікавими публікаціями А. Рамбо про Україну, історію й культуру якої в Америці майже не знають. Як найцікавішу сторінку з минулого українського народу представлено у статті добу активної боротьби козацтва з іноземними поне-

волювачами. У зв'язку з цим розповідається в ній про кобзарів та історичний епос.

Думи у матеріалі С. Вістер трактовані як романтична поетична творчість в жанрі, близькому до шотландських балад, про які так багато мовлено в XIX столітті. Через призму шотландського епічного фольклору Європа ще довго сприймала аналогічні взірці у слов'янських народів, зіставляла все інше з ними і підносила ці балади як явище універсальне. Тому й кобзарів характеризують тут як українських бардів. Тільки згодом було підкреслено істотну відмінність між думами й баладами; баладами — кельтськими співцями і нашими кобзарями.

Історію України, звитяги козацтва С. Вістер переповіла за французькими та англійськими джерелами, але з виявленням особистих симпатій і співчуття до визвольних прагнень українського народу. Авторка не обходить соціальних проблем і при характеристиці нашого фольклору, уявлення про який склалися в неї на основі відомої тоді у США літератури про слов'янські народи. Та, незважаючи на неповну і не завжди точну інформацію, якою скористалась авторка, вона написала свою статтю з любов'ю до «українських балад» та їх творців. У порівнянні з тим, що друкувалося про наші думи у англійській та американській пресі в 40-х роках минулого століття, тут читач віднайшов і багато нового, зокрема звістку, що вчені — учасники конгресу мали можливість почути у Києві героїчний епос у виконанні талановитого народного співця — Остапа Вересая. Окрім дум, О. Вересай співав також інші народні пісні. Це були справді незабутні хвилини: «Не тільки народ... і співець, який виконував думи сотні разів, були зворушені...», але й усі присутні, як ніколи, були вражені і схвильовані... Ніхто не аплодував: глибоке, красномовне мовчан-

ня запанувало після завершення співу і було найкращим свідченням того, як збентежив усіх кобзар» (с. 728).

У статті подана загальна характеристика жанру (авторка їх називає баладами, думами). Думи, значає С. Вістер, «присвячені переважно подвигам героїв та скорботам неволі»; «як кожна справедлива народна поезія — це пісні; їхні мелодії, як і мелодії балад кожного народу — монотонні, обмежені звуковим рядом нот мінорного ладу, але зустрічаються численні модуляції та повороти до мажору, що надає цій простій мелодії незвичайної різноманітності й експресії» (с. 726). Дослідниця спостерегла, що в думах багато елегантності, а одночасно «ті, що розповідають про плач невольників, сповнені героїчного пафосу». Очевидно С. Вістер читала щось більше про думи, якщо так детально про них розповідає.

В українській вокальній музиці авторка виділяє «два типи наспівів: перший — це речитатив, другий побудований на чітких музичних фразах». Імпровізація дає можливість посилити драматизм співу, особливо речитативного, властивого думам.

У статті «Балади і барди України» переказано зміст чотирьох дум, зокрема «Невольницький плач» (яку авторка називає «найбільш вражаючою»); «Самійло Кішка» («улюблена балада українців»); «Маруся Богуславка» («романтична балада» про «вродливу русинку», що визволила козаків з турецької неволі); «Смерть козака».

Розвідка С. Вістер сприймалася як цікава інформація, але вміщені в ній переклади не давали уявлення про самобутність нашого епосу. До того ж вона лише скористалася матеріалами, відібраними А. Рамбо. Поряд з думами в статті були описані

деякі чумацькі народні пісні з баладними сюжетами, але це також має інформативний характер.

Майже все, що публікувалося про наш мелос після 1874 року, так чи інакше пов'язувалося з ім'ям Остапа Вересая та його виступом перед учасниками III Археологічного конгресу. Кобзар сказав про український епос набагато більше й переконливіше, ніж усі друковані джерела, відкрив невідоме або ж призабуте в культурному житті української нації. Думи, історичні й соціальні пісні почали порівнювати не тільки з шотландськими баладами, але й французькою «Марсельезою».

До висвітлення питань, пов'язаних з українським поетичним епосом американські видання повертаються аж у двадцятих роках ХХ століття. У збірнику «Українські народні пісні» (Бостон, 1925) було подано уривки восьми дум у перекладі на англійську мову, багато історичних пісень, але філологічний аналіз, наукова характеристика українського матеріалу тут не відзначається оригінальністю. Загалом американська громадськість протягом ХІХ—ХХ століття більше цікавилась українськими піснями ніж поетичним епосом. Перша оригінальна збірка дум англійською мовою в Америці була видана тільки в 1979 році. Маємо на увазі «Українські думи. Мале видання...»¹⁸. Сподіваємося, що з часом побачить світ великий збірник, до якого ввійдуть усі відомі сюжети українського поетичного епосу.

Тексти дум в малому виданні подані двома мовами — українською і англійською в досить майстерних перекладах. До збірника відібрані кращі варіанти дум про полон і боротьбу з татаро-турецькою навалою («Плач невольників», «Маруся Богуславка», «Втеча трьох братів з Азова», «Самійло Кішка», «Дума про козака Голоту» тощо), про соціальну неволю та боротьбу з польською шляхтою («Дума

про Хмельницького і Барабаша», «Про перемогу під Корсунем», «Про утиски орендарів» тощо). Під рекладені й думи соціально-побутового циклу («Про козацьке життя», «Від'їзд козака», «Про вдову й трьох синів» тощо). Всього у збірнику вміщено 32 тексти, отже більшість сюжетів українського поетичного епосу тепер доступна англомовному читачеві в США. На початку збірника подана ґрунтовна передмова Н. Мойль, присвячена думам як жанру і його місцю в історії української літератури. Автор користувався здебільшого радянськими джерелами. На жаль, в цьому виданні відсутні примітки та коментарі, окрім посилань, звідки передруковано тексти. (Недавно Н. Мойль відвідала Київ).

У 1892 році у львівському журналі «Зоря» професор Володимир Шухевич опублікував таке звернення: «Американка пані Е. П. Лінева з Нового Йорку постановила під час Всесвітньої виставки в Чикаго 1893 року прочитати 3—4 публічні лекції про народну українсько-руську музику. Програма уложена в той спосіб, що на перші лекції призначила пані Лінева пісні народні в поділлі на рубрики: пісні любовні, історичні, кобзарські, весільні та інші. На другій лекції припадала би штучна музика: романс, дуети, хори, опера. Все те має бути представлено співом, хором і т. ін. При допомозі магічного світла має бути кожна сцена ілюстрована в костюмах, типах народних, а також її рапсодів-кобзарів, лірників, поетів». Щоб реалізувати цю програму, пише далі В. Шухевич, Лінева звернулася до української інтелігенції за допомогою, яку практично взяли на організувати на Східній Україні — Микола Лисенко, а в Галичині — В. Шухевич¹⁹.

На адресу цих двох діячів пропонувалось надсилати костюми, ноти, пропозиції і т. д. Очевидно, цей

захід вдалося здійснити під кінець 1892 року, тобто ще до відкриття виставки, Лінева організувала у Нью-Йорку хор та виступила з ним перед американськими слухачами. Інформацію про це подав той же львівський журнал «Зоря» (1893, № 6): «Наші пісні перед американцями. Співачка Е. Папріц-Лінева, що постановила в часі всесвітньої виставки в Чикаго ц. р. прочитати 3—4 прилюдні лекції про нашу музику... урядила 10 нов. ст. грудня 1893 р. в Новім Йорку... концерт, на котрім зібраний нею хор з-понад 50 співаків і співачок відспівав між іншим наші пісні: «Ой у садочку», «Ой у лузі», «Гоп, мої гречаники», «Ой і не гаразд запорожці» і «Гей, не дивуйтеся, добрії люди». Рецензенти констатують, що наші пісні дуже сподобалися американцям, і на бажання публіки хор мусив кілька разів їх повторити» (с. 122).

На жаль, окрім цих лаконічних інформацій, ми більше нічого не знаємо про виступи першого українського хору у США, котрий ознайомив американців з нашими піснями і хоровим співом. Як інформувала преса, успіх був великий, хоч нашвидкоруч організований хор, очевидно, не міг сягнути рівня мистецьких колективів. Та він став першою ластівкою, яка принесла українську пісню американцям, які знали про неї тільки з статей і розповідей. Правда, тоді вже в США була популярною сюїта композитора Шарля Лефлера «Українські вечірки», написана у 1891 році за мотивами українських пісеньних мелодій. В дитинстві Ш. Лефлер кілька років прожив на Україні (м. Сміла на Черкащині). Українські мелодії, почуті ним, ще юнаком, потім не раз оживали в його творчості. У 1924 році він був удостоєний Державної премії за музичний твір для оркестру «Спогади дитячих літ», який народився під враженням молодих років, проведених на Укра-

їні, де він чув пісні, спостерігав народні танці, а найбільш запам'ятав розповіді свого «великого приятеля, підстаркуватого селянина-поета»²⁰.

На початку ХХ століття американська громадськість ближче ознайомилася з нашою народною музикою, сприяють цьому хори, грамплатівки, нотні видання, а пізніше радіо. Велике враження справили на слухачів виступи хору О. Кошиця у 1922—1924 роках, коли цей колектив приїхав до США. Про це свідчили прихильні відгуки преси, на гострольні концерти хору. Здебільшого американські музикознавці були одностайні у своїх висновках з європейськими колегами. Рецензенти відзначали великий мистецький рівень української пісні і пояснювали це природною обдарованістю нашої нації. Українці, на їх думку, мають природний потяг до музики, «інтуїтивне відчуття відтінків тону». Як ніде, пісня на Україні пов'язана з народом і соціальному і політичному житті. Для українців «пісня має вагу не меншу від хліба... вони виспівують свої серця»²¹. Самобутня природа нашого мистецтва виробила і його своєрідний характер. «Як і всі слов'янські народи, українці довели нам, що мистецтво становить зміст їхнього життя: для них це не є мистецтвом тільки для мистецтва, а мистецтво для життя»²².

Найбільш вражала оригінальність, неповторність українських мелодій, їх стиль в порівнянні з іншими мелодіями народів світу. Поруч з цим у рецензіях була звернута увага на такі особливі риси української народної пісні, як волелюбність і гуманізм. Припали до душі наші пісні і негритянському населенню, яке сприймало їх з великим ентузіазмом. Сприяв тому сам репертуар виступів, адже О. Кошиць ввів до програми кілька негритянських пісень.

Деякі українські мелодії стали улюбленими в середовищі негритянського населення США і, очевидно, не були новиною і для видатного співака Поля Робсона, який у 50-х роках під час гастролей співав у Москві українських пісень разом з народним артистом СРСР І. С. Козловським. «Цей дует виник, — потім згадував він, — я б сказав випадково, та в цій випадковості виявилась спільність наших прагнень. На одному з вечорів у Москві, де наш гість почував себе в колі друзів по мистецтву, цілком невимушено, я сидів біля рояля і наспівував «Сонце низенько». Мабуть, чари народної музики полонили і Робсона, який стояв побіля рояля. Я раптом почув, що він мені підспівує... Всі навколо замовкли і за кілька хвилин дует в терцію лунав уже досить професійно. Поль Робсон співав по-українськи і я здивувався, з якою легкістю і сприйнятливістю він майже миттєво схопив характер поезії народу, віддаленого від його вітчизни на тисячі кілометрів»²³. За свідченням І. Козловського, Поль Робсон співав «Реве та стогне Дніпр широкий». Ще раз прославлені артисти дуетом виконували українські пісні у Ялті в 1958 році.

Незабутнє враження справила на американську публіку Соломія Крушельницька, яка гастролювала у Сполучених Штатах в 1927 році²⁴. Найчастіше, під час концертів співачка сідала до фортепіано і під власний акомпанемент виконувала з незвичайним чаром пісні «Про вдову», «Гиля білі гуси», «Садом, садом» та інші, чим викликала велике захоплення публіки²⁵.

У післявоєнні десятиліття (маємо на увазі другу світову війну) поширення українського фольклору в США проходило двома напрямками: через хори, музичні видання, грамзаписи, радіо й телебачення.

через переклади українських пісень на англійську мову, музичні і нотні видання тощо. Розповімо про деякі музикознавчі збірники і пісенники, що стали популярними тут. Ще на початку двадцятих років у Нью-Йорку вийшов збірник «600 українських пісень з нотами». Перекладачів на той час, які досконало знали б українську мову, було небагато, тому видавали «в оригіналі». Та згодом з'явилися і фахівці.

Важливою подією в історії наших культурних взаємин стало кількатомне зібрання відомого музикознавця й фольклориста Б. Ботсфорда «Народні пісні в англійських перекладах американських поетів»^{25а}, перевидавалися кілька разів (у 1921, 1922, 1929, 1931, 1950 роках). Пісні з нотами для голосу з супроводом надруковані мовою оригіналу та англійською, а під нотами подано лише англійський текст. Це ґрунтовна антологія кращих пісень світу, яку автор запропонував своїм співвітчизникам не тільки для ознайомлення, а й для можливого використання в житті й побуті.

Українські пісні вміщені у другому томі, в якому представлена Європа. Біля кожної нашої пісні зазначено «українська», а біля деяких взірців і призвища композиторів, які поклали їх на музику. Відзначається добірка піснею «Петрусь» з «Наталки Полтавки» І. Котляревського, далі представлені «Сонце низенько», «Віють вітри», «Руда сім'я», «Ой не ходи, Грицю...», «Козацький плач» («Ой кряче, не ходи, ворон чорненький»), «Чи це ж тая криниченька», «Стоїть гора високая», «Реве та стогне Дніпр широкий» (з приміткою «народна пісня»), «Гей, на горі та жінці жнуть», «Коляда» — всього дванадцять творів. Перекладені вони кваліфіковано, збережено зміст і ритміку, кожен з них можна легко співати англійською мовою. І справді, деякі

THE RED-HEADED FAMILY

Translation by
Jacob Robbins

Allegro Folk-Song

Grand-ayb red-haired, grand-dad too, My dad is red-haired, so is moth-er.

Un-cle's red-haired, aunt-le too, My sis-ter's red-haired, so is broth-er.

Copyright, 1921, by Savell Walcutt
Used by permission

Українська пісня «Руда сім'я» англійською мовою.
Збірник пісень Ф. Ботсфорда (Нью-Йорк, 1922).

з пісень, як от: «Ой не ходи, Грицю...» та «Реве та стогне Дніпр широкий», «Плач козака» тощо набули популярності не тільки в США. На досить високому художньому рівні, не відступаючи від оригіналу виконала переклад «Чи це ж тая криниченька?» Геріет Сімонде, але популярності ця пісня чомусь не набула. Загалом у цьому виданні подано добірку кращих українських пісень різного змісту, в досконалих перекладах і з кваліфіковано підготовленим нотним матеріалом. Збірник став певним зразком і з нього передруковували тексти і музику до інших видань. Ще й сьогодні він вважається одним з найавторитетніших джерел серед антологічних збірок пісень народів світу.

Наприкінці двадцятих років у США вийшла «Російсько-американська книга пісень і танців»²⁶, до

якої також було подано, як популярні серед американців, «Взяв би я бандуру», «Ой на горі та жінці жнуть», «На березі у ставка», «Свято». В американському тексті «Взяв би я бандуру» збережено українську атрибутику, хоча вона контамінувалася з іншою піснею «Чорні очі», як і в оригіналі.

Згодом з'явилося чимало нотних видань українських народних і літературного походження пісень з переробленими текстами і дещо модернізованими мелодіями. До питання засвоєння американською публікою української пісні багато «діячів» культури підійшли з практичної потреби і попиту, не враховуючи наукової етнографічної вартості того чи іншого твору. Молода американська культура, не маючи сталих традицій, на які могла б спертися, змушена була зважати на етнічний конгломерат населення своєї країни, який впливав і на хід культурного будівництва, в основу якого переважно клався англійський матеріал. Та з ним змагалися й інші етнічні одиниці. Українська пісня, яка у ХХ столітті уже зажила міжнародної слави; набувала популярності в США. Якщо європейські народи вивчали її, намагаючись визначити місце нашого фольклору в системі світової культури, то американці відразу залучають пісню, настільки це було можливо, до засобів збагачення своєї музичної культури. Цей суто практичний підхід до засвоєння іноземних явищ культури очевидно й був головною причиною того, що українські пісні в США відразу зазнають переробок, особливо тексти. Пісні втрачають етнографічні, специфічно національні риси, вони американізуються, хоча й друкують їх як українські, не позбавляючи певної екзотики.

При засвоєнні українських пісень у США стійкішими виявилися мелодії (приклад — «Гриць»). До США завезли пісню на початку ХІХ ст., а сполу-

ляризувала її зірка Метрополь опери в Нью-Йорку Марцелла Сембрич. У 1918 році вона видала збірник «Мої улюблені народні пісні», де пісня надрукована англійською й українською мовами. Через характер переробок окремих українських пісень можна було б частково простежити, в якому напрямі розвивались смаки американської публіки. Наведемо показовий в цьому відношенні приклад. Відомо, що українська пісня-балада «Ой не ходи, Грицю...» належить до найпопулярніших у світі. Її в Європі різними мовами почали співати ще на початку XIX ст. У 1935 році вона удостоєна першої премії на конкурсі народних пісень у Брюсселі, де її виконували швейцарські студенти німецькою мовою. У двадцятих роках вона з'являється у США в найсоліднішому багатотомному збірнику пісень народів світу. Англійською мовою її переробила американська поетеса Анна Метьюсон:

Do not go Gregory

Do not go, my son, to dances,
Where the girls, so daring,
Neath block eyebrows send their glances,
Tempting and ensnaring...

Не ходи, Грицю...

Не ходи, мій сину, на танці,
Де дівчата такі сміливі,
З-під чорних брів кидають палкі погляди,
Спокушуючи та заманюючи...

Напевно, деякі українські звичаї, зокрема вечорниці, куди Грицеві не радить іти його мати, не зрозумілі американській молоді. Тому перекладач вдався до своєрідного травестіювання, переосмислення оригіналу. Баладний зміст пісня втратила, але набула інших рис, побутового романсу. Це було в двадцятих роках. Минуло близько тридцяти років і ця ж українська пісня стала знову популярною серед

молоді США, але в нових умовах вона зазнала особливої «модернізації». «Грицеві» дещо не поталанило: з ним поводитися досить таки довільно. Американські заробітчани-композитори, прагнучи наживи, не раз перекручують зміст твору, або її просто присвоювали собі його авторство. У новітній американській переробці, що її здійснив у 1939 році Джек Лоренс, Гриця заступила дівчина, яка веде з матір'ю не зовсім пристойну розмову. Балада в вокально-інструментальному «опрацюванні» має заголовок: «Так, моя дорога донечко». Надрукували її великим тиражем у Нью-Йорку, і принесла вона видавцю, окрім бізнесу, ще й незаслужену славу, бо у підзаголовку було зазначено: «Слова і музика Джека Лоренса». Тобто американський автор привласнив нашу мелодію, сполучивши її з антихудожнім текстом. Щодо мелодії, то вона справді досконала, її американський музикант не відважився руйнувати, зберіг вкрадений український оригінал (доробивши вступну частину), а от слова дійсно належать йому, тільки люди з добре розвиненим естетичним смаком ними не захоплювалися. Текст виїшов аж надто непристойним, але завдяки мелодії він захопив молодіжне середовище і набув популярності, а в 1940 році ця пісня була записана на грамплатівку. Тільки згодом музикознавці з'ясували, чия це мелодія і при наступних обробках стали посилалися на український оригінал. Коли у 1941 році композитор Г. Стоун опрацював для мішаного хору баладу, то видав її уже під таким заголовком: «Не ходи Грицю...» Українська народна пісня, опрацював Г. Стоун, англійський переклад Мілтона Паскаля, Нью-Йорк, 1941»²⁷. Докори композитору з приводу привласнення чужих мелодій були висловлені в кількох американських маловідомих виданнях, на які майже ніхто не звернув уваги. Та ось

у 1968 році в Нью-Йорку вийшов збірник «Народна музика. Анотований індекс американських народних пісень», де в 4 томі на сторінці 292 було розкрито плагіат Лоуренса і «бойовик» «композитора-бізнесмена» названо звичайною українською народною піснею, до якої подані неодоладні вступні музичні комбінації. Згадуючи про це видання, хочемо звернути увагу на той факт, що «Ой не ходи, Грицю...» в ньому названо «американською народною піснею» (див. заголовок видання). Цим визнано, що пісня увійшла до побуту американського народу, зазнаючи частих переробок.

Мелодія «Гриця» виявилася настільки захоплюючою і оригінальною, що її незабаром опрацьовують для джазу і вводять до альбому «Українські джазові мелодії»²⁸, виданого в Нью-Йорку 1962 року. Тут збережена «національна приналежність» твору, як і інших пісень, що ввійшли до комплексу («Віють вітри», «Засвістали козаченьки», «Іхав козак за Дунай», «Верховина»). Аранжував її композитор Рей Керролл в стилі модерної музики.

Своєрідну інтерпретацію української баладної пісні для оркестру зробив у 60-х роках композитор Еміль Декамерон, не нехтуючи оригіналом і його змістом. Він уже мав певний досвід аранжировки українських пісень для оркестрового виконання (відома його обробка пісні «Іхав козак за Дунай»).

У 1943 році відомий американський композитор Сесіль Лемберті аранжував цей твір («Гриця») для мішаного хору в супроводі фортепіано, а текст переклав поет Поль Демерле. В такому варіанті її тепер співають хори США.

Звернули увагу на цю українську баладу й американські кінематографісти, відчувши в її драматичному сюжеті й досконалії мелодії великі можливості зацікавити глядача. Голлівуд охоче взявся за

реалізацію постановки. У 1938 році з великим успіхом на екранах США пройшла кінокартина «Маруся», поставлена за сюжетом балади про отруєння Гриця. В основі музики, що супроводжує фільм,— мелодія балади про Гриця.

Пісню вносять до свого репертуару американські ансамблі різних напрямів, і вона завжди сприймається з ентузіазмом.

Часто її вміщують і в американських збірниках народних пісень як одну з найкращих пісень світу. Нагадаємо, що відомий музикознавець Флоренс Гудсон Ботсфорд подав її в згаданій збірці (т. 1, с. 115—116) двома мовами.

Важливо, що деякі переклади пісні, здійснені нещодавно, ближчі до українського оригіналу, ніж попередні. Очевидно тому, що публікуючи твір, зіставляють його з текстами українських пісенників.

Більшість наших пісень переробляються заради того, щоб полегшити їх сприймання американською публікою. У США стали особливо популярними українські народні пісні в обробці М. Леонтовича, а його «Щедрик» визнано за геніальний музичний твір³⁰. Якщо мелодія в американському варіанті «Щедрика» в своїй основі все-таки збереглася, то слова написані нові, складені в стилі західноєвропейських хоралів. Давній український текст «Щедрик, щедрик, щедрівочка, прилетіла ластівочка...», що виник, мабуть, аж у дохристиянські часи, замінено іншим, книжним.

Ось наприклад уривок з тексту «Щедрика», поширеного у США в переспіві П. Вілговського, асистента відомого Тосканіні:

Hark! how the bells;
Sweet silver bells,
All seem to say
«Throw cares sway...»

Слухай дзвони,
Мелодійні срібні дзвони...
Всі, здається, кажуть:
«Прожені геть журбу...»

C.M. 4204

Carol of the Bells

UKRAINIAN CAROL

(Christmas)

Chorus for Mixed Voices
S.A.T.B.

Music by

M. LEONTOVICH

Arr. by PETER J. WILKOVSKY

Words by
Peter J. Wilkowsky

Soprano

Piano
or
Organ
(for rehearsal
only)

(Allegretto)

pp Hark! how the bells; Sweet sil-ver bells, All seem to say

pp "Throw cars a-way" Christ-mas is here Bring-ing good cheer To young and old,

ALTO Ding, dong, ding,

TENOR

Meek and tho bold Ding, dong, ding, dong, That is their song, With joy-ful ring,

ALTO dong, ding, dong, ding,

TENOR Ding, dong, ding,

CC
87724-6Copyright 1924 by Carl Fischer, Inc., New York
International Copyright Secured

PRINTED IN U.S.A.

«Щедрик» в обробці М. Леонтовича англійською мовою
(Нью-Йорк, 1922).

Замість щедрих побажань господареві в американському тексті йдеться про радість, яку приносять «молодому й старому, смиренному і гордому» різдвяні дзвони... Протягом 1950—1974 рр. у США було видано найкращими фірмами 50 видань грамплатівок, майже по дві платівки на рік, а в 1960 та 1970 по 5 видань на рік.

Маємо й інші випадки трансформації українських піснених текстів американськими перекладачами. Відомий хор П. Ніщинського «Закувала та сива зозуля» на Україні сприймався в часи революційних заворушень як політичний заклик до боротьби з поневолювачами. У США цей твір також сприйняли як оду визволення і перекладач Аліза Маттулат, пишучи англійський текст, ще більше загострила його зміст:

Down with the tyrants who torture and enslave us!
Tyrants will fall!..

Геть тиранів, що мучать
І поневолюють нас! Тирани впадуть!..³²

Пісня П. Ніщинського в американській редакції сприймається як твір політичного спрямування, очевидно, це одна з причин його популярності в США, де він відомий під назвою «Козацький заклик».

Особливо улюблена у США пісня «Іхав козак за Дунай», яку в різних виданнях та на грамплатівках найчастіше називають «Козацька любовна пісня, або не забудь мене». Перший переклад пісні англійською мовою був надрукований у Лондоні в 1816 році. Як піснений твір «Іхав козак за Дунай» став побутовати в США тільки на початку ХХ століття. Закіцавалися нею відразу і виконавці, і композитори. У 1920 році її ввели до оперети «Пісня полум'я» як центральний дует, вона мала величезний успіх, на кону Нью-Йоркської опери, а в 1930 році була відзнята на кіноплівку. Дует виконували найкращі

співаки Америки, ноти пісні виходили неодноразово окремими виданнями, записувалася вона на грам-платівки.

Пісня зазнала декілька обробок, їх виконали композитори різних стилевих напрямів: Герберт Сто-сат, Джордж Гершвін, Сесіль Лемберт та інші, її друкують у масових пісенниках, а в 1936 році Му-зична корпорація Нью-Йорка видала ноти і текст двома мовами.

Переклад Керолла Ревена, музику аранжував ві-домий американський композитор Г. Стоун. Музич-ну обробку пісні «Іхав козак...» для мішаного хору здійснив у 1943 році Сесіль Лемберт (переклад По-ля Демерле), і з того часу її виконують досить час-то хорові колективи. У 1966 році ця мелодія була опрацьована для симфонічного оркестру (компози-тором Е. Декамероном) і записана на платівку.

У найрізноманітніших варіантах пісня «Іхав ко-зак за Дунай» вийшла у США багатьма виданнями і записана на грамплатівки для телепередач і радіо. Як зразок досконалої мелодії, її ввели до шкільного підручника музики «Ритмічна діяльність дітей»³³.

Серед американської молоді користуються попу-лярністю українські пісні і романси на слова поетів Л. Глібова («Стоїть гора»), І. Котляревського («Ві-ють вітри»), М. Петренка («Дивлюсь я на небо») і особливо Ю. Федьковича («Як засядем, браття, ко-ло чари»). Композитор К. Данькевич, перебуваючи в 1959 році з групою радянських митців у США, якось на одному з дружніх прийомів у Нью-Йорку сів за рояль і загравав цю мелодію, наспівуючи текст. Всі присутні несподівано підхопили його і з захоп-ленням співали разом з ним³⁴. Сучасна американ-ська молодь охоче співає українські пісні у пере-кладі на англійську мову. М. Чабанівський засвід-чує, як відома «Пісня про рушник» (А. Малишка

і П. Майбороди) полюбилася англійським студен-там-туристам, що приїхали до Києва у 1960 році³⁵.

У післявоєнні роки почастишали приїзди україн-ських артистів і мистецьких колективів до США. Звичайно, що при таких нагодах наші пісні й танці посідали у програмних концертах особливе місце. Як приймали український ансамбль танцю, керо-ваний П. Вірським — відомо — з захопленням. Справжньою сенсацією стали виступи Бели Руден-ко у 1970 році. Паралельно з класичними творами вона виконувала українські народні пісні, які були окрасою концертів. Пісня в живому виконанні сприймається і засвоюється набагато інтенсивніше, ніж через друковані джерела, радіо та інші засоби її розповсюдження.

Треба зазначити, що масові фестивалі української пісні й танцю, що їх проводять прогресивні органі-зації США й Канади, сприяють перенесенню в ан-гломовне середовище не тільки пісні, а й елементів української мови. Найбільше українізмів у мові аме-риканського населення спостерігаємо в сфері куль-тури, літератури, музики³⁶.

У КРАЇНІ КЛЕНОВОГО ЛИСТЯ (Канада)

Українська народна музика захоплює слухача, бо вона безпосередньо передає душу людей, які її створили.

Free Presse evening bulletin.

1926, 20 листопада

Важко сказати, що більше сприяло популяризації українські пісні в Канаді, друковані публікації чи живий контакт українців з народами цієї країни, куди під кінець XIX століття прибули перші великі групи трудової слов'янської еміграції. В Канаді,

як і у США, ще більше відчутна етнічна мозаїчність населення, і це, звичайно, відбилося на характері її культури. Українці в Канаді належать до численної етнічної групи і відіграють вагомий роль як в суспільно-економічному, так і в культурному житті. Українську пісню на канадську землю принесли переселенці (емігранти), вони ж були її першими популяризаторами й інтерпретаторами.

Переклади українських пісень на англійську мову і статті про них з'явилися в Канаді тільки на початку ХХ століття. 1969 року вийшла в світ «Бібліографія українського фольклору в Канаді.— 1902—1964»¹. У ній згадано як окремі видання, так і газети й журнали, що видаються українською мовою і в різний спосіб причетні до популяризації українського фольклору. («Жіночий світ», «Наше життя», «Життя і слово» та ін.) Бібліографія складена з українських видань, хоча трапляються й огляди видань англійських (наприклад, нотатки про Ф. Лайвсей у «Жіночому світі» (Вінніпег, 1950.— II).

Перші збірники українських народних пісень у Канаді видруковані на початку ХХ століття мовою оригіналу. Були це збірки соціальних та політичних пісень, в яких передавався біль селян — горе та злидні погналі їх за океан. Найпершим таким виданням став збірник «Пісні про Канаду і Австралію. Зібрав Теодор Федик» (Вінніпег, 1908). Його потім перевидавали кілька разів прогресивні організації, які займалися охороною прав переселенців. Згодом, як відгук на революційні події 1905 і 1917 років в Росії та на Україні, з'явилися збірники політичних пісень: «Соціалістичні пісні». Зібрав П. Т. (Павло Терненко) (Едмонт, 1909). «Робітничі пісні» (Торонто, 1917). Зміст пісенників відбивав революційний настрій народів того часу. З останніх збірників варто згадати: «Кошиць О. Музичні твори. Україн-

ські народні пісні та хори мішані, чоловічі й жіночі» (Вінніпег, 1949—1956).

Такі видання, звичайно, мали вплив і на популяризацію української пісні серед англійських і франкомовних канадців. До того ж численні збірки історичних, ліричних, соціально-побутових пісень готувалися українською та англійською мовами, до них долучалася мелодія, а це давало можливість англійському населенню засвоювати текст і музику. Видання відіграли певну пропагандистську роль в поширенні мелодій народу з над Дніпра і з Карпатського краю. Українські пісні часто приживалися з мелодією мовою оригіналу, потім з'являвся переклад, але ще й нині при виконанні пісень в побуті зберігається двомовність, про що згадаємо далі. Збірки наших пісень англійською мовою з'явилися майже паралельно з виданнями оригінальними. Започаткувала цю справу Ф. Лайвсей.

Канадська письменниця Флоренс Лайвсей² (1875—1953) українськими піснями захопилася цілком випадково. В її родині працювала нянькою дівчина, родом з України, яка часто співала колискові пісні, присипляючи дитину, які приваблювали своєю мелодійністю. На прохання Ф. Лайвсей дівчина переказала зміст кількох пісень, а також проспівала кілька балад. Письменниця захопилася ними, почала вивчати мову, пісні й літературу України; зустрічаючись з емігрантами-українцями, розпитувала їх про народ, культуру, звичаї. Пізніше Лайвсей пригадувала, що від емігрантів вона почула багато цікавих пісень і легенд про поетичну країну, як її називали в Європі. Вивчивши українську мову та доступну їй літературу про Україну, Лайвсей стала однією з найактивніших пропагандистів культури України, особливо поезії та літератури, що захопила письменницю нарівні з фольклором. Упродовж

1915—1917 років вона з великим ентузіазмом пропагує в Канаді серед англійського населення українську пісню й літературу, виступає перед населенням з доповідями, на яких читає також і свої переклади пісень, творів Т. Шевченка, Ю. Федьковича, С. Воробкевича та інших. Як засвідчує канадська преса на початку 1915 року, Лайвсей мала «виклад про українську поезію» в одному з найбільших залів Вінніпегу — «Піпле форум»³. Напевне, її виступи привернули увагу громадськості, бо через тиждень вона прочитала у тому ж залі другу лекцію, в якій розповіла, хто такі українці, їх історію, культуру, літературу, дуже високо поцінувала народну поезію, прочитала кілька своїх перекладів пісень, творів Шевченка, а оповідання Марка Вовчка назвала «перлинами в українській літературі»⁴. Лайвсей виступила з доповіддю «Український фольклор» на з'їзді Національної ради жінок у Вінніпегу, прагнучи цим якнайширше привернути канадську громадськість до культури українців.

Зібравши свої переклади пісень та літературних творів, які опублікувала канадська преса, письменниця вирішує видати їх окремою книгою. В цьому їй допомагають українські емігранти П. Крат, І. Петрушевич та А. Малофій, до яких Лайвсей звернулася за консультаціями.

Багато зібралось на той час у письменниці і пісень, перекладів та легенд, записаних від емігрантів з України, з якими вона підтримувала найтісніші зв'язки.

1916 року у видавництві «І. М. Дент з синами» виходить досить ґрунтовна збірка «Пісні України з русинськими віршами. Переклад Флоренс Рандаль Лайвсей»⁵, якій судилося стати першою антологією українських пісень англійською мовою на американському континенті. Книга викликала зацікавлен-

Ф. Лайвсей — канадська дослідниця українського фольклору.

ня, про неї писала європейська преса, канадська, але на Україні її згадали тільки в 1924 році — маємо на увазі ґрунтовну рецензію І. Кулика ⁶.

У збірнику Лайвсей понад сто українських народних пісень, одна дума, кілька популярних пісень та романсів літературного походження (Т. Шевченка «Хустина», С. Руданського «Повій, вітре...», М. Кропивницького «Ревуть-стогнуть гори-хвилі», Т. Котляревського «Віють вітри...», М. Устияновича «Гей, браття-опришки»), а також творів С. Руданського, С. Воробкевича, Ю. Федьковича, авторство зазначене тільки в окремих випадках.

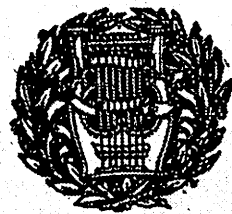
Пісні для перекладу відібрані загалом ті, що були популярними в репертуарі народу на Україні і, напевне, серед емігрантів у Канаді, але представлені майже усі жанри і групи: історичні, козацькі, чумацькі, ліричні, соціально-побутові, обрядові, танцювальні пісні.

У «Примітках від перекладача» Лайвсей посиляється на французькі джерела про Україну, зокрема на популярні свого часу історичні праці професора Сорбонського університету в Парижі Шарля Сеньобо. Лайвсей щедро цитує французького вченого, наводить його висловлювання про високі мистецькі ознаки української пісні. Українці, пише Лайвсей, озникаючи, мають багату історію; український народ — нація поетів, музикантів, артистів, яка навіть викарбувала свою історію в піснях, а столітня неволя не змогла примусити її мовчати. Мистецтво України — найсвоєрідніше на всьому Сході. Починаючи від хатніх оздоб і кінчаючи вишивками, кобзарськими думами й піснями, — все тут має свою специфіку. «У ХІХ столітті цей пригноблений народ відкрив світові силу свого художнього обдаровання». Співи цього краю, пише Лайвсей, посіли перше

SONGS of UKRAINA

WITH RUTHENIAN POEMS

TRANSLATED BY
FLORENCE RANDAL
LIVESAY

LONDON, PARIS & TORONTO
J. M. DENT & SONS LIMITED
NEW YORK: E. P. DUTTON & CO.
MCMXVI

Титульна сторінка збірки українських пісень,
перекладених Ф. Лайвсей. (1916), т. I.

місце в Європі, «музика України зробила великий вплив на славнозвісну музику російську...» І все ж цей, «один з найбільших народів Європи, є одним з найменш відомих у світі, його ім'я навіть не встановлено: українці, малороси, русини, рутенці» і т. д. Відкрити світові частку духовних скарбів цього народу і взяла на себе канадська поетеса.

Її переклади на той час були значним явищем у канадській літературі. І. Кулик, рецензуючи видання Лайвсей, відзначив, що їй пощастило відтворити англійською мовою «Пісню про Бондарівну», про Байду, «Ревуть-стогнуть гори-хвилі»; весільні, значну частину ліричних пісень.

Зміст пісень Лайвсей намагається передати як найближче до оригіналу — і це одна з характерних ознак перекладів. Збережена і ритмомелодична тканина пісні; її можна вкласти в мелодію і співати англійською мовою. Це стосується передусім пісень з чітко виявленим ритмом, окресленими строфами, з образами, здебільшого маршових і, мабуть, тих, що їх Лайвсей чула у живому виконанні українців. «Пісню про Перебийноса» перекладачка назвала «Піснею перемоги 1648 року». Тут їй пощастило передати не тільки ритм, а й загальний оптимістичний настрій доби, бадьорість, енергію, волю до перемоги, тобто той пафос, який закладено в українському оригіналі. Таку ж характеристику можна дати і перекладу пісні про Морозенка, до якої додана примітка Лайвсей: «Це козацька пісня XVII ст., співається сумно, схожа на похоронний марш. Морозенко був... убитий на війні з татарами».

При перекладі народних пісень найважчим для Лайвсей було знайти відповідники до поетичних ідіом і образних засобів української пісні. Пісні з поетичними заспівами, паралелізмами справді важ-

ко було перекладати бодай приблизно і тому початок відомої балади «Гомін, гомін по діброві, туман поле покриває», такий зрозумілий для українців, в англійському перекладі уже втрачає свою специфічну приналежність.

Та й у лексиці перекладачка натрапила на слова, яким важко було підібрати відповідник. Тому слово «діброва» було залишене в тексті пісні, а до нього тільки додано пояснення — «дубовий ліс», що безперечно не передає поетичного змісту українського слова. Таких «важких місць» в українських текстах виявилось багато. У давній баладі «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» вислів «на вечорниці» виявився важким для перекладу. Лайвсей прагнула наблизити пісню до побуту канадської молоді, тому перший рядок переклала: «Не ходи, я благаю тебе, на танці, Грицю!»; а в заголовку слово «вечорниці» залишила, додавши пояснення: «вечірка, збір чи асамблея».

Однак таких слів і висловів, яким важко було знайти відповідники в англійській мові, виявилось дуже багато, деякі з них Лайвсей перекладала, деякі залишала без пояснень, а більшість подала в оригіналі (англійською графікою), відповідно пояснивши у висновках. Таким чином, в англійську мову було введено багато українських слів на зразок: «зілля», «веснянка», «гаївка», «коровай», «легінь», «діброва» та ін.

У збірнику опубліковано переклад «Марусі Богуславки». Лайвсей, хоча й знала тексти дум з друкованих джерел, однак глибше не проникла в поетику українського поетичного епосу, уявивши тільки найважливіші ознаки форми вірша та деякі типові засоби поетичного вислову, які й прагнула передати англійською мовою. Вільно поводить вона із композицією дум. Загальновідома композицій-

на структура думи: заспів, епічний виклад змісту і закінчення («славословіє»), де, як правило, проголошується побажання героям вернуться на рідну землю, на тихі води, на ясні зорі... Таке закінчення стало типовим і повторюється дуже часто, в тому числі і в думі про Марусю Богуславку. Лайвсей же закінчення думи (щоправда, в дужках) подає одразу після заспіву («Що на Чорному морі...»), це порушило загальну поетичну архітектоніку твору, призвело до дисгармонічного його викладу. Ці окремі вади перекладу не зіпсували. Він був на той час найдосконалішим.

Про «Пісні України...» Лайвсей широко заговорила англійська і американська преса, збірку називали «незвичайним явищем». Напевне, українські пісні та думи викликали глибоке зацікавлення канадської поетеси, вона займалася їх перекладами упродовж усього свого життя. Те, що не встигла видати сама, недавно видано заходами її доньки Д. Лайвсей. 1981 року неопублікована спадщина вийшла під назвою: «Співи віків. Народна література України. Переклад Ф. Р. Лайвсей. Підготувала і видала Луїза Леб з благородною допомогою Д. Лайвсей»⁷. З опублікованої спадщини видно, що в останні роки письменниця встигла перекласти найпопулярніші думи — «Втеча трьох братів з Азова», «Самійло Кішка», «Олексій Попович», «Ганджа Андибер», «Смерть бандуриста» та інші. Як і багато іноземних письменників, вона до народних дум відносить і епічні історичні пісні — «Байда», «Пісня про Нечая», баладу «Полонена мати» тощо.

Окрім дум, у посмертному виданні надруковані ліричні пісні, обрядові та твори літературні. Перекладацька спадщина канадської поетеси, популяризатора українських народних пісень, виявилася на багато численнішою і різноманітнішою, ніж ми уяв-

DOWN SINGING CENTURIES

FOLK LITERATURE OF THE UKRAINE

TRANSLATED BY

FLORENCE RANDAL LIVESAY

compiled and edited by

LOUISA LOEB

with the generous assistance of

DOROTHY LIVESAY

ILLUSTRATED

BY

STEPAN CZERNECKI

HYPERION PRESS LIMITED

1981

Титульна сторінка збірки Ф. Лайвсей «Співи віків» (1981)

ляли. У канадській україністиці вона посідає почесне місце.

Великим поштовхом до зацікавлення українською піснею в Канаді були виступи там у 20-х роках хору О. Кошиця. Як і в інших країнах, українське мистецтво в Канаді, яке, за висловом журналістів, не підпадало під «вплив» модерної культури, святкувало ще одну перемогу. Українське населення починало активніше запроваджувати самодіяльність, створювати місцеві робітничі хори, музично-танцювальні колективи різного профілю і стилю. Деякі з них досягли значних мистецьких здобутків (ансамбль під керівництвом Є. Дольного та ін.). О. Кошиць започаткував видання в 20-х роках двомовних (англійські — українські) збірників пісень, що практикуються і донині.

Після Ф. Лайвсей багато зробив у 30-х роках у галузі перекладу Евах Гоноре. Свій перекладацький доробок він опублікував у кількох книжках. Нагадаємо тут видання «Українських пісень і лірики» (Вінніпег, 1933). Це була одна з перших ґрунтовних збірок народних пісень і творів літературного походження, зокрема І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Шашкевича, Л. Глібова, М. Старицького, І. Франка, П. Тичини та інших майстрів слова. Тексти подані тут двома мовами, отже видання було розраховане як на українського, так і канадського читача.

У повсякденному спілкуванні з іншими етнічними групами Канади загострювалася потреба обміну пісенними цінностями. Українські пісні англійці часто співали й співають мовою оригіналу. «Я повинен зауважити, що українські народні пісні,— пише письменник Джон Вір,— найбільше співаються українською мовою — навіть третє уроджене в Канаді покоління пісні співає по-українськи, люди іншого

національного походження любуються нашою піснею... Часто співають один вірш англійською, решту — українською»⁸.

Інколи пісні виходять двома мовами — українською та англійською (а іноді ще й французькою), як пісенники з такими закличними назвами: «Співаймо всі»⁸. Під нотами цих видань подаються, як правило, тексти двома мовами, отже, сам вибирай, якою будеш співати, а мелодія одна. Такі видання в Канаді виходять часто, а найпопулярніші в них пісні — «Реве та стогне Дніпр широкий», «Віють вітри», «Сонце низенько», «Взяв би я бандуру», «Гриць» та інші. Із збірників пісні переходять і в усне побутування.

У 30-х роках з'являються перші, можна сказати, «музичні» збірки нових перекладів українських пісень на англійську мову⁹, переважно ліричних. Найважливішою прикметою цих нових публікацій — увага до збереження ритму пісень, призначених тепер переважно для співання. З ними в арсенал англійської версифікації вводиться і коломийковий розмір, притаманний багатьом українським романсам XIX століття. Як зразок — подаємо першу строфу широкопопулярної пісні-романсу Л. Глібова «Стоїть гора високая», якій у канадських виданнях дали назву «Мрії»:

It seems to me that now I see
An earthly paradise:
Above the woods tre mountain-peaks
Like turrets skyward rise...¹⁰

Англійське населення має бажання співати українською мовою, як пишуть видавці подібної «музичної» збірки 1947 року. «Вже давно відчувається інтерес до української пісні наших співвітчизників-англійців, а щоб цьому зарадити, українська книгарня в Едмонтоні взяла на себе місію час від часу

видавати по кілька вибраних пісень з українським та англійським текстом, і оце перед Вами перший такий випуск»¹¹...— йдеться у передмові збірки. «Тому й не дивно, що у Канаді можна почути, як українську пісню співають разом, тільки один співає англійський текст, інший — український»,¹² — пише Д. Вір. Двомовні збірники видавали композитори М. Гайворонський, О. Кошиць, Г. Евах, І. Дзобко та інші. Окремим виданням з'являються одна або дві пісні із нотами, переважно для потреб клубів і колективів художньої самодіяльності. Популяризаторське призначення мають і переклади пісень Д. Віром: «Як засядем, браття, коло чари», «Дивлюсь я на небо», «Сонце низенько», опубліковані в газеті «Український канадець». Нові тексти часто творяться двома мовами, що спостерігаємо і в практиці того ж Віра, який до мелодії Г. Верьовки «Ой чого ти, земле» написав українські й англійські слова.

Оскільки в Канаді значна частина населення говорить французькою мовою — платівки українських пісень часто видаються з трьома текстами: український (оригінал), англійський, французький. Прикладом тут може бути платівка, на якій записано концерт (1967) співака оперного театру в Торонто Й. Гошуляка з додатком збірника текстів українською, англійською й французькою мовами («Дума», «Кряче ворон» та ін.); всього десять творів.

Процес засвоєння українських пісень англомовним населенням Канади з кожним роком поживається, причому їх співають люди, які ніколи раніше не мали ніяких контактів зі слов'янським світом. В побут увійшли, крім народних творів, також пісні літературного походження, створені радянськими поетами й композиторами. До вподоби припала «Пісня про рушник» А. Малишка та П. Май-

бороди, «Гуцулка Ксеня» Р. Савицького, згадувана вже мелодія Г. Верьовки «Ой чого ти, земле». А з народних, мабуть, найбільшою популярністю користується «Щедрик» М. Леонтовича, про англійську редакцію якого уже йшла мова в розділі «Сполучені Штати Америки». Важко сказати, яку з них більше співають, але факт залишається фактом — їх співають студенти, молодь різних провінцій країни.

За останні десять років у Канаді побували українські співаки (Є. Мірошниченко, Д. Гнатюк, А. Солов'яненко, В. Қалиновська, тріо бандуристок М. Голенко, Н. Софієнко і Т. Гриценко), а також Український народний хор імені Григорія Верьовки. Кожний їхній виступ долучав якусь частку слави до нашої пісні, підтверджував її мистецьку силу і залучав нових прихильників та шанувальників. Особливо гаряче сприймали виступ народного хору ім. Г. Верьовки. У серпні 1967 року, як пише учасник концертів В. Перепелюк, у Форті Вільям «нам влаштували такий прийом, якого не було ще ніде на цій землі»¹³⁻¹⁴. З українською піснею народний хор ім. Г. Верьовки побував у Канаді кілька разів і залишив там невмирущу пам'ять.

Місце української пісні в культурному житті Канади було визначено специфічними факторами, тут діяли інші чинники, ніж у країнах Європи. Її популярності сприяли в першу чергу безпосередні контакти українців з іншими народами, а вже потім — книжкові та музичні видання. Впадає в очі, що в Канаді, де найбільше українських емігрантів і українська пісня широко відома, перекладів на англійську мову зроблено порівняно небагато, надто мало перекладалися думи. За післявоєнний час з'явилися тільки переклади двох дум англійською мовою — «Плач невольників» та «Маруся Богуслав-

ка», але 1979 року спільними зусиллями перекладачі США й Канади видали окрему збірку «Українські думи. Мале видання... Торонто, Кембрідж, 1979». До неї ввійшли 32 думи. (Див. про це у розділі про США).

1960 року в Канаді перебувала делегація митців з СРСР і, слухаючи поему для оркестру «Саскачеванська легенда» канадського композитора М. Адаккіна, дехто з членів делегації запримітив, що у творі наявні мелодії українських народних пісень («Сонце низенько», «Ой під горою, під перевозом»). Композитор пояснив, що це цілком можливо: він справді скористався тим, що почув у провінції Саскачеван, а там живе багато українців¹⁵. Коли б переглянути під цим кутом зору музичну творчість інших канадських композиторів, можна було б виявити набагато більше фактів і зв'язків з українським пісенним фольклором.

Справді, контакти українського населення з письменниками, композиторами, взагалі з мешканцями Канади, які розмовляють англійською та французькою мовами, не залишаються безслідними, особливо тоді, коли відбуваються якісь свята, вечори, концерти, фестивалі, в центрі яких завжди перебувають українські пісні й танці. Такі урочистості в Канаді відбуваються часто і прикрашають їх виступи численних колективів художньої самодіяльності, історія якої така ж давня, як і поселення українських емігрантів на землях північноамериканського континенту.

В убогих хатах і землянках жили перші переселенці з України, а з ними, як вірний і надійний супутник,— пісня, без якої, мабуть, не перемогли б люди труднощів. І не дивно, що тільки зійшли заганні соціальною негодою люди на чужу землю, як одразу ж, ще не маючи хат і клубів, їжі й одягу,

гуртуються у невеличкі колективи, щоб легше було поборювати злидні і наповнювати душу гартом і добром; і в цьому процесі дуже важливу роль виконувала рідна пісня, привезена за океан. Вона «лікувала» душу, об'єднувала земляків і дивувала своєю красою чужих людей.

Перші українські драматичні гуртки і хори виникають у Канаді на початку ХХ століття¹⁶. 1904 року вистави і виступи хорів проходили на приватних квартирах, але які вони були бажані і яка була закладена в них велика сила культурного зростання і єдності народу на чужині! Всього десятки людей входили тоді до складу перших гуртків художньої самодіяльності, їхня праця була майже непомітною, а 1939 року, на першому Всекрайовому фестивалі української пісні, музики і танцю програму виконували 1500 митців і, як писали канадські газети, своєю грандіозністю й масовістю фестиваль заступили усі культурні події, що відбувалися в Торонто від 1886 року. Тільки одне прогресивне Товариство «Український робітничо-фермерський дім» тоді уже налічувало по країні 352 відділки мало в своєму розпорядженні 87 будинків, де працювало 210 струнних оркестрів, 120 хорів і 170 драматичних гуртків. Англомовна преса була переповнена статтями на честь української культури, пісні та її носіїв. Пісня як найталановитіший дипломат проклала мости інтернаціонального єднання. «Фестиваль показав англосаксонцям і людям інших національностей, який великий культурний вклад можуть зробити українці в скарбницю загальної канадської культури, якщо будуть створені кращі можливості взаємного порозуміння, ще міцнішого зближення між різними національними частинами — переважно англосаксонською частиною канадського народу»¹⁷.

Від 1939 року таких і подібних фестивалів української пісні і музики в Канаді було проведено десять, і на кожному виступало приблизно 1000—1500 митців, а глядачів було 10—15 тисяч. У центрі уваги цих подій була, як правило, пісня, яскрава, захоплююча, емоційна, насичена такими порухами душі й серця, що полонила кожного здібного до естетичних переживань глядача. Пісню слухали, пісню оцінювали, пісню вивчали, а окремі твори переходили і в побут англійців та французів. Як зауважила канадська прогресивна газета «Життя і слово», такі святкові і повсякчасні творчі зустрічі дуже корисні. «Завдяки таким фестивалям українська пісня, музика і танці вийшли із залів українських прогресивних товариств і дійшли до широких кіл канадського народу»¹⁸. Українські пісні тепер співають і давні мешканці Канади¹⁹.

Як писав секретар культурно-мистецького комітету при відділках Товариства об'єднаних українських канадців Михайло Муцак, «через різноманітну мистецьку діяльність у різних кінцях Канади ми зуміли познайомити наших співгромадян — ангосаксів, французів і людей інших національних груп — з кращими традиціями українського мистецтва і показати, що Україна внесла неабиякий вклад у скарбницю світової культури»²⁰.

Уже на перший український концерт, організований 1907 року, прийшло стільки англійців, що частину програми довелося пояснювати англійською мовою. З того часу українська пісня, музика, поезія завойовували дедалі більше місцевих шанувальників. Тридцятого січня 1942 року на концерт української пісні і музики в міський аудиторіум прийшло 4000 чоловік. Поруч класичної народної пісні зі сцени канадських клубів і театрів все частіше звучать сучасні радянські пісні, а ві-

домній канадський співак Й. Гошуляк виступив з програмою українських народних дум і мав великий успіх.

Такими шляхами українська народна поезія входить в культуру, побут канадського народу. Відомий учений, професор І. Моррісон, виступаючи на концерті на честь слов'янської солідарності в Едмонтоні сказав: «Культура слов'янських народів має велике значення серед загальної світової культури. Мир у світі буде забезпечений при співпраці зі слов'янами»²¹. У формуванні таких поглядів за кордоном неабияку роль відіграє і українська пісня.

Окремо зупинимося на україністиці, фольклористиці, яка досить активно розвивається в Канаді. Історія цього питання нараховує десятки друкованих праць українською і частково англійською мовами. Звичайно, що все це зроблено переважно заходами діячів української культури, які в своїх наукових публікаціях виявили глибоку обізнаність з основними проблемами, що постають у процесі спілкування й культурного обміну між народами, що населяють цю країну. Одночасно в цих джерелах схарактеризовані найважливіші риси культури українського народу і його пісенності, привезені з батьківщини й витворені вже внаслідок спілкування з англійським та французьким народами. Українська культура сприймалася не просто як екзотика, а як явище, з якого можна багато чого за своїти іншим націям, омолодивши свою культуру. Пісня стала не лише засобом спілкування, а й взаємозбагачення одне одного, засобом пізнання тих, з ким звела історична доля. Через пісню знайшло вияв бажання спільно творити нову культуру, причому кожний з народів, плекаючи своє, шає й інше мистецтво.

Щоб мати хоча б загальне уявлення про українську фольклористику в Канаді, оглянемо дещо з того, що видано тут з нашої проблеми. Тут існує багато українських наукових, культосвітніх, добродійних організацій різного спрямування, які дуже уважно ставляться до спадщини своїх батьків, особливо пісні, народного мистецтва, зокрема музики. Прогресивні наукові кола видають чимало фольклористичної літератури, яка в покажчику, згаданому нами на початку статті (див. перше посилання) налічує десятки, а то й сотні більших чи менших видань про українську пісню. Емігранти з України до свого фольклору, духовної творчості взагалі ставляться з великою пошаною, до того ж любов до своєї культурної спадщини виявляє не тільки старше, а й молодше покоління, яке народилося вже на канадській землі. А коли сам народ шанує свої пісенні скарби, дбає про їх розквіт, то й сусідні народи цікавляться ними, намагаються краще засвоїти у себе.

Як засвідчує бібліографічна інформація, наведена в «Покажчику...», про Україну, її культуру почали писати в Канаді ще на початку нашого століття. Ні одне більш-менш цікаве явище не обійде не увагою в цьому виданні. Тут зареєстровані матеріали, які висвітлюють не тільки події в галузі нашого фольклору та етнографії, а й такі, що друкувалися зокрема й в «Американському фольклорі», наукових збірниках університетів, різних товариств тощо. Серед авторів слід назвати імена О. Кошиця, Михайла Гайворонського (автор музики до популярної у нас пісні «Іхав козак на війноньку»), Ганни Франко (донька Івана Франка), Ф. Колессу, В. Гнатюка, праці яких видавалися в Канаді.

Значна частина публікацій має інформативний

характер, але є такі матеріали, в яких подано новий фактаж, є праці, де порушуються й обговорюються проблемні питання, зокрема, слід згадати статті й розвідки про самобутність української пісні, її поліфонізм і популярність у світі (роботи О. Кошиця, 1942, 1943 років видання). Цікаві статті присвячувались видатним українським композиторам, а саме: М. Лисенку, М. Леонтовичу, О. Нижанківському та іншим; їх творчості і новаторству в сфері опрацювання й публікації народних пісень. Музикознавці відзначали, що українські майстри своїми аранжировками подали зовсім відмінні принципи обробки народного мелосу, які стали зразком для канадських композиторів.

Ще й століття не пройшло, як у далекій заокеанській землі залунала вперше українська мова і пісня.

Тепер Канада належить до тих країн Америки, де українська пісня здобула чи не найбільшу популярність. У Канаді, як і в США та Австралії, до підручників музики англійською мовою введені народнопісенні мелодії як зразки, які слід вивчати при опануванні теоретичних питань музичного мистецтва.

У ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ

Якщо в Європі українська пісня була відомою ще за доби Відродження, то на інших континентах з нею познайомились набагато пізніше. У Північній Америці перші статті про неї та про її творців з'явилися ще на початку XIX століття, а в Південній український пісенний фольклор стає відомим лише через друк в XX столітті, а ближче з українським фольклором спілкуються тільки завдяки приїзду до латиноамериканських країн мистецьких колективів та хорів.

Дещо знали про нашу пісню і в ХІХ столітті, коли до Бразилії, Аргентини, Парагваю емігрували селяни із Західної України. Їхали шукати щастя-долі, сподіваючись, що далека заокеанська земля стане для них «хлопським раєм». Як скрушно про ці гіркі сподіванки писав І. Франко у вірші «Лист до Стефанії». Український бідар мріяв: «У Бразилії царем я хлопським стану»¹. Їхали за щастям з України по всьому світу: «Розіллялось ти, руское горе, Геть по Європі, І геть поза море»². Становище склалось трагічне. Приїхавши на чужину, селянин-трудівник

Рідну країну з слізьми споминав він,
Але з прокляттям із неї тікав він.

Що везли з собою в далекі заморські світи втікачі? Найдорожче — грудочку землі в хустині, свою мову і пісню, що була розрадою при всякій годині.

Отже, місцеве населення південноамериканських країн українські пісні почуло ще в ХІХ столітті від переселенців. Тут, уперше пролунала журлива, а часом і весела пісня з-під Карпат. Однак тоді і за тих обставин вона не стала об'єктом пильної уваги та предметом засвоєння, отже не мала кон-тактів з місцевою духовною культурою. Це відбулося згодом.

В наші дні в справі ознайомлення народів латино-американських країн з українською піснею багато зробив Державний академічний народний хор імені Григорія Верьовки. У 1976 році він відвідав Венесуелу, Домініканську республіку, Коста-Ріку, Нікарагуа, Сальвадор, Мексику, Кубу і, як відзначала місцева преса, приніс справжнє відкриття нового, не знаного досі, великого пісенного світу. У цих країнах успіх хору перевершив усі сподівання. Те ж слід сказати і про концерти 1979 року

в Мексиці та Коста-Ріці. Газети писали про триумф української народної пісні і радянського хорового мистецтва на користь братання народів через пісню.

У Мексиці та Коста-Ріці побували тоді й трио бандуристок. Виступи радянських митців транслювалися по телебаченню і знайомство з українським пісенним мистецтвом набуло масового характеру.

Коротенько розповімо, як сприйняли нашу пісню в кожній країні окремо.

МЕКСИКА

Україна — один з найбагатших куточків земної кулі піснями, музикою, танцями.

«Ексельсіор», — 1967

Сучасне населення Мексики утворилося внаслідок тривалої взаємної асиміляції іспанців та індіанців, що в свою чергу позначилося і на виробленні пісенних традицій, у яких переважає іспанський елемент, завезений з Європи. Та все ж для мексиканців українська пісня стала відкриттям, як і для інших народів, своєю мелодійністю, багатством ритміки, новизною тональності, емоціональним багатством вислову почуттів. Тому при зустрічах з українськими народними піснями, танцями — мексиканці гаряче вітали нашу музичну творчість, у якій стільки самотності й непідробного чуття. Звичайно, слід мати на увазі й високий художній рівень виступів наших мистецьких колективів.

Ще на початку двадцятих років вперше познайомив мексиканців з чарами української пісні Хор О. Кошиця. Пізніше, вже у 60-х роках, у Мексиці гастролював Хор імені Г. Верьовки (1967), який своїми виступами просто сколихнув місцеву гро-

мадськість, а масовість концертів перевершила усі плани. Хор співав переважно на великій сцені, щоразу його мали можливість послухати до 10—15-тисяч мексиканців. Пісня підкорила країну, — писала преса. У великому потоці статей і рецензій, присвячених українській пісні і, зокрема гастролям хорового колективу імені Г. Верьовки, натрапляємо на спільні моменти, які виділяє більшість музикознавців. Зупинимося на деяких матеріалах, цікавих для нас.

Незалежно від європейської преси мексиканські автори величають Україну «країною солов'їв», де пісня, музика, творчість народу стоять на високому рівні розвитку і мають особливо оригінальні риси. Відважний народ є одночасно поетом, музикантом, а його творчість — дар для цілого світу. «Український хор імені Г. Верьовки — прекрасний і хвилюючий вираз душі народу, хороброго і витонченого, пристрасного і поетичного, динамічного й ідеалістичного, який зумів вкласти у пісню найдивніші відтінки, щоб здивувати світ». А звідси висновок: «Народ, який вміє так виконувати і почувати музику в усіх її тонкощах — великий і добрий народ» (газета «Ель Еральдо»). Більшість рецензентів підкреслюють зв'язок української пісенності із світовою музичною культурою. «Україна має найбільший у світі фольклор, про якість якого можна судити по виступах Хору» (газета «Новедадес»); «Україна — один з найбагатших куточків земної кулі, де стільки живе пісень, музики і танців» (газета «Ексельсіор»); «Музичні й танцювальні мотиви цієї прекрасної країни вже багато років займають одне з чільних місць у світовому фольклорному мистецтві» («Ель Нортс»), цит. за: Всесвіт.— 1969.— № 1.— С. 12).

Якщо автори цих думок в окремих випадках пе-

ребували під впливом європейських наукових джерел, де не раз порушувалося питання про місце нашої поезії у всесвітній пісенній культурі, то все одно необхідно підкреслити, що їх власні висновки складалися остаточно під враженням почутого і побаченого. Безпосередні контакти, як писала газета «Ексельсіор» (Мехіко), ніщо не може замінити, вони найкраще переконують людей і впливають на душу. Двогодинна демонстрація народного мистецтва дає більше уявлення про народ, ніж безліч пишномовних фраз від пережитого кимось.

Тільки справжнє мистецтво хвилює всіх, і до нього належить українська пісня, яка всім приносить велику духовну насолоду і представляє народ, який «любить красу й мир».

НА ОСТРОВІ СВОБОДИ (Куба)

Українська пісня й музика на землі далекої Куби зазвучала лише після приходу там до влади прогресивних сил на чолі з Фіделем Кастро. Кілька митців та мистецьких колективів, які тут після того побували, тільки започаткували процес пісенно-культурних взаємин двох народів. Зображення бандури стало на Кубі символом української пісні й народної музики. Почалося це відтоді, як перед кубинцями виступали з українськими піснями тріо бандуристок Ніна Павленко, Валентина Третьякова і Неля Бут.

Під час перебування в Києві Фідель Кастро слухав пісні у виконанні цих артисток і тоді ж запросив їх до своєї країни. «Ми хочемо, щоб українські друзі ознайомили кубинців зі своїм чарівним мистецтвом», — сказав тоді Кастро. І ось у 1970 році

це відбулося. Як зустріло населення Куби українську пісню — засвідчує такий незвичайний факт. Гітара — національний інструмент кубинців. Під звуки гітари співає молодь свої улюблені пісні. Майже в усіх містах, де виступали українські бандуристи, їх зустрічали піснею і квітами. «Жодна інша форма зустрічі не могла б стільки сказати, ніж цей яскравий, чисто національний жест гостинності — гітара і пісня!» («Наше слово». — 1970. — 10 трав. (Варшава).

Найбільше сподобалися тоді кубинцям народна пісня «Ой дівчино, шумить гай»; «Гуцулка Ксеня» Р. Савицького, «Ой вербиченько» І. Шамо та інші. Це був тільки початок. Перше знайомство кубинців з українськими піснями засвідчило, що і в цьому бурхливому, темпераментному куточку земної кулі наша пісня є бажаною і зрозумілою людям.

У БРАЗИЛІЇ

На південних землях Бразилії проживає понад 100 тисяч українців, вихідців переважно з Галичини і Волині. Вони мають свої школи, культосвітні установи і періодичні видання. У повсякденні їм доводиться спілкуватися з основним населенням країни — португальцями і поза сумнівом, що тут свою роль відіграє пісня. Користується популярністю і бразильське видання португальською мовою українських пісень, дум і літературних творів — «Антологія української літератури» (Ріо де Жанейро, 1959), яке підготувала Віра Селянська (В. Вовк):

Народні пісні посідають тут невелике місце, але підібрані ретельно, з наміром представити майже усі види і жанри української народної поезії: об-

рядові, лірично-побутові, історичні, козацькі пісні, балади, коломийки; вміщено також як зразок думу «Маруся Богуславка». Дуже важливим є те, що до більшості текстів подані мелодії, а це дає можливість бразильцям ознайомитись з нашою піснею, як з музичним твором.

Ми не можемо скласти достатнього уявлення про рівень перекладів поетичних текстів, але спробуємо для прикладу навести уривок із думи «Маруся Богуславка»:

Em pleno Mar Negro,
No meic das rochas,
Novia a masmorra
Em que setecentos

Valentes cossacos
Trinta anos viviam
Sem ver o bom sol
E o mundo de Deus...

Переклад, на думку спеціалістів, загалом відтворює зміст і настрій оригіналу і належить до вдалих спроб передачі українського поетичного епосу португальською мовою.

Прагнучи якомога точніше втілити зміст, перекладач подає історичні пісні про татарську неволю, деякі обрядові пісні, зразки коломийок та пісні з репертуару кобзарів. Думу про Марусю Богуславку трактує як баладу. Приємно, що до перекладів українського поетичного епосу багатьма мовами світу долучилися ще й бразильські.

Українська народна пісня в культурному житті народів Латинської Америки, як і Азії, Африки та Австралії ще не набула такого поширення, як у народів Європи, але інтерес до неї з кожним роком зростає.

УКРАЇНСЬКА ПІСНЯ В АВСТРАЛІЇ

Хоча австралійську землю перші європейці відвідали ще на початку XVII століття, однак масове заселення її почалося аж у XVIII столітті — пере-

важно англійцями, які як вигнанці оселялися на необжитих заокеанських землях. Згодом за ними припливають і добровільні шукачі кращої долі, англломовне населення стає основним, витісняючи місцеві племена. Якщо на час перших років колонізації цього материка корінних австралійців було понад 300 тисяч, то у 1959 році їх уже налічувалося усього понад 40 тисяч. Австралія стала англійською колонією з населенням, що привезло з собою на південний континент європейські культурні традиції, свою пісню, музику, літературу, свій побут і звичаї. Оскільки найбільше переселенців з Англії прибуло сюди переважно в XIX столітті, то вони привезли з собою і певні знання про народи Європи, у тому числі й слов'ян, і деякі, дуже обмежені знання про Україну та її культуру. Перші українці на цю землю ступили десь наприкінці XIX століття, але їх було так мало, що в колі англломовного населення вони скоро губилися і їхня пісня теж не була зазначена. Відомо, що в 1911—1912 і подальших роках вихованець Катеринославського реального училища, учасник революційного руху на Україні Артем (Сергеев Ф. А.), вів серед австралійського населення революційну діяльність і був одним із перших організаторів боротьби робітників за свободу народу. Можливо, ще тоді австралійці дізналися щось про Україну й українську пісню (Артем повернувся з Австралії у 1917 році).

Та до Австралії українська пісня йшла не безпосередньо з України, а через Європу і головним джерелом її пізнання були англійські, канадські, частково німецькі, а згодом американські друковані джерела. Українська пісня з Європи мандрувала в США, Канаду, а вже звідти різними шляхами і засобами ставала відомою і на п'ятому континенті. Звичайно, її уже сприймали у перекладах та пере-

робках англійською мовою. У цьому процесі перше місце зайняли збірки пісень різних народів, у яких з нотами публікувалися й українські. Підкреслюємо — з нотами, бо численні публікації українських пісень без мелодій сприймалися як література, як зразки народної поезії, а в побут не переходили. Хоч і поетичними були тексти, але як їх співати — ніхто не знав, отже сприймали їх просто як поезію одного із слов'янських народів. Так була сприйнята прекрасна збірка перекладів пісень і дум, яку опублікувала канадська поетеса Ф. Лайвсей у 1916 році. Була вона поширена і серед англломовного населення Австралії. У 1981 році в Канаді вийшло своєрідне продовження цього видання: «Співи віків. Народна література України. Переклади Ф. Лайвсей. Підготувала і видала Луїза Леб за благородною допомогою Д. Лайвсей»¹. Тут вміщено все, що готувала друку письменниця, але не встигла видати і зробила це її донька, яка недавно гостювала в Києві.

«Співи віків» — це ніби творчий дух багатьох поколінь українського народу. Сюди ввійшли вправно перекладені думи «Про втечу трьох братів з Азова», «Самійло Кішка», «Олексій Попович», «Маруся Богуславка», «Ганджа Андібєр», «Смерть козака-бандуриста» тощо. З історичних пісень — «Байда», «Козак Нечай» та багато обрядових, побутових і пісень літературного походження. Книжка ця здобула в Австралії значну популярність і стала солідним джерелом, з якого англломовне населення черпає тексти українських пісень і відомості про них. Книжка навіть є у багатьох шкільних бібліотеках. Це одне з англломовних видань, присвячене українській пісні, яке багато прислужилося тому, щоб австралійська громадськість уважно поставилася до пісень наших здобутків нашого народу. Видання Лайвсей (1916, 1981) розкрили австралійському народу пое-

тичні багатства української пісні і викликали увагу до мистецтва слова. Вони, певно, були й одним із поштовхів до ближчого вивчення української пісні та її поетичності. Не знаємо, чи були на неї відгуки в австралійській англомовній пресі, але серед читачів, особливо видання 1981 року — відоме. У ньому подані майже всі жанри українського пісенного фольклору (думи, балади, ліричні, обрядові пісні), а одночасно і короткі відомості про Україну, а також її поетів, головню Західної України. Недоліком книжки було те, що до надрукованих текстів, іноді перекладених довільно, не було нот і пісня не могла завучати. А нотних видань в Австралії потребували, і їх ще на початку століття завозять з Англії.

Ми сказали, що книжка Лайвсей «Пісні України» була одним з перших, але не першим джерелом ознайомлення австралійського населення з українським фольклором. Причому перші, хоч і дуже незначні за обсягом матеріалу, були видання нотні. Маємо на увазі збірку «Народні пісні багатьох країн», яку упорядкував і видав Спенсер Кервен 1911 року в Лондоні. Це досить велика за обсягом збірка, в якій з музикою (нотами) надруковані пісні австрійські, німецькі, французькі, італійські, іспанські, скандинавські, а також три пісні з Росії, серед яких одна українська — «Іхав козак за Дунай», і названа «Козацька любовна пісня» з приміткою «малоруська». Ось із неї і почався процес засвоєння української пісенної творчості культурою англомовного населення Австралії. У бібліотеках Австралії це видання збереглося, фотокопії сторінок з українським матеріалом (як і іншу літературу) нам надіслав викладач музики в австралійських спеціальних школах В. Мишалов, який удосконалював свої теоретичні знання у Київській консерваторії.

Австралія — колонія Англії — у процесі заселен-

ня переважно англомовним населенням, ясна річ, користувалася і багатствами культури, що були характерні для населення Британських островів. Оскільки пісня «Іхав козак за Дунай» була одним із перших українських музичних творів, з яким познайомилися в Англії (надруковано в Лондоні з нотами 1816 року), то її незабаром було вивезено і на п'ятий континент, де в німецько-англійській інтерпретації твір С. Климовського почав своє нове життя.

У такій редакції «Іхав козак за Дунай» почали засвоювати і мешканці Австралії. Для збірника Спенсера Кервена текст опрацював Флоренц Горн, узявши за основу німецьку редакцію, де поруч із козаком виступає його кохана — Мінка. Мелодія у стилі західноєвропейських романсів подана в опрацьованні Персі І. Флетчер, і хоч до неї внесені деякі зміни, усе ж пісня українська в цій переробці і пристосованні до англійських смаків майже не зазнала змін у музиці. Натомість текст виглядає дещо опосередкованим і наближеним до літературної поезії Заходу, похід описаний не конкретно за Дунай, а взагалі на війну. Залишаючи свій дім, друзів і кохання, козак поспішає на поле битви. «Ходи, мій коню, там моя доля» — так передано динамічні і прості рядки «Іхав козак за Дунай». А далі козак веде діалог із коханою дівчиною (Мінкою з німецьких переробок), але зміст їх досить близький до оригіналу: козак запевняє, що повернеться до своєї коханої Мінки із славою, а вона все ж плаче, «Нічого не хочу, окрім тебе». Згадаймо оригінал і переконаємося, що загалом зміст і настрої української пісні далеко не відрізняються від нього, хіба що уповільнилась динаміка розповіді і дівчині дано німецьке ім'я Мінка. Пісня все-таки виявилася стійкою, і коли почали співати, її вітчизну називали відразу: Україна, хоч над но-

тами друкувалося (1911) «Малоруська». За недовгий час пісня, що була «гостем» на Австралійському континенті, поволі проникаючи в побут місцевого населення, стала постійним явищем життя, навіть у селовищі шкільної молоді. Та про це трохи згодом.

Ми уже згадували, що найефективнішим джерелом розповсюдження будь-якої пісні в селовищі іншого народу є прямий контакт між людьми, при якому пісня сприймається з уст в уста. Це, так би мовити, живий процес. Але від України до Австралії далеко та й емігрантів нашого народу на п'ятому континенті довгий час було мало (тепер 30 тис.). Коли немає безпосереднього стику, його можуть заступити добротні, досконалі, вдало підготовлені друковані джерела, особливо з нотами. Таким першим джерелом української пісні в Австралії була завезена з Англії згадана збірка «Пісні з багатьох країн» (1911), з якої австралійці засвоїли популярну в Європі «Іхав козак за Дунай». Після неї майже двоє десятиліть музичних видань з українськими піснями, здається, не завозили до Австралії. Та ось у Нью-Йорку 1921 року була надрукована дуже добре скомпонована кількатомна збірка найкращих пісень народів світу «Народні пісні в англійських перекладах американських поетів», що її підготував визначний знавець народної пісні Ф. Г. Бостфорд². Тут, у другому томі, було надруковано близько двох десятків українських пісень із нотами, тексти яких переклали кращі поети Америки. Видання мало великий успіх, набуло такого розголосу, як колись книжка Й. Гердера «Голоси народів світу в піснях». Збірка була перевидана у 1922, 1929, 1931, 1950 роках і кожне видання у багатьох примірниках поширювалося на австралійській землі. З нього й перейшло кілька пісень у шкільні австралійські підручники, а потім у побут.

Кожний текст і поти упорядник сумлінно супроводив найважливішою інформацією: якому народу належить пісня, хто переклав; якщо пісня має автора, то подається його прізвище (І. Котляревський), одночасно і прізвище композитора, що обробляв музику (М. Лисенко), і тільки в одному випадку — пісню на слова Л. Глібова «Стоїть гора високая» — подано як народну.

Першою у збірці (на сторінці 195) подана з нотами пісня «Петрусь» — з приміткою, що вона українська і її можна почути в опері М. Лисенка «Наталка-Полтавка», а англійською мовою переклав Джек Робінсон. Переклад вдалий, хоча й неповний: скорочено дві строфи. Далі йдуть за І. Котляревським і М. Лисенком — з подібними примітками — «Сонце низенько» (переклад Г. Б.), «Віють вітри» (досить вільний переклад Христофора Морлі) і без згадки про «Наталку-Полтавку» — пісня з неї «Дід рудий, баба руда» («Рудоголова родина»). Ця осмелість жартівлива пісня набрала в Австралії великої популярності.

З давніх народних пісень у збірнику Ботсфорда надруковані «Ой не ходи, Грицю...» (с. 200), що тепер набула на австралійській землі такої ж популярності, як і «Іхав козак за Дунай». Мода на них прийшла після другої світової війни під впливом видань США і багатьох завезених сюди грамплатівок та магнітофонних записів.

На щастя, пісня «Ой не ходи, Грицю» прищепилася в Австралії в одному з кращих перекладів. Їм'я Гриця збереглося (в інших переробках його заступає дівчина або Гаррі). Первісний вільний переклад пісні здійснив А. Метьюсон, вдавшись до деяких поетичних імпровізацій. Як «народну пісню» у збірнику подано в точному і художньо витриманому перекладі твір Т. Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий».

кий». Перекладач Една В. Трепнел хоч робить деякі відступи від оригіналу, проте вдало передає загальний настрій твору і його романтичний пейзаж. Цю пісню хоч і співають в Австралії, але не так часто, як «Гриця» і «Іхав козак за Дунай». До вдалих перекладів слід віднести й пісні «Чи це тая криниченька» (Геріет Сімондс), «Гей на горі та й жінці жнуть» (Едмунд Лімі) та «Стоїть гора високая», котру також подано як народну. Всі пісні у збірнику друкуються одночасно мовою оригіналу (українською) і англійською (під нотами тільки англійською), що надає виданню майже академічної ґрунтовності, робить його особливо достовірним і привертає увагу й довір'я читача. Якщо тексти пісень у різний спосіб усе-таки переробляють, то музика майже у всіх випадках лишається незмінною. Редагувати її немає потреби, та й важке це завдання.

Збірник Ботсфорда безперечно сприяв поширенню української пісні в Австралії, що підтверджено іншими, далі згаданими фактами. Подібну роль відіграв і канадський збірник «Співаймо всі»³, що вийшов в Едмонтоні кількома виданнями і знаний тепер в Австралії як достовірне джерело української пісні. На відміну від інших видань, у ньому переважають пісні-романси та пісні літературного походження, як ось «Реве та стогне Дніпр широкий», «Стоїть гора високая», «Взяв би я бандуру», «Віють вітри», «Гандзя» та інші, але більшість із них подана без авторів — як давні народні твори. Зрештою, для іноземців такі подробиці, можливо, й не мають великого значення, але нам це дає можливість сказати, що українські поети й композитори створили такі пісні, що їх народ на батьківщині вважає за свої, а іноземці сприймають їх також настроями, темами, мотивами, мелодійним ладом і всією музичною фактурою як однорідні, подібні, що їх

можна виставити в одному ряду з давньою народною пісенною поезією. В яких би умовах це не відбувалося, а іноземний шанувальник пісні свідомо чи несвідомо відчуває в них подих народного поетичного і музичного духу.

Завезені з Англії і США збірники пісень, у яких були зразки й української творчості, швидко розповувало місцеве населення, їх використовували у школах та різних музичних закладах, де звучала пісня. Та видань не вистачало, і книговидавці Австралії, особливо після другої світової війни, за допомогою австралійських літераторів і музикознавців готують і видають збірки, так би мовити, власного виробництва і до них дуже часто вносять українські пісні, зразки танцювальної й інструментальної музики. Кілька таких видань ми мали можливість вивчати, і про їх зміст варто бодай коротко розповісти. Їх видають різні фірми книговидавців, радіокомісії і навіть окремі школи, у яких вивчають музику. Це дуже важливо, бо завдяки такому широкому інтересу культурної громадськості українські пісні проникли в Австралії у побут населення, у школи, на радіо. В Австралії українську пісню люблять і охоче культивують за допомогою книжок, журналів, музично-пісенних збірників, грамплатівок, радіопередач і вивчення пісенних мелодій у школах: загальних та спеціальних — музичних. В Австралії не вистачає викладачів музики, і цю недостачу в багатьох випадках заступає музично-вдворювальна техніка. Дуже часто «Щедрика» в обробці М. Леонтовича слухають під час новорічних забав. Цю пісню в Австралії вивчили також із багатьох грамплатівок, магнітофонних стрічок і нотних видань, завезених після другої світової війни із США. Відомо, що вона дуже популярна в англослов'янському світі, її часто опрацьовують для хорів, оркест-

рів, і тепер уже у світі відомо близько 600 редакцій і переробок цього, за визнанням знавців, маленького «музичного чуда». Відоме воно і в Австралії, де вдаються до цієї мелодії навіть найсолідніші рекламні фірми під час організації свят і фестивалів. Цю, як і інші пісні, популяризує Австралійське радіо.

1978 року в Сідней вийшло нотне видання під заголовком «Співаймо всі»⁴. Видання підготувала і видала комісія австралійського радіо для масового споживача, відібравши до збірника найпопулярніші пісні, серед яких публікується і мелодія «Їхав козак за Дунай», але з текстом, скомпонованим із російських пісень. Упорядник переплутав Росію з Україною і, як сказав би І. Котляревський, «перекапустив» слова пісні. Але основним у ній стала мелодія, а текст запозичено із згаданого збірника Ботсфорда. В його основу покладено пісенний діалог козака й дівчини, створений у XVIII столітті С. Климівським. Зрештою, українські мелодії з різними переробленими текстами часто можна почути і в інших країнах світу, то ж не дивно, що це явище не обійшло й Австралію. Та, в даному випадку, не це, очевидно, є головним, а те, що австралійське радіо, друкуючи ноти української пісні, передаючи її в ефір із закликком «Співаймо всі», сприяє поширенню її у найвіддаленіших куточках п'ятого континенту, надає їй масовості.

Велику і важливу роль у розповсюдженні українських пісенних мелодій, як ми вже згадали, відіграють шкільні підручники з музики. Їх видають як загальнодержавні видавництва, так і окремі спеціальні школи. 1984 року в Сідней Книжкова компанія «Мек Гілл» видала в кількох книжках досить докладний «Посібник із музики»⁵, автори якого (І. Доррікотт і Б. Еллен) теоретичні питання, по-

в'язані з мелодією, ритмом та ін., розглядають і на Українських зразках. Зокрема, як приклад досконалості виставляється популярна в Австралії пісня «Їхав козак за Дунай», поти якої подані на 48-й сторінці. У цьому відношенні Австралія, мабуть, чи не єдина країна, де в школах вивчають непоодинокі зразки наших пісень. Цікаво, що така традиція склалася не внаслідок безпосереднього спілкування народів, а через друківані видання, грамплатівки, радіо, магнітофонні записи. Взагалі тут слід сказати, що й пісні інших народів, завдяки досягненням звукозапису, стали більше розходитись по планеті, що до них виникає інтерес інших націй. Річ у тому, що наша пісня мала у своєму змісті й мелодії щось загальнолюдське, щось прийнятне для іншого середовища.

Українські пісні вносять як зразок пісенної творчості і до приватних та спеціальних музичних шкіл Австралії, і то не поодинокі. У 1979 році видала, а в 1981 році перевидала в Сідней досить кваліфіковано підготовлений посібник Ешемська музична школа «Книгу пісень»⁶, яка обіймає близько 400 сторінок і подає, окрім австралійських, європейських, кілька російських («Степан Разін» та ін.) і дві українські — «Ой не ходи, Грицю» і «Плач козака», яка в наших пісенниках друкується під заголовком «Ой кряче, кряче та ворон чорненький». Українські пісні друкуються на початку збірника як кращі зразки світової пісенної творчості, їх тексти англійською мовою (і поряд українською) запозичені з відомого і згаданого нами збірника Ф. Ботсфорда, звідки взяті й мелодії. Балада «Ой не ходи, Грицю...» багато разів друкувалася в англійських, американських, канадських і, нарешті, австралійських збірниках, була вона не раз записана і на грамплатівки, за її сюжетом у США поставлено кінофільм «Маруся»;

пісню часто співали з естради і на п'ятому континенті, тому не дивно, що її подають як зразок кращої пісенної творчості у збірнику Ешемської школи. Текст з початковими словами: «Не ходи, мій сину, на танці...» популярний давно в Європі і США, широко відома і мелодія до них, отже, в Австралію перенесена ця пісня з певною англомовною традицією.

Щоб читач міг мати уявлення про текст пісні, поширений у Австралії, наведемо уривок з підрядкового перекладу з англійської:

Не ходи, Грицю

Не ходи, мій сину, на танці,
 Де дівчата такі сміливі, кидають
 З-під чорних брів палкі погляди,
 Спокусливі та оманливі.
 Їхні уста посміхаються фальшиво,
 Ще фальшивіші облудні слова.
 Побачиш, такі романи
 Кінчаються глибокою розпучкою.
 Хоча з одруженням не слід зволікати,
 Але пам'ятай, Грицю мій,
 Якщо ти одружишся з удовою —
 Життя твоє стане груднем,
 Холодним, як осінній вітер,
 Як сонце узимку. До твого
 Скам'янілого серця вона не принесе
 Нічого, окрім гаснучих жаринок.
 Одружилися з дівчиною, молодістю і стрункою,
 З такою, що буде завжди дбати,
 Буде милою і ніжною,
 Ніколи тебе не зрадить... (С. 78).

Як бачимо, зміст пісні перероблений, не відображена драматична розповідь про отруєння Гриця, натомість маємо нові мотиви дидактичного характеру про кохання й одруження. Не змінилась мелодія, вона набула лише новий текст.

А от пісню «Кряче, кряче та ворон чорненький» спопуляризували в Австралії, певно, випускники ту-

COSSACK'S LAMENT

RUSSIAN

Hear, hear you not, a-down the steps so dreary, Through the night a-rav-an cry —
 ing? Be-hold a Cos-sack on his sled so wea-ry, Wretched, wait-ing, as the dark is
 dy-ing.

«Ой кряче, кряче чорний ворон» в підручнику для співів в Ешемській школі. (Сідней, 1979).

тешніх музичних шкіл, бо в США тільки надрукували її переклад із нотами, а в побуті, в ужитку бодай обмеженого кола населення, її не зафіксовано. А тим часом серед англомовного населення Австралії її співають охоче і вивчають у школах, як засвідчують збірники, які ми тут оглянули. Отож до списку популярних пісень за кордоном можемо занести і цю давню козацьку пісню. Англійською мовою її чи не вперше переклав, точніше, переробив (дещо скоротивши) американський поет Клінтон Сколлард для збірника «Народні пісні», упорядкованого Ф. Ботсфордом і виданого в Нью-Йорку 1921 року. Там, на сторінках 202-й — 203-й, надруковано текст мовою оригіналу (7 строф) і англійською (4 строфи). Мелодія подана без особливих змін, додано

також фортепіанний супровід, узятий, очевидно, із збірника пісень А. Єдлічки. Текст і ноти друкувалися з приміткою «Українська народна пісня», але в австралійському виданні чомусь позначено «російська». Такі непорозуміння трапляються часто, їх виправляють потім самі видавці.

Оскільки популярність цієї пісні в Австралії для нас певна несподіванка (ні в якій іншій країні вона не стала широко відомою), нагадаємо її зміст і подамо, як вона звучить англійською мовою за збіркою пісень Ешемської школи. Але спочатку про оригінал. В українських збірниках пісня має початок:

Ой кряче, кряче та ворон чорненький
Та у лузі над водою;
Ой плаче, плаче козак молоденький
На конику вороному.
Вороний коню, грай ти підо мною
Та розбивай тугу мою;
Ой розбивай тугу по темному лугу
Козакові молодому...

Козак їде на війну і сумує, що дома залишив стареньку матір і близьку рідню. Природа ніби також відчуває його настрій.

Це давня українська козацька пісня. Її одну з перших надрукував ще в XVIII столітті відомий збирач і видавець російських і українських народних пісень В. Трутовський у збірнику «Собрание русских простых песен с нотами» (СПб, 1779.— Ч. III, № 17). Відтоді її передруковували з невеликими варіаціями в багатьох пісенниках у Росії і особливо на Україні. Залежно від джерел, з яких брали її за кордоном, називають цю пісню то українською (у Ботсфорда), то іноді російською, як у виданні Ешемської школи, що було, здається, винятком, бо всюди вона друкувалася як зразок українських козацьких пісень.

DO NOT GO, GREGORY

UKRAINIAN

Do not go, my son, to dan-ces, Where the girls, so dar-ing.
Naath black eye-brows send their glances, Tempt-ing and en-snar-ing
False are their lips smil-ing, Fals-er still their words be-guil-ing
You would find that such ro-man-ces End in deep des-pair-ing.

Українська пісня «Ой не ходи, Грицю».

Англійський текст, порівняно з оригіналом, у перекладі К. Сколлард довільний, але настрої і зміст твору збережений. Наведемо підрядковий переклад першої строфи:

Плач козака

Чи не чуєш, у степу так страшно
Серед ночі ворон кряче;
Дивись, он втомлений козак на коні
Спостерігає, як темрява завмирає.
Мій коню милій, іди, неси мене,
Щоб привітати матусю... (С. 68)

Основні реалії романтичного малюнку (степ, козак, ніч, кінь, крики ворона) в англійській версії збереглися, і вони, певно, привертають увагу виконавців, надають пісні незвичайності і привабливості, а можливо, при цьому впливає і екзотика, пов'язана з героїзмом та своєрідністю козацького

життя, далекого, але захоплюючого і поетичного. Зацікавила чимось мелодія (ліризмом і розважливістю вимови) — в усякому разі, пісня австралійцям сподобалася і перейшла із сторінок збірників у побут. Важливо ще раз підкреслити, що це не було наслідування, як із піснями «Іхав козак за Дунай» чи «Ой не ходи, Грицю...» — тобто не діяли сили моди, впливи вже опанованого іншим народом. А можливо, лише впливом школи, бо все, що вивчається за партою, знаходить активну підтримку і на вулиці, на фестивалях, у клубах, зрештою, у сім'ї. Певно, мала значення ще й та обставина, що в цій пісні також основним мотивом є розлука козака з домівкою, як і в «Іхав козак за Дунай».

Натрапили ми в австралійському нотному виданні народних пісень і на зразок української колискової пісні «Козацька колискова». Зміст її такий: «Спочинь, кохана головонько, Люлі. Люлі. Біля твого ліжка падають літні тіні. Люлі. Люлі. Десь далеко твій батько воює. Люлі. Люлі. Спи, моє дитя, ніжно спи, прийде день, і ми також розлучимося».

До тексту пісні з нотами видавці додали невеличку примітку, у якій пояснюють: «Українські козаки (Південної Росії) були добрими воїнами. Коли починалася війна, молоді й старі їхали воювати, дома лишалися жінки з дітьми. Вони над колисками своїх дітей співали отаких пісень. Ця «козацька колискова» пісня набула популярності в канадських виданнях, її навіть цитують в англійських художніх творах, де героями виступають українці, отже, можна твердити, що з Канади її занесли і до Австралії. На жаль, українського першоджерела нам не пощастило встановити. Найближчою до опублікованого в Австралії перекладу вважаємо колискову пісеньку, надруковану у збірнику Я. Головацького: «Народные песни»., Т. 1.— Ч. III.— 1878.— С. 458, але за-

галом зміст їхній не однаковий. Можливо, перекладач не дотримувався оригіналу. Не встановили ми, звідки запозичено мелодію. Не можемо сказати, чи цю пісеньку співають у школах Австралії, а чи вона тільки гість на п'ятому континенті. Однак обминути цей факт не можна, хтось із подальших дослідників усі ці питання з'ясує, а тим часом це також доказ присутності нашої пісні в австралійській культурі, причому такого своєрідного жанру, як колискова пісня. Це чи не винятковий факт, бо найбільше й найчастіше інші народи цікавляться (і засвоюють) ліричними піснями, баладами, творами, що відображають політичні настрої («Заповіт», «Шалійте, шалійте...»). Вирішальним у цьому процесі є факт знайомства якоїсь частини суспільного середовища з твором. Якщо сподобається — пісня різними засобами (друк, радіо, кіно, платівки) починає завойовувати симпатії мас і проникати в культуру, побут населення. Так обмінюються піснями всі народи.

За різних обставин, у різних середовищах, на концертах, у школах, клубах, по радіо в Австралії можна часто почути англійською мовою українські пісні «Іхав козак за Дунай», «Ой не ходи, Грицю...», «Ой криче, криче», «Щедрик» (Леонтовича), «Реве та стогне Дніпр широкий», «Взяв би я бандуру». «Віють вітри», «Дід рудий, баба руда» («Руда родина»). Найпопулярніші з них перші чотири, ті, що давно відомі в Європі й Америці. Останні тільки недавно стали проникати у побут населення, яке виявляє постійне зацікавлення українським народним мелосом.

Діячі світової культури вже не раз відзначали, що думки й почуття, висловлені в українській пісні, близькі й зрозумілі багатьом народам світу. Культура кожного народу — не замкнена скарбниця, до якої заглядає тільки її господар і в якій зберігають-

ся тільки його витвори. У ній є коштовності, що їх створило людство. Українська народна пісня та дума увійшли також до духовної скарбниці австралійського народу.

У ЯПОНІЇ

Музичний талант українського народу добре відомий в усьому світі.

Акіра Хасімото

В XIX столітті, окрім загальних інформацій про Україну, її історію та літературу, почерпнутих з європейських, переважно німецьких джерел, японська громадськість, мабуть, не мала у своєму розпорядженні інших видань. Твори Тараса Шевченка почали перекладати японською мовою на початку XX століття. Тоді, у 1914 році до Токіо приїхав «сліпий бард», українець за походженням, Василь Ярошенко. Він став викладачем столичного університету, опублікував тут чимало своїх творів, написаних японською мовою, набувши згодом великої популярності як письменник. Чи звертався В. Ярошенко у своїй творчості до мотивів українських пісень — не знаємо, адже одним з його улюблених літературних жанрів була казка.

Не маємо відомостей, коли в Японії з'явилися перші переклади українських пісень та видання музичних творів. У 1931 році видавець С. Накамура опублікував збірку п'єс для фортепіано, до якої увійшли твори Е. Гріга, Ф. Шуберта, Ф. Шопена та інших європейських композиторів, а серед них і «Український танець» В. Барвінського. Ще перед другою світовою війною в Японії стають відомими українські пісні, особливо «Рева та стогне Дніпр широкий». Коли в 50-х роках до Музею Т. Г. Шевченка в Києві завітала група японців і екскурсовод

нагадав їм цей твір Кобзаря, посланці із Токіо тут же проспівали його ж мелодію, довівши, що й вони знають українські пісні на слова Тараса Шевченка¹.

Не минуло й десяти років, як деякі українські давні і сучасні радянські пісні в Японії стали популярними. Їх публікують, множать багатомільйонними тиражами у грамзаписах, передають по радіо, виконують на концертах. Більше того — японські мистецькі колективи включають їх до свого репертуару, з яким виїждять до різних країн світу. Найбільшу славу серед японців здобули «Рева та стогне Дніпр широкий» і «Черемшина» (музика В. Михайлюка, слова М. Юрійчука), поширені всіма можливими сьогодні засобами музичної пропаганди.

Цікаву «історію» в Японії має «Черемшина». Відомий квартет «Ройял Найтс» («Королівські лицарі») побував з концертами в СРСР кілька разів. Якось, гастролюючи на Україні (1968), співаки почули мелодію «Черемшини», яка відразу припала їм до душі. Пізніше другий тенор квартету «Ройял Найтс» Кендзі Ямасіта на запитання радіокореспондента, як потрапила «Черемшина» до Японії, відповів: «Що можна сказати про «Черемшину»? По-перше, «Черемшина» дуже сподобалась японському народові і при цьому перш за все ми хотіли б передати велику подяку її авторові. В Чернівцях ми зустрілися з ним і одержали від нього цю пісню. Ми привезли її до Японії, переклали на японську мову, видали в збірках, а також записали на грамплатівку. Японський народ дуже влюбав цей музичний подарунок. Тепер, коли виступаємо в Чернівцях, ми раді, що маємо можливість проспівати пісню в тому місті, де вона народилася»².

Успіх «Черемшини» в Японії не був випадковим і епізодичним. Синтез багатих традицій українського мелосу з новітніми музичними смаками, що

так органічно поєдналися в пісні, забезпечив їй популярність як на рідній землі, так і за її межами. Пісню співали в Югославії, де вона вийшла записаною на грамплатівку, в Польщі, Угорщині, Болгарії, Америці і навіть на Африканському континенті. На конкурсі пісень у Франції (1962) «Черемшину» було визнано найпопулярнішим твором року.

Великою подією в історії культурних і пісенно-музичних контактів між Україною та Японією були виступи з концертами в Токіо, Йокогамі, Нагаока, Кіото та інших містах цієї країни Державної заслуженої капели бандуристів УРСР восени 1969 року³. За 30 днів капела відвідала 18 міст і дала 22 концерти, на яких бувало по 4—5 тисяч глядачів. Якщо взяти до уваги, що концерти транслювалися по радіо, телебаченню, а Токійська телестудія запросила українських співаків узяти участь в програмі «Музика світу», яку продивилися понад десять мільйонів глядачів, то нашу пісню змогли почути у найвіддаленіших куточках країни.

Як сприйняли українську пісню японські музикознавці, співаки, преса? На перших двох концертах у Токіо побували найвизначніші представники мистецьких кіл, оглядачі багатьох періодичних видань. Хоча японська культурна громадськість дещо знала про великий міжнародний авторитет української пісні, однак початок виступів сприймала стримано, пильно прислухаючись до дивного мелосу, до виконавців у вишиваних сорочках і їх інструментів.

«Та з кожним новим номером,— пише О. Мінківський,— контакт із залом міцнів, українська пісня дедалі більше завойовувала серця аудиторії. Бурхливі оплески переростали в овації, все частіше на вимогу слухачів доводилось повторювати пісні». З незвичайним ентузіазмом були сприйняті «Реве та стогне Дніпр широкий» (преса та музикознавці

назвали її «шедевром української творчості»), «Закувала та сива зозуля», а також «Соловейко» (слова і музика М. Кропивницького) у виконанні Б. Руденко, яка виступала разом з капелою.

Якоїсь особливої урочистості концертам надавав і той факт, що відомий японський композитор Гоо Кітагава, одягнувши вишиту українську сорочку, яку йому колись подарували в Києві, майстерно вів концертну програму, переповідав коротко зміст пісень і цим полегшував сприйняття кожного твору.

Ми не могли ознайомитись з усіма публікаціями, що їх присвятила японська преса українській пісні й виступам капели. Рецензії прихильні, по-святковому піднесені. Виступи капели пробудили інтерес до Радянської України, якій було присвячено кілька докладних статей у японській періодиці, а в м. Нагаока випустили листівку, присвячену культурним здобуткам України.

Як же сприйняв нашу пісню народ Японії?

Жадібно слухали мелодії «співучої нації» і тут же намагалися їх засвоїти. Як пишуть газети, частина таких слухачів їздила за капелою з міста до міста, аби ще раз побувати на концерті, почути «чарівні, сердечні пісні України». Цілком можливо, що після гастролей капели бандуристів у побут японців перейшли нові українські мелодії; сприяла цьому і збірка російських та українських пісень японською мовою з нотами, яку видав Гоо Кітагава. Хоча принципи співу, голосоведення, природи музичного мислення японського й українського народів беруть початок з різних традицій, однак є в українській пісні щось привабливе, яке викликає не тільки зацікавлення, а й прагнення скористатися нею для збагачення своєї музичної культури.

Великий інтерес до української пісні, особливо до бандуристів, японці виявили ще й тому можливо,

що у XV—XVII століттях у їхньому побуті були популярними і шанованими, аналогічно до українських кобзарів, сліпі музиканти, які грали на подібних до кобзи інструментах й уславлювали героїв своєї Вітчизни та їхні бойові подвиги. З XV століття зберігся навіть малюнок, на якому зображено такого співця — сліпого монаха, котрий грає на музичному інструменті, схожому на нашу кобзу, біля його ніг лежить сопілка. Це графічне зображення подібне до розповсюдженого у нас портрета козака-Мамая. (Див. Повесть о доме Тайра.— М., 1982.— С. 511).

Японські дослідники вважають, що інструмент, аналогічний до кобзи, і традиції сліпих музик прийшли до них з Близького Сходу, можливо з Персії. Чи не мали у ті давні часи ці традиції якогось зв'язку з мистецтвом сліпих співців на Україні?

НА АФРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ

Культурні взаємини африканських народів із слов'янським світом налагодились, мабуть, тільки після Великої Вітчизняної війни. Могутній подих національно-визвольного руху спричинився до створення на африканському континенті нових самостійних держав, які з часом, встановили контакти з Радянським Союзом і братніми союзними республіками. До вищих навчальних закладів України почала приїжджати на навчання значна кількість студентів з Африки. А відомо, що пісня — перший супутник молодих, перший засіб встановлення дружби. Ми не раз були свідками, як охоче співають африканці наших пісень під час форумів, на святкових концертах, співають українською мовою, а коли повертаються

на батьківщину, привозять з собою як подарунок пісню. Та прийнявши мелодію, їх земляки хочуть знати й зміст пісні, і тоді починається процес органічного засвоєння пісенного твору.

Проілюструємо наші спостереження цікавим прикладом. Десь у 1962 році в США (Нью-Йорк) вийшов збірник пісень народів світу, які виконують Джозеф і Міранда Марє. Відомі американські артисти гастролювали в багатьох країнах світу і, щоб урізноманітнити свій репертуар, включили до нього й пісні африканських народів. Як зазначено в передмові до збірки, подружжя Марє популяризували ці пісні у всьому світі і сприяли тому, що вони стали популярними серед американців.

У рубриці африканських творів вміщено ноти й текст мелодійної й поетичної пісні «Мій човен». Англійською мовою цей твір подружжя Марє виконували неодноразово. Та на якомусь концерті чи вже при підготовці збірника до друку їм зауважили, що це не африканська, а українська пісня. Це ствердили й українські збірники. Тоді до пісні додали примітку: «Українського походження».

Дійсно, слова пісні «Мій човен» далекі від оригіналу:

Ріка текла того літнього ранку,
Вздвж берегів квіти росли.
Мій човен плів униз по річці...

Тільки уважно вчитавшись у зміст пісні, ми помітимо її зв'язок з відомим романом «Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе». Мелодія, побутуючи на африканському й американському континентах, зберегла лише свою основу, але впізнати її все ж можна.

На жаль, Марє не зазначив, з якого джерела він запозичив цю пісню, тоді було б легше вивчити шляхи, якими вона замандрувала на африканський

континент. Є свідчення, що сучасні українські пісенні мелодії прищепилися в побуті єгипетського й алжирського народів¹, але, на жаль, факти ці ще не задокументовані. А тим часом, цілком достовірно, що африканські народи, які тривалий час не мали безпосередніх зв'язків з слов'янським світом, у післявоєнний час досить активно почали абсорбувати здобутки російської, української, польської, чеської музичних культур. І в цьому процесі українська пісня посідає почесне місце. З яким інтересом ставляться африканські народи до української пісні — може засвідчити хоча б такий характерний факт. Семенко Микола Павлович, голова колгоспу імені І. Франка Чернівецької області перебував з радянською делегацією в Алжирі. Там почули, як він співає, попросили дозволу записати українські пісні на грамплатівку і передали їх по радіо. Пісні стали надбанням культури алжирського народу.

Отже, українські пісні, хоча й поволі, поширюються серед африканської молоді, яка навчається в Радянському Союзі, зокрема на Україні. Як це відбувається в практичному житті — можна послатися на спогади студентки Г. Сивіцької, яка вчилася в Київській консерваторії разом з студентами Азії й Африки. Вона досить цікаво розповідає про студентські будні: збиралися разом афганці, сірійці, ліванці, був серед нас і представник Африки — Салім (із Судану). Кожний з нас виконував пісні свого народу, хором «співали здебільшого українські народні пісні»².

У КОЛІ СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ (замість висновків)

Літературна естетика, прийнявши українську пісню до кола світових порівняльних досліджень, визначить їй безумовно перше місце поміж народними піснями цілого світу.

Р. Вестфаль

Коли будуть ґрунтовно, з найпильнішою об'єктивністю, вивчені культурні взаємини слов'ян з іншими народами, з цілим світом, тоді постане багато досі незнаного і відповідно не оціненого в історії світового культурного процесу. Одночасно окреслиться і внесок слов'янських, зокрема й українського, народів у духовну скарбницю людства. Факти дадуть право стверджувати, що вклад слов'ян набагато вагоміший, ніж досі про це йшлося.

Українська пісня у колі інших народів, її оцінка найвищими діями, те захоплення, яке вона викликає у слухачів, свідчать, що український народ не тільки сприймав все краще з культури інших націй, а й творив своє і подарував світові оригінальні духовні здобутки. Інтернаціональні взаємини завжди обоюдно і в цьому їхня перевага, адже кожний учасник цього процесу взаємозбагачується.

Роль пісні в культурному взаємообміні між народами світу на різних етапах розвитку людської цивілізації була різною і визначалася як розвитком суспільних формацій, станом класових відносин, так і досягненнями в галузі філософії, науки, мистецтва, рівнем суспільної свідомості взагалі. Український народ підтримував постійні культурні контакти зі Сходом, з народами Азії; із Заходом — з народами Європи. На європейському континенті наші пісні й думи набули значно більшої популярності і полишили помітніший слід ніж в культурі інших народів.

Ми розповіли, як українську пісню та думу сприймали в різних країнах земної кулі. Тепер оглянемо, як її оцінювали на різних історичних етапах розвитку суспільства, та які питання при цьому виникали й обговорювалися.

Український пісенний фольклор — частка великого поетично-музичного світу слов'янських народів і своїм корінням та мистецькими традиціями сягає у ту давнину, коли українська, російська, білоруська народності ще не склалися етнічно.

У всіх слов'янських мовах збереглося слово «пісня» на означення «співочого» жанру, а це значить, що воно виникло

ще у ранню епоху слов'янської єдності. Пісня тоді була тісно пов'язана як з трудовою діяльністю людей, так і з їхніми віруваннями та обрядами. Про це маємо поодинокі згадки у арабських та візантійських писемних джерелах, де йдеться про слов'ян взагалі і русичів зокрема. Іноземці давно визнавали за слов'янами схильність до поезії, музики й співу, підкреслюючи це як природну рису їхнього характеру. Мандрівники в своїх нотатках відзначають, що слов'яни (руси) опоетизовують природу, навіть приносять їй жертви. Костянтин Багрянородний (X століття) розповідає, що на острові святого Георгія (Хортиці) був святий дуб, «якому руси приносили дари». У літописних записах є свідчення, що слов'яни обожнювали оточуючий світ, олюднювали його. То ж не дивно, що у найдавніших слов'янських і українських піснях таке велике місце посідає опоетизована природа¹.

Інземці засвідчують, що слов'яни з давніх-давен кохаються в музиці і мають найрізноманітніші музичні інструменти. Ще в VII—X століттях у Європі складається думка про слов'ян, як про етнос, що любить музику, пісню, танець, має пристрасть до мистецтва і художнього промислу².

Цінні свідчення про слов'ян залишив арабський письменник Ахмед Ібн-Фадлан. Він досить докладно описав ритуал поховання знатного русича. Є цікава деталь у його нотатках: разом з покійником його ближні поклали «гарячий напій, плоди і лютню»³. Пригадаймо, що й козаки, ховаючи своїх героїв і співців, клали до могили (або на могилі) кобзу (бандуру) або якийсь інший музичний інструмент.

Про музичні інструменти слов'ян розповідає в «Книзі добрих скарбів» (930) араб-мандрівник Ібн-Даст. Письменник відзначає любов слов'ян до мистецтва: «Є в них різного роду лютні, гуслі й сопілки. Їх сопілки в два лікті (довжиною), а лютня їх восьмиструнна»⁴. Ймовірно, що восьмиструнна лютня — прообраз кобзи, яка еволюціонувала від простого інструменту до сучасного свого варіанту.

Народи Скандинавії, як засвідчують документи X століття, вважали слов'ян мудрим народом, посилали до них в науку своїх дітей. За їхніми переказами у слов'ян процвітали в ті часи «письмо та спів»⁵.

Ці окремі наведені факти свідчать, що слов'янські племена ще в добу формування і зміцнення Київської Русі користувалися і в Європі, і в Азії доброю славою як музиканти, співці, творці пісень. Пізніше ці ознаки стали характерними для кожної слов'янської нації.

З розвитком європейської цивілізації доля пісні майже у всіх народів Старого світу складалася по-різному: то її ого-

лошували «бісовською» справою, то вважали за примітив, а в окремі епохи абсолютизували як зразки найвищого злету поетично-музичної творчості людини. Іноді її навіть з різних міркувань забороняли, намагалися вижити з суспільно-трудового й культурного процесу. Але все намарне: вона залишалася завжди потрібною, як земля під ногами, як блакитне небо над головою, бо стала органічною часткою духовного життя народу, без якої суспільне існування людей немислиме. Збагачуючи арсенал своїх пісень, кожна нація підноситься духовно, зрілішає, її розвиток стає змістовнішим, збагаченням естетично.

На українську пісенну поезію в Європі звернули увагу ще за доби Відродження. В надрах феодалізму зароджувалися велика капіталістичні відносини і внаслідок цього відбувалися великі зміни у всіх сферах людського життя. Це була реакція на першу велику кризу в історії людської цивілізації, реакція, яка зумовлена новим і яка спричинила нове.

Передові сили людства, виступивши проти утисків церкви та релігійних догм, зламали її диктатуру, що стримувала еволюцію демократичних елементів в культурі і мистецтві. Ми-люцію демократичних елементів в культурі і мистецтві. Ми-стество цієї доби прагне до реалізму. В суспільному житті все настійніше виявляє себе демократизм, а це загострює увагу до народу, творця, і носія пісні. Ламаються канони схоластичної естетики, яка проповідувала релігійну обмеженість, аскетизм і догматизм. Географічні відкриття, ознайомлення з іншими цивілізаціями наштовхують на думку, що окрім античної культури та європейських існують інші культури. Які тичної культури та європейських існують інші народів. В поле зору вони? З'являються описи нових земель і народів. В поле зору потрапляє багата поезія слов'ян, про яких раніше знали вкрай мало. Вона виявилася такою ж поетичною і природною, як і життя їхніх творців. Стало незаперчним, що давню й багату поезію мали не тільки греки й римляни. Розвиткові цієї ідеї прислужилися роботи багатьох тогочасних учених та письменників-гуманістів і в першу чергу великого Данте з його трактатом «Про народну мову» (1305). Найбільшим і найвидатнішим заступником народної пісні в добу Відродження був французький учений гуманіст Мішель де Монтень (1533—1592), родоначальник жанру «есе». У 80-х роках XVI століття з окремих нарисів він складає відому книгу «Досвіди», яка є одним з наймудріших пам'ятників письменства доби Ренесансу. Вчений чи не перший з увагою поставився до естетичної цінності народної пісні зокрема, народної поезії взагалі: «Народна і чисто природна поезія відзначається безпосередньою свіжістю і витонченістю, які уподібнюють її до основних достоїнств поезії, що досягла досконалості завдяки (професій-

ної) мистецької майстерності» (Монтень Мішель, «Опыты», М., 1948, кн. 1, с. 383). Він же одним з перших у своїх творах розповів про окремі епізоди з історії України (боротьбу з татарами).

Апологетика природи і природності в житті й мистецтві — характерна для поглядів багатьох діячів культури і науки тої доби. А оскільки жага пізнання нових світів закликала до безпосереднього знайомства з ними, то у своїх мандрах діячі, які побували на Україні, звертали увагу на наші пісні. Для Західної Європи Слов'янщина уявлялася «невідомою землею». Коли ж виникало бажання ближче пізнати своїх східних сусідів, описи подорожей на Схід стають такими ж популярними, як і описи заморських земель. Мандрівники, послани, члени різних посольств, монахи, студенти, буваючи на Україні, по змозі описують її природу, економіку, військові традиції, побут, звичаї, мистецтво і рідше — мову та пісню.

Майже у всіх країнах Заходу з'являються тоді видання, присвячені Україні. Набагато зростає інтерес до нашого краю і завдяки перемогам козацького війська у боротьбі з Кримським ханством і Османською імперією. За доби Відродження з'явилися й перші записи текстів українських пісень. («Дунаю, Дунаю...» в Граматиці чеха Яна Благодслава) і фрагменти нотних записів українських мелодій (у чеських збірниках духовних пісень). Багато місця посідає українська дума і пісня у польських джерелах XVI століття, а також у німецьких, особливо лютневих табулятурах, де збереглося кілька українських мелодій то під заголовком «козачок», а то й просто як «рутенські» танці або приспівки (коломийки). Як засвідчують листи французьких духовних осіб XVII століття до короля, пісні українських козаків-невольників справляли на європейців сильне враження як твори великої мистецької ваги. Українські думи спричинили виникнення не тільки поетичних жанрів під такою ж назвою (у Польщі), а й музичних творів, що також називалися «думи». Починаючи з XVI століття Європа відгукується про українську пісню з пієтетом.

В добу Просвітництва інтерес до народної поезії взагалі, а зокрема й до української, на Заході дещо підупадає. Мабуть найбільше «описів» і довідкових видань про українців з'являється німецькою мовою. Про думи та пісні України ще на початку XVIII століття з захопленням відгукувався відомий німецький поет Ф. Гагедорн, у передмові до збірки своїх поезій (1747). Про українську поезію, як давно знану у Європі, пише Галемард (1787). Нарешті в другій половині століття з'являється перший переклад І. Міллера української історичної пісні німецькою мовою. Під кінець XVIII віку з'яв-

ляються переклади українських пісень французькою, англійською мовами: почався період інтенсивного поширення української пісні мовами народів світу. Пісенна творчість України проникає в духовну культуру інших народів.

Загальновідомо, що у надрах просвітництва зародилися перші паростки романтизму, тієї течії в суспільному і мистецькому житті народів, яка виявляла особливу прихильність до народної поезії. То ж не дивно, що італійці зачинателем вітчизняного романтизму вважають Дж. Віко (1668—1744), теоретичними положеннями якого користувалися ще просвітителі. Погляди Дж. Віко побудовані на логічних висновках: релігія — обман, людина — вища істота історії, отже історія — це історія людей, це наука про їх духовний розвиток. Міф, це історія людей, це наука про їх духовний розвиток, у якому мова, поезія як творчість для Віко є дзеркалом, у якому відбивається увесь давній світ, а коли так, то вивчати їх треба особливо уважно. Народні пісні й міфи підносяться як об'єкти новітньої науки, природа їхнього виникнення пов'язується з природою мови. Віко вважав, що мова і поезія народжуються одночасно і тому «розглядав мову як складну і застиглу естетичну категорію»⁶. Ця думка Віко мала значний вплив на багатьох діячів епохи романтизму, коли мову та пісню проголосили найзначнішими здобутками і першоелементами духовної творчості нації. Отже, щоб пізнати народ, треба пізнати його пісню. На таких засадах намагалися оцінити й Україну.

Пісня стає джерелом для письменників, своєрідним і ефективним засобом збагачення літератури та її мови. Це був початковий етап не тільки в естетиці, а й в ідеології. Починається вивчення селянської цивілізації, яка втворила скарби пісенної поезії. Фольклор, мову, народні традиції вважають складовою частиною історії народу.

Великою популярністю в середовищі преромантиків і романтиків користувалися ідеї Й. Гердера (1744—1803), одного з найбільших прихильників і популяризаторів народної пісні⁷. Вчений висунув тезу, що джерела історії й мистецтва слід шукати в середовищі простого люду. В народній поезії — душа народу, а оскільки трудящий людина є найчистішою частиною нації, то і душа нації — в народі, в його піснях. Слівці, барди, кобзарі — голос народу. Народна поезія має велику історичну і естетичну цінність, її треба записувати, видавати, вивчати. Збирати і видавати пісні — національний обов'язок кожного свідомого громадянина.

Ідеї Гердера захопили багатьох, зокрема й Гете, який та кож починає записувати фольклор. Мові і пісні Гердер надає великого значення не тільки як факторам, що характеризують

внутрішню історію нації, а її як засобам єднання людства. Пісні він називає архівом історії народів, який для науки дає набагато більше, ніж нотатки мандрівників. Протягом 1778—1779 років вчений видає свою всесвітньовідому збірку «Голоси народів» і в передмові до неї зазначає: «поезія — справжній голос людства». Народні пісні у своїй основі явище універсальне, а за своєрідністю вислову — національне. Мова, поезія, нація — єдність, висловлена в різноманітності. Будь-який народ рівноправний з іншими народами, чим ближче він до природи, тим цінніша його пісня. Такими він вважав усіх слов'ян, зокрема й українців. У зверненні до нашої країни Гердер закликає боротися за самобутність, звільнитися від пут рабства: «І ви зможете користуватися вашими прекрасними землями від Адріатичного моря до Карпатських гір, від Дону до Мульди, справляти на них ваші стародавні свята мирної праці і торгу». Про славне минуле слов'ян і місце їх у європейському світі — Гердер висловлюється неодноразово і обґрунтовує так звану концепцію «голубиного народу», яку поділяли й інші історики культури, зокрема й Коллар. У книзі «Ідеї філософії, історії людства» (ч. IV, кн. XVI, розд. IV) Гердер характеризував слов'ян як народ гуманний, гостинний, мирний і волелюбний, який ненавидить рабство, схильний до мистецтва, музики, співу, а українській пісні і думі прокував велике майбутнє.

Це особливо сприяло поширенню інтересу європейських народів до українського фольклору. Поза слов'янським світом українська народна поезія найбільше зацікавлення викликала в Німеччині, Австрії, де перші переклади з'явилися ще у XVIII столітті, а найбільшими пропагандистами її стали Й. Гердер, Х. Тідге, К. Вальдбрюль, Ф. Боденштедт та інші. Досі вважалося, що англійська громадськість найпізніше виявила зацікавлення Сходом, та виявлені нові матеріали спростовують це і ми можемо ствердити, що Англія була серед перших прихильників і популяризаторів українських дум, балад та пісень. У Лондоні 1816 року вийшла нотна збірка українських та російських пісень в перекладі на англійську мову «Російський трубадур...» Це було перше зібрання слов'янської лірики на Заході, переклади ж сербських пісень з'явилися лише 1827 року. Переклади дум і дослідження про них також опубліковані вперше англійською мовою. У Франції українська народна поезія набувала поширення у зв'язку з популярністю козацтва і козацької теми в літературі.

Через Англію ще на початку XIX століття український мелос прийшов і до США та Канади, де про нього написала свої розвідки Тереза Робінсон фон Якоб (Тальві).

Доба романтизму звеличила і помножила славу української думи та пісні, спопуляризувала кобзарів-бандуристів як живих рапсодів слов'янського світу, загалом усього героїчно-живого, самобутнього. Статті про народну поезію, переклади пісень, текстів конкретизували уяву народів Європи про нашу пісню, поетичний епос і музику. Україна увійшла до храму історії світової культури з гроном народної поезії. І хоча тоді вона називалася Рутенією, згодом Малоросією, як складова частина Російської імперії, та за кордоном її знали вже як країну пісенну. Ф. Боденштедт не випадково свою книгу назвав «Поетична Україна». Не буде перебільшенням, коли скажемо, що поруч із звичаями козацтва серед народів світу сприяла популяризації української нації серед народів світу Відомий німецький дослідник Г. Адам звернув увагу на той факт, що ні одна європейська країна не дала стільки поетичних мотивів для романтичних творів, як Україна. Романтизм вбачав у природі матеріальне підґрунтя для поезії кожного народу. Багата, мальовнича природа України, за їхніми твердженнями, виплекала таку ж народну поезію. На Україні, як писала Тальві, кожне дерево, кожна трава, кожна гілочка мають своїх поетів, а історія народу надала пісні і думи своєрідного змісту. «Під брязкіт зброї народ ставав музикантом», — писала дослідниця.

Романтизм пробудив великий інтерес до перекладів українських пісень різними мовами світу. Обстоюючи право кожного народу на оригінальну культуру, романтики проголошують духовний обмін між народами, як природний стан загальнолюдських взаємин. Прагнення відокремити свою культуру романтики вважали протиприродним, позбавленим впливу здорового глузду. Ф. Шлегель (погляди вченого мали вплив на європейських романтиків) підкреслював потребу духовного взаємообміну між народами, вбачаючи в цьому процесі великі можливості для збагачення національних культур. Вважалося, що такі контакти повинні бути творчими, тобто все, що запозичується, слід переробити і пристосувати до традицій даної культури. Творчий взаємний обмін, на думку романтиків, завжди корисний, тільки епігонство — безплідне. Народна пісня стала найкращим матеріалом до подібних теоретичних міркувань.

Романтизм у фольклористиці, романтичне захоплення народною поезією не було відразу заступлене в Європі постулатами позитивістів другої половини XIX століття. У країнах, де проблема національної незалежності ще вважалася актуальною (італійці, слов'яни), ідеї романтизму набували подальшого розвитку у зв'язку з національно-визвольним рухом цих

народів. Пісня хоч і трактується деkim як витвір минулого, одначе підкреслюється її зв'язок з сучасністю.

Авторитет пісні, здобутий за романтизму, уже ніхто не міг порушити, нею вимірюють рівень розвитку культури народу. Одною з провідних думок філософії позитивізму стало заперечення можливості проникнути в суть речей, отже завдання науки описувати стан речей, систематизувати. Пісня також підпала під опис і систематизацію, під науковий документ, почала сприйматись не явищем мистецтва, а матеріалом для підтвердження ідей тої чи іншої наукової теорії. Естетичний критерій при вивченні пісні відсувається на другий план, навіть для культурно-історичної школи. У зв'язку з цим майже всі дослідники, які писали про історію розвитку світової цивілізації, про культуру народів — вдавалися і до пісенних джерел як документів духовної еволюції людства. Поруч пісенного матеріалу, зібраного з усіх континентів, широко використовується і українська, переважно обрядова пісенна творчість. Нею послуговуються як ілюстративним допоміжним матеріалом автори загальних етнографічних праць про Україну або окремих її етнографічних територій (французи А. Мільєн, Л. Леже, барон Де Бе; англійці В. Ролстон; австрійці й німці Р. Кайндль, Г. Бідерман; чехи Ф. Ржегорж, В. Полівка та ін.). З публікацій В. Ролстона деякі українські матеріали були внесені до популярної роботи Фрезера «Золоте руно» (1890).

Значне місце посіли українські думи та пісні як матеріал для зіставлень у роботах історико-філологічного змісту, типу розвідок В. Ягича, Ф. Міклошича (про епос і епічний стиль), або Б. Хаждеу. В процесі таких порівнянь чіткіше окреслювався український пісенний фольклор з його особливостями і типовими рисами, вироблявся погляд світової наукової громадськості на питання про місце і роль української народної поезії в загальній системі світової культури, світової історії та історії суспільної думки.

У другій половині XIX століття з'являються спроби європейських учених і літераторів дати ґрунтовну характеристику українській народній поезії, переважно історичній. Україна, як окреме явище у слов'янському світі, продовжує виступати об'єктом зацікавленнь в одних випадках за політичними мотивами, в інших — за науково-культурними, а в третіх — українська пісня і дума активізує інтерес тих, хто мав безпосередні зв'язки з Україною. Духовний світ українського народу відкривався поступово, він пізнавався світовою громадськістю протягом тривалого часу і чим більше відкривався, тим більше викликав сталі зацікавлення. Хто потрапляв на Україну —

в першу чергу потрапляв під вплив народної пісні, думи, музики, мистецтва, мелодійної, співучої мови, в атмосферу боротьби народу за своє соціальне й національне визволення. 1874 року в Києві перебував французький учений А. Рамбо. Він брав участь у роботі Архіологічного конгресу, слухав народних співців і кобзарів, зокрема Остапа Вересая. В наслідок цього з'явилися ґрунтовні розвідки про епос. Тісні зв'язки ку цього підтримували італійці А. Де Губернатіс і Д. Чам з Україною підтримували англійці П. Кремер, француз барон Де Бе, чехи Л. Куба, Ф. Ржегорж та багато інших визначних діячів культури. Роботи вище названих учених насамперед мали задовольнити цікавість закордонного читача, збурунену розголомом про незвичайний поетичний світ українського народу, а одночасно викласти й самі погляди на поезію й музику України.

В другій половині XIX століття набагато ширше й докладніше за межами України, в країнах Європи та США обговорювалися фольклористичні видання. Добру славу здобули книжки В. Антоновича та М. Драгоманова, П. Чубинського, Івана Рудченка, Б. Грінченка, «Етнографічний збірник», упорядкований І. Франком та В. Гнатюком. Тут варто підкреслити, що М. Драгоманов у роки своєї еміграції багато зробив для популяризації української пісні в Європі; за його ініціативою й порадами в другій половині минулого століття за межами України були опубліковані численні статті та переклади з українського фольклору.

Поруч історико-філологічних розвідок про українську народну поезію тоді ж виходять й музикознавчі праці, в яких порушуються питання, пов'язані з специфікою вивчення української народної музики та її мелосу (праці чеха Л. Куби, англійця Ф. Бартілетті, німецьких та австрійських музикознавців).

Від добірок у періодичних виданнях до окремих збірок — так можна схарактеризувати стан публікацій перекладів наших пісень і дум мовами світу в XIX столітті. Пісні та думи, підібрані за жанровим або тематичним принципом, шедро представлені на сторінках чеської, словацької, угорської, французької, німецької, датської, дещо менше англійської, сербської, італійської періодики. Перекладаючи пісні, поети прагнули ввести їх у контекст своєї культури, якоюсь мірою опрацювати відповідно до мистецьких традицій своєї нації. «Народні пісні поза рідною хатою, — писав італієць Д. Пітре, — всеодно, що гості, яких запрошено до родинного вогнища, запропоновані їм попередньо переодягнутися». Прибрані в нові шати, деякі з них повністю акліматизувалися в чужому середовищі,

міжнародні контакти, особливо після того, як стала вона членом ООН. За кордоном прагнули мати конкретніше уявлення про наше мистецтво. У зв'язку з цим побільшала кількість збірників українських пісень мовами народів світу. Живе слово пісні доносили до інших народів хоромі колективи та видатні виконавці.

Перше турне за кордон, зокрема до Франції, здійснила у 1929 році Державна заслужена хорова капела «Думка». Преса писала тоді про цей колектив як про «капелу всесвітньої слави». Значну частину її репертуару французька фірма «Колумбія» записала на грамплатівку. Від тоді пішли у світ і перші зразки української радянської пісні.

Багато зробив для популяризації української пісні за рубежом Державний український народний хор імені Григорія Верьовки. Перший виїзд цього колективу за кордон, зокрема до Румунії, відбувся у 1952 році. Згодом Хор відвідав у різні роки Польщу, Фінляндію, Бельгію, Люксембург, ФРН, НДР, Югославію, Корейську Народну Демократичну Республіку, Мексика, Канаду, Чехословаччину, Францію, Швейцарію, Іспанію, Португалію та інші країни, і скрізь його виступи мали величезний успіх. Про це ми розповідали у багатьох нарисах.

Український народний хор імені Григорія Верьовки сколихнув світ своїм незвичайним мистецтвом та викликав гаряче схвалення досягнень радянського пісенного мистецтва. Ще і ще раз музикознавці різних країн наголошували: «Україна має найбільший у світі фольклор» (Мексика); «народ, який має такі духовні скарби, не може чинити зло» (Корейська Народна Демократична Республіка) та інші.

З грандіозним успіхом відбулися гастролі у Польщі, Румунії, Болгарії, Чехословаччині, Японії. Державної заслуженої капели бандуристів УРСР. У Болгарії на двадцяти концертах побувало понад 25 000 слухачів. Преса оцінила виступи як «тріумф українського народного мистецтва», доказ розквіту соціалістичної культури. Окрім цих двох мистецьких колективів за рубежом побували у післявоєнний час Закарпатський народний хор, обласні ансамблі Львова, Черкас, Волинської, Прикарпатської, Кіровоградської областей. Вони ознайомили світову громадськість з сучасними радянськими піснями. А такі, як «Рущичок», «Степом, степом...», «Берізка», «Два кольори», «Лелеченьки», «Черемшина» набули популярності не тільки у Європі а й у Азії та Африці. Цим ще раз перед світом продемонстровано, що на Україні інтенсивно твориться нова пісня різного змісту і стилю. Виступи наших мистецьких колективів у післявоєнний час як ніколи сприяли тому, що українська народна пісня привернула до себе симпатії

широких трудових мас, які одержали можливість ближче пізнати її зміст і форму. В країнах світу, де виступали наші хори й ансамблі, концерти відбувалися переважно в найбільших залах. Протягом 1950—1980-х років на них побувало кілька мільйонів чоловік.

Одночасно з мистецькими колективами нашу пісню з успіхом популяризують народний артист СРСР Д. Гнатюк, народна артистка СРСР Бела Руденко, співом якої захоплювалися у Англії, Америці, Японії. Чарували іноземних слухачів виконанням українських пісень Б. Гмиря, З. Гайдай, М. Гривиконанням українських пісень Е. Мірошниченко, Е. Чавдар, А. Солов'яненко, сестри Байко та інші митці.

Звернемо увагу і на те, що кожний міжнародний фестиваль молоді, міжнародні конгреси, декади, тижні української культури в окремих країнах супроводжуються неодмінно мелодією, і після кожної такої події кілька наших пісенних мелодій переходять у побут. Якщо говорити про перехід наших мелодій та поетичних сюжетів у фольклор іноземців, то в мимелодію це характерним було переважно для наших найближчих сусідів — поляків, чехів, словаків, німців, угорців, румунів. Окрім того, що між українцями й ближчими народами відбувався взаємний обмін конкретними пісенними творами (наприклад, «Іхав козак за Дунай» стала народною піснею у Німеччині; «Одна гора високая...» — у Чехії; «Шалійте, шалійте...» — у Польщі), маємо також факти, коли у сусідів прищеплювалися окремі пісенні явища, зокрема колядування у румунів чи епічна традиція дум в Польщі. При чому в європейських країнах українська пісня не раз викликала більший ентузіазм, ніж у слов'ян. Так для французів та англійців вона стала справжнім відкриттям.

Ведучи мову про поширення українських пісень в побуті інших народів, слід мати на увазі принаймні два, хоча й близькі, але відмінні явища: пісня — гість у побуті народу, і пісня, що пройшла асимілятивні процеси і стала своєю на пісенному ґрунті народу. Так акліматизувалися українські пісні в Данії, Німеччині, Польщі, Чехословаччині, Америці, Австралії і навіть Японії та Африці. Подібний процес спостерігаємо і в житті українців, які сприйняли деякі пісні інших народів. При цьому як правило і текст, і мелодія зазнають частого докорінної переробки.

Перехід мелодій до культури інших народів це, безперечно, немасове явище. Натомість переклади пісень, видання їх з нотами, характеристика в наукових і популярних виданнях були спричинені найчастіше певними закономірностями у роз-

DARVAK

Maestoso
mp

I. Hal-lod, test-vé-rem... jó elv - társam, nézd.
Ott re-pül-nek szür-ke dar-vak. Hangjuk már to-va - vész. *Hallik:*
krú,krú,krú, i - de - gen-ben bú. A ten-ger-be hull a da - ru.

«Чуєш, брате мій...» угорською мовою. Збірник пісень
«Гей хліб, чорний хліб» (Будапешт, 1964).

витку світової культури, науки, музики, літератури. Переклади й видання у XIX столітті — це типові шляхи, якими йшла пісня від одного народу до іншого, але при цьому її сприймали більше як продукт поетичної творчості. Тільки в новіші часи, коли перекладені пісні частіше стали видавати з нотами — ефект їхнього сприйняття і проникання в побут іноземців зріс. Та найлегше засвоюються пісні під час безпосередніх зв'язків. «Іхав козак за Дунай» німецький народ сприйняв через живий контакт з українцями. Такі мелодії, як «Щедрик» в обробці В. Леонтовича, «Ой не ходи, Грицю», «Рече та стогне Дніпр широкий» тощо ввійшли до європейської та американської культури здебільшого через хорове та сольне виконання.

Процеси засвоєння європейськими народами українських пісень, поетичних сюжетів, мелодій, пісенно-ритмічних розмірів доєсть давні і відбувалися вони спочатку на землях, де стикалося східно-слов'янське населення із західними народами. Шляхи міграції нашої пісні у Європу проходили, як гадають дослідники, через Закарпаття, Лемківщину і далі на захід. «Цією мандрівкою треба пояснювати сліди українських впливів у шлезькій пісні». (Бистронь І. Польська народна пісня. — Варшава, с. 369). Такими шляхами, очевидно, в давні часи потрапили до Німеччини й українські балади про дівчину що стратила дитину, та про перетворення невістки в топо-

лю. Записи українських пісень та дум у писемних джерелах європейських народів збереглися ще з XVI століття (чеською, польською мовами), однак перші переклади для публікації були зроблені лише у XVIII столітті німецькою, французькою, англійською мовами. На початку XIX століття українські пісні та думи вже виходили німецькою, чеською, польською, англійською, французькою, а згодом італійською, угорською датською та мовами південних слов'ян. У XX столітті досконалі переклади, до того ж з нотами, з'явилися чеською, німецькою, французькою та англійською мовами. Вперше тоді ж здійснено переклади на іспанську та португальську мови. На мови народів Азії та Африки поки що робляться тільки перші спроби перекладання. І найуспішніше хоча й принагідно — у Японії.

Значною перешкодою на шляху засвоєння української пісні іншими народами виступає незнання нашої мови в такому обсязі, щоб вільно з неї перекладати. Частіше користуються не оригіналами, а раніше здійсненими перекладами на якусь із європейських мов. Проблема перекладу пісень і дум з першо-джерела гостроактуальна, до того ж складна, бо слово в українській народній поезії має «семантичну незалежність» і вимагає глибокого осмислення. На початку XIX століття, за доби романтизму, вважалося, що перекласти пісню без великих поетичних втрат майже неможливо. Натомість українські пісенні мелодії легко сприймалися і швидко засвоювалися, давали творче натхнення багатьом видатним музикантам і композиторам.

У своїх мандрах по світу наша пісня постійно стикалася з літературами інших народів, а при цьому входила у природний творчий контакт. Багато європейських письменників не тільки висловили захоплення народною піснею України, не тільки переклали чи писали про неї статті, а й зверталися до її поетичних джерел, так чи інакше користувалися ними для написання власних творів або запозичували теми та мотиви з нашого фольклору.

Ще в XVI—XVII століттях польські поети вдаються до мотивів, поетичних засобів, а то й ритміки «козацьких пісень і дум» переважно історичного змісту. Набагато активнішими стали взаємини польської літератури з українським фольклором, коли виникає течія, що увійшла до історії культури під назвою «українська школа в польській літературі». Пісня й дума сприймалися не тільки як засоби оновлення поетичного колориту художньої літератури, а й проведення демократичних принципів у мистецтві. Щось подібне спостерігалось і в словацькій літературі (Я. Краль, Я. Ботто, С. Халупка), чесь-

чість самих мас. Українці творили свою пісню під брязкіт зброї (Тальві). «Свідомість волі робила з козака воїна і поета», — писав Дж. Чамполі. Звідси і волелюбне спрямування пісні. Німецький музикознавець і поет початку ХХ століття Роберт Прехтель виділив кілька найхарактерніших рис українського мелосу і серед них його оптимізм.

Багато дослідників відзначають самотність української пісенної поезії: «Описи... не можуть представити нам суті цього народного мистецтва, бо нам, західним народам, відкривається незнаний світ, що ґрунтується на зовсім інших засадах і побудований на інших підвалинах»¹⁰. Оригінальне і нове принесла Україна в світову пісенну культуру. Її пісні властива гармонія слова і музики, які взаємно доповнюють та збагачують одне одного і там, де ця єдність виявляється природно, органічно — витворюються міцні, високомистецькі сплани, життя яких довговічне і хвилююче. Такими рисами, на думку вчених світу, позначені українські пісні та думи, літературні достоїнства яких досить високі. Французький музикознавець Р. Шарпантьє тексти українських пісень назвав «просто розкішними», вони відкрилися для нього як «правдивий скарб невідомої літератури» («Ля комеді», 1919, 8 листопада). Українська народна поезія — це велика народна література, яка своїми ідейно-змістовими і мистецькими якостями дорівнює іншим літературам світу.

Світова громадськість ствердила, що суспільно-філософські та соціальні ідеї, висловлені в українських піснях та думках, суголосні передовим поглядам європейських мислителів («Побратимство», 1881, № 2). Те, що висловлювали в своїх наукових трактатах учені інших народів, те висловив український народ у своїх думках та піснях. Шляхетність поетичного вислову, демократизм, гуманізм, ідейна спрямованість, висока моральність, волелюбність і віра в майбутнє захоплюють всіх, хто хоч трохи пізнавав українську пісню. Ще в XVII столітті француз Боплан у своїх нотатках про Україну схарактеризував нашу пісню як сумну й меланхолійну. Він слухав пісні про татарсько-турецьку неволю і на підставі цього зробив висновок про всю народну поезію. Ще й у XIX столітті дехто був такої ж думки, та коли світова громадськість ближче пізнала «поетичну Україну» — відповідь на запитання, що ж домінує в нашій пісні «меланхолія чи оптимізм», була іншою. Земляки Боплана у ХХ столітті пишуть, що в українських піснях відчувається оптимістичний гумор, делікатна фантазія, і це якоюсь мірою ріднить їх з французькою поезією.

«Загальне зауваження щодо українських пісень є те, — пише «Журналь де Женеве» 15 жовтня 1919 року, — що на

відміну від пісень північних народів з їх ностальгічними тенденціями, в піснях України, в їх енергійних ритмах і натурі мелодій відзеркалюється квітуче здоров'я і справжній оптимізм, відчувається воля народу, його віра у своє майбутнє». До таких же висновків приходять і голандські музикознавці: «Сила, радість життя, гумор — от що є найхарактернішим для українських пісень». («Альгемайне Хандельблатт», 1920, 20 січня).

В музичному аспекті українську пісню схарактеризували як особливо мелодійну, як окремий світ «оригінальної мальовничої музики». Нам важко відповісти на питання, що більше привернуло світову громадськість — поетичне слово чи вишуканість музики українських пісень. Оригінальність творчості в народі виявилася в однаковій мірі і в слові, і в мелодії. І в першому, і в другому випадках маємо справу з неповторними явищами. Протягом XIX—XX століть в Європі багато йшлося про мелодійність, «чарівний архаїзм», гармонійну єдність слова і мелодії, про грацію і гумор української народної поезії. Однак з усіх прикмет найбільше враження справило *багатоголосся*, яке музикознавці назвали «природним контрапунктом». Ще в XV столітті мандрівники у своїх дорожніх звітках писали, що на Україні розвинений хорівий спів. Коли ж в другій половині XIX століття на Україні побував чех Л. Куба, він чи не перший, заговорив про це ґрунтовно перед європейською науковою громадськістю із того часу все більше й більше музикознавців згадують про «загадку походження» східнослов'янського багатоголосся, про одну з причин великого чару українських та російських пісень.

Багатоголосся як найважливішу рису української пісні виділяють й французькі музикознавці. Так, Р. Шарпантьє свого часу підкреслював: «Фольклор цієї країни містить у собі прищирій простоті надзвичайно багаті контрапункти та контрапункти». Німецькі музикознавці багатоголосся потрактували як один з найвагоміших доказів високого злету творчого духу народу. «Прихований контрапункт підносить українські пісні на рівень мистецтва» («Берлінер Цайтунг ам Міттаг», 1920, 29 квіт.). Правда, фольклор європейських народів майже не знає багатоголосся, воно там розвинулося тільки з піднесенням професійної музики. Як і за яких обставин «контрапункт» розквітнув у східних слов'ян — лишається таємницею, яку має розшифрувати наша музикознавча наука, виходячи з інтернаціональних, порівняльних принципів дослідження подібних явищ.

В процесі ознайомлення світової громадськості з українською піснею постало питання і про її участь у міжнародному

культурному процесі; про можливість використання здобутків творчого досвіду українців з іншими народами. В цій ситуації українська пісенна творчість стала не тільки об'єктом екзотичної зацікавленості, а й бажаним джерелом збагачення мистецького досвіду, вона змусила (як свідчили угорські і чеські вчені) орієнтуватися не тільки на Захід, а й на Схід. «Багатогранна і подиву гідна могутність ритму українських малюнків-пісень дає значний імпульс до збагачення нашої власної творчості» (Альгеймайне Музікцайтунг», 1920, квітень). Отже перший практичний висновок був такий: в українській народній музиці є чого повчитися. Великий знавець слов'янського фольклору Зденек Неєдлий з цього приводу висловився так: «Покладімо, отже, руку на серце і смиренно учімося від них,— мистецтво знову постало перед нами в чистій своїй подобі» («Сметана», 1919, 20 липня, Прага).

Загальноприйнято, що в народній поезії індивідуальність стилю відступає на другий план, що безіменні поети й музики керуються ustalеними законами народної поезики, не проявляючи своєї індивідуальності. Можливо є в цьому доля істини. Але пісенна творчість кожного народу має свої стильові особливості, і виявляються вони по-різному. Чим же виділяється стиль української пісні на фоні творчості бодай європейських народів? Ф. Колесса на це питання дав таку відповідь: «Український пісенний стиль характеризують головню особливі норми у веденні мелодії, улюблені опірні точки і закінчення фраз музичних, їх відношення до себе, будова строф методичних, розділи звукорядів, всілякі комбінації сполучення кварт і квінт — одним словом, уся внутрішня організація, що становить істоту української мелодії»¹¹. М. Лисенко українську пісенну музику схарактеризував як «оригінальний сумішок мажора з мінором» і це досить влучне спостереження. Погляди зарубіжних учених на оригінальну природу і стиль музики української народної пісні в багатьох випадках збігаються з висновками Ф. Колесси і М. Лисенка¹².

На різних етапах розвитку суспільного життя світ сприймав українську пісню і думу то як екзотику маловідомого народу (доба реґенсансу), то як нові варіанти Гомерового епосу (доба романтизму), то як зразки природної поезії, то як етнографічний матеріал для наукових студій... Але чим більше пізнавали, тим більше говорили про наш фольклор як явище мистецтва; поетичний аспект з часом у наукових дослідженнях і літературних публікаціях привертав все більшу увагу. Пісня постала перед світом у своїй красі і самобутності. Вона відкривала духовне життя України, проникала у культуру інших народів. Інтернаціональна їх співпраця у сфері духовної

творчості мабуть найкраще може бути проілюстрована матеріалами людської пісенно-музичної діяльності. Маємо справу не з фактами запозичення, а з процесами постійного міжнародного творчого користування. Велична будівля, яку ми називаємо світовою культурою, творилася, як засвідчує історія, не «обраними націями і особами», а усім людством. І не було в цьому великому процесі ні «законодавців», ні «наслідувачів», кожний народ лишався самим собою, бо користався кращими здобутками сусіда, ніколи не зрікаючися свого досвіду. Кожний народ поклав у її підвалини свою частку, яка увійшла у гармонійну єдність з іншими такими частками, зберігаючи самобутне і вбираючи користе. Цей віковий процес приводив тільки тоді до щасливих наслідків, коли в ньому панували співпраця, взаємні зацікавлення і порозуміння. Сприймаючи творчість сусідів, народи прагнули зберегти свою самобутність, тому рідко коли українська чи російська мелодія або текст не підпадали органічній переробі. Однак ритміка, мелодія виявлялися в таких випадках стійкішими, інтернаціональнішими, тоді як слово тісніше пов'язується з національною сферою життя і тому частіше піддається змінам.

Поза сумнівом, що українська пісня та дума ще невідомі світові у всій повноті її багатстві, але кожний крок до проникнення їх у оригінальний світ викликає у дослідників і слухачів все більше захоплення. Збуваються пророчі слова М. Лисенка: «Європа з своїм... мажором і мінором мало не все промовила вже світові у творах величних своїх геніїв; нам же ще хіба тільки між люди припадає доба з'явитися, наша пісня в широкому світі європейському занадто молода, свіжа, нова; їй належить будучина»¹³.

Хочу завершити розповідь про українську пісню в світі словами відомої письменниці Ольги Кобилянської з оповідання «Думи старого» (альманах «Багаття». — 1905. — с. 129—130).

Прикутий до ліжка недугою батько звертається до свого сина з таким заповітом: ... ти хотів звернути «увагу других народів на нашу велику вроджену музикальність і багатство мелодій наших? — Це добре. А щоб твоя мрія збулася, треба не забувати найважливішого, коли хочемо, щоб слава нашої пісні не вмерла, — ...снівайте ті пісні, що я їх дитиною співав, що передав їх матері Вашій, а вона передала їх Вам, а коли Вас доля розкине бути і тут, і там — по піснях тих пізнаєте себе...

Пасма золотого не губить за собою... щоб не загубили сліду матері Вашої, і батька, і діда, і прадіда... і будучність Ваша не розіб'ється».

ПРИМІТКИ

Вступ

- ¹ *Ленін В. І.* Повне збір. творів.— Т. 22.— С. 260.
- ² *Франко І.* Збір. творів: У 50 т.— К., 1984.— Т. 42.— С. 11.
- ³ Славянський ежегодник.— К., 1878.— С. 140—270.
- ⁴ *Ленін В. І.* Повне збір. творів.— Т. 20.— С. 17.
- ⁵ Дружно вперед (Пряшів).— 1966.— № 2.
- ⁶ *Перетц В.* Малорусское влияние в Москве XVII—XVIII вв. // Историко-литературные исследования и материалы.— 1900.— Т. 1.— С. 95.
- ⁷ Там же.— С. 95.
- ⁸ Там же.— С. 207.
- ⁹ *Трубицын Н. Н.* О народной поэзии в общественном и литературном обиходе первой трети XIX в.— СПб, 1912.— С. 3.
- ^{10–11} *Позднеев А. В.* Рукописные песенники XVII—XVIII веков. Украинские песни // Ученые записки Московского государственного пединститута.— М., 1958.— Т. 1.— С. 30—36; а також див.: *Позднеев О. В.* Українські народні пісні в російських рукописних збірниках // Народ. творчість та етнографія.— 1963.— № 3.— С. 49—56.
- ¹² *Позднеев О. В.* Українські народні пісні в російських рукописних збірниках // Народ. творчість та етнографія.— 1963.— № 3.— С. 50.
- ¹³ *Пыпин А. Н., Спасович В. Д.* История славянских литератур.— СПб, 1879.— Т. I.— С. 38.
- ¹⁴ Розвідки Михайла Драгоманова.— Львів, 1899.— Т. 1.— С. 56.
- ¹⁵ *Гоголь Н. В.* Полн. собр. соч.— М., 1952.— Т. 8.— С. 95.
- ¹⁶ *Белинский В. Г.* Полн. собр. соч.— М., 1954.— Т. 5.— С. 435.
- ¹⁷ В.-С-ко. Толстой та українська пісня // Рада.— 1908.— 28 серп.
- ¹⁸ *Луначарський А. В.* Статті о литературе.— М., 1957.— С. 420.
- ¹⁹ *Ленін В. І.* Повне збір. творів.— Т. 41.— С. 290.
- ²⁰ *Перетц В. Н.* Историко-литературные исследования и материалы.— СПб, 1900.— Т. 1.— С. 184; та ін.

²¹ Див.: *Бодянский О.* О народной поэзии славянских племен.— М., 1837.

²² *Нудьга Г.* Українська пісня за кордоном // Вітчизна.— 1958.— № 11.

Українська пісня на землі Адама Міцкевича

- ¹ *Белза И.* История польской музыкальной культуры.— М., 1954.— Т. I.— С. 82.
 - ² *Lissu Z.* Muzyka polskiego odrodzenia.— Warszawa, 1954.
 - ³ *Белза И.* История польской музыкальной культуры.— С. 85.
 - ⁴ *Chybiński A.* Słownik wuzyków dawnej Polski.— Kraków, 1949.
 - ⁵ *Белза И.* История польской музыкальной культуры.— С. 85.
 - ⁶ Наша культура. (Варшава).— 1959.— № 6. (14).
 - ⁷ *Войццикий К.* О песенниках в Польше и на Руси. // Денница.— [Варшава] — 1842.— С. 201—231.
 - ⁸ *Zgorzelski Cz.* Duma poprzedniczka ballady.— Toruń, 1949.
 - ⁹ *Szczerbicka-Słenk L.* Duma staropolska.— Wrocław, 1964.
 - ¹⁰ *Biblia, to jest Księgi Starego i Nowego Zakonu.*— Kraków, 1561.
- (Цит. за названою роботою Щербіцької-Сленк.— С. 8).
- ¹¹ *Hrabec S.* Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich — XVI—XVII w.— Toruń, 1949.— S. 20—48.
 - ¹² *Brückner A.* *Mikołaj* Rej.— Łwow, 1922.— S. 7—8.
 - ¹³ *Szczerbicka-Słenk L.* Duma staropolska.— S. 25.
 - ¹⁴ *Szczerbicka-Słenk L.* Duma staropolska.— S. 9.
 - ¹⁵ До українського пісенного епосу, як до історичних джерел звертався відомий тоді історик М. Стрийковський (1547—1582), автор «Хроніки польської, литовської, жмудської і всієї Русі» (1582), яку пізніше використали у козацьких літописах С. Величко і Г. Граб'янка.
 - ¹⁶ *Стороженко А. В.* Стефан Баторий и днепровские казаки.— Киев, 1904.— С. 184—185.
 - ¹⁷ *Франко І.* Студії над українськими народними піснями.— Львів, 1913.— С. 5.
 - ¹⁸ *Windakiewicz S.* Pieśni i duma ruserskie XVI w.— / Pamiętnik literacki.— 1904.— z. III.— S. 347. *Zgorzelski C.* Duma poprzedniczka ballady.— S. 10—13.
 - ¹⁹ Молдавський письменник Г. Асакі у новелі «Богдан—Воевод» (1858) запевняв, що дума про братів Струсів «до наших днів зберігається у творчості чабанів на Буковині».— Див.: Народ. творчість і етнографія.— 1969.— № 4.— С. 62.

²⁰ *Kobiernicki M. Tępy... Jakubowi Strusowi...*—Kraków, 1589. Оригінал загинув. Цит. за: *Szczerbicka-Słęnk L. Duma staropolska.*—S. 19.

²¹ Донедавна у вітчизняній фольклористиці наводився факт вживання терміну «дума» під записом 1547 року із господарчих книг троцького воеводи Станіслава Гаштолда. Першим з дослідників вказав на цей документ і процитував його Л. Голембйовський (*Gri i zabawy.*—Warszawa, 1831.—S. 35).

У графі придворних витрат йдеться про те (ми цей факт уже наводили), що у «1547 році кіфарист... Яндрух (Андрій) дістав золото за те, що проспівав думу українську». У такому контексті цитата неодноразово наводилася в працях польських (О. Брюкнер) та українських (В. Щурат, М. Возняк та ін.) вчених. Однак після ретельного вивчення першоджерела з'ясувалося, що переклад вислову «*rusticam lamentationem*», який подається в оригіналі, означає «жалобна пісня», «лямент». Він за змістом своїм близький до дум, популярних у польському середовищі.

²² *Arystoteles. Polityka. T. I.*—Sebastian Petrycy z Pilzna.—Kraków, 1605.—S. 204.

²³ Детальніше про це див.: *Нудьга Г. Слово і пісня.*—К. 1985.—С. 152—153.

²⁴ *Snapius G. Thesaurus polono-latino-graecas.*—Cracowiae, 1634.

²⁵ *Brudecki Z. Cztery rzeczy człowieka ostateczne.*—Poznań, 1648. К. А.

²⁶ *Zimorowicz B. Sielanka polska XVII w.*—Kraków (b. г.).—S. 99.

²⁷ «Вночі дума корсунська ляхів згадує,
Як довго боронилися...»

Подальша розповідь у цьому творі присвячена опису битви, того, як відважно польське військо билосся з козаками: «шаблі у шляхти геть пощербались, пороху, куль не вистачало... мужні воїни гинули, але не покидали поля бою...» Це, безперечно, опис Корсунської битви, що відбулася в травні 1648 року, коли козаки на чолі з Б. Хмельницьким здобули перемогу над польським військом. Дума «Корсунська перемога» донесена кобзарями і була вперше записана письменником К. Думитрашком (Копитком) у 30—40-х роках XIX століття в Золотоніському районі на Полтавщині. Вперше її опублікував М. Максимович у своєму «Сборнике украинских песен» (Київ, 1848).

²⁸ *Brückner A. Pieśni polsko-ruskie. // Pamiętnik literacki.*—1911.—Rocznik X.—Z. II, III.—S. 195.

²⁹ *Див.: Українські народні думи та історичні пісні.*—К.;—1955.—С. 85.

³⁰ *Див.: Пісні та романи українських поетів: В 2 т.*—К.; 1956.—Т. I.—С. 142.

³¹ *Szczerbicka-Słęnk L. Duma staropolska.*—S. 39.

³² *Див.: Перетц В. Историко-литературные исследования.*—СПб, 1900.—Т. I.—С. 45.

³³ Уманская резня. [Пер. с польского и предисловие Н. М. Ревы]—К., 1879.—С. 17.

³⁴ *Zgorzelski Cz. Duma poprzedniczka ballady.*—Toruń, 1949.—S. 23.

³⁵ *Ibid.*—S. 23.

³⁶ *Потебня А. Объяснения малорусских и средных народных песен.*—Варшава, 1883.—Т. 2. С. 8.

³⁷ *Исторические песни малорусского народа.*—К., 1874.—Т. I.—С. XII; 22.

³⁸ *Bystroń J. Wpływy słowiańskie w niemieckiej poezji ludowej.*—Slavia Occidentalis, 1921.—Т. X.—S. 52—85.

³⁹ *Bystroń J. Historia w pieśni ludu polkiego.*—Kraków, 1925.—S. 24.

⁴⁰ *Brückner A. Kulina. // Slavia.*—1930.—№ 2.—S. 321.

⁴¹ *Матеріали до української пісні і вірші.*—Львів, 1913.—Т. IX.

⁴² *Див.: Франко І. Збір. творів: У 50 т.*—К., 1986.—Т. 43.—С. 248—280.

⁴³ *Бібліографію таких видаць дав. Vadecki K. Polska liryka miezscanska. Pieśni — tańce-padwany.*—Lwów, 1936.

⁴⁴ *Brückner A. Pieśni polsko-ruskie // Pamiętnik literacki.*—1911.—z. IV.—S. 423.

⁴⁵ *Див.: Hrabec S. Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI—XVII w.*—Toruń, 1949.

⁴⁶ *Lud.*—tt. XIX, XX.—(1913, 1919)

⁴⁷ *Wiśniewski M. Historia literatury polskiej.*—Warszawa, 1845.—Т. VII.—S. 144.

⁴⁸ *Chronologia synoptica palmitis Coributei.*—Kraków, 1669.

⁴⁹ «Народився... у м. Каліші (тепер ПНР), за іншими відомостями у 1551 році в Сульмижинцях на Сілезії, в родині бургомистра. Ще в юні роки переїхав до Львова. Навчався у Краківській академії, після закінчення якої жив у Любліні, де служив у міському уряді, був бургомистром Любліна... викладав у Замостській школі... Був непримиренним противником єзуїтів, за твір «Перший виступ проти єзуїтів» зазнав гоніння і був ними доведений до голодної смерті... Помер у Любліні в 1602 р. (за іншими даними в 1608 р.)» — Українська поезія XVI століття.—К., 1987.—С. 113.

⁵⁰ *Українська поезія XVI століття.*—С. 113.

⁵¹ *Цитуємо поему С. Кльоновича за перекладом І. Білика;*

див.: Питання класичної філології.— Вип. 2.— Львів, 1961; — а також: Українська поезія XVI століття.— С. 114—168.

⁵² *Верба А.* Перша українська школа в польській літературі // *Наша культура*.— 1965.— № 11.— С. 2.

⁵³ Див.: *Кирчів Р.* Українська пісня в творчості польських письменників доби Просвіщення // *Міжслов'янські фольклористичні взаємини*.— К., 1963.— С. 196—207.

⁵⁴ *Literatura i krytyka. Pisma M. Grabowskiego*.— Wilno, 1837.— Т. I. Cz. II.— С. 101.

⁵⁵ *Literatura i krytyka ...*, S.— 114.

⁵⁶ *Франко І.* Юзеф Богдан Залеський. // *Збір. творів: У 50 т.*— К., 1980.— Т. 27.— С. 29.

⁵⁷ *Там же*. С. 346.

⁵⁸ *Chlebowski Br.* *Literatura polska porozbiorowa*.— Lwów, 1935.— С. 119.

⁵⁹ *Heleniusz E.* *Wspomnienia lat minutyh*.— Kraków, 1876.— Т. II.— С. 332.

⁶⁰ Див. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги Ходаковського.— К.,— 1974.

⁶¹ *Dziennik Wileński*.— 1818.— N 5.— С. 487—489.

⁶² *Tygodnik Polski i Zagraniczny*.— 1818.— Т. II.— С. 237—238.

⁶³ Перша рецензія на книжку М. Цертелева «Опыт собрания старинных малороссийских песней» з'явилася у Польщі в 1822 році див.: *Rozmaitości*.— 1822.— № 35.— С. 592.

⁶⁴ *Dzieta wszystkie Adama Mickiewicza*.— Lwów, 1923.— Т. I.— С. 23.

⁶⁵ *Hösick F.* *Zycie Juliusza Slowackiego*.— Kraków, 1896.— Т. I.— С. 44.

⁶⁶ *Глинський І. Ю.* Словацький і усна поезія України // *Народ. творчість та етнографія*.— 1959.— № 4.

⁶⁷ Цит. за: *Народ. творчість та етнографія*.— 1959.— № 4.— С. 71.

⁶⁸ Див.: *Народ. творчість та етнографія*.— 1959.— № 4.— С. 71.

⁶⁹ *Франко І.* *Збір. творів: У 50 т.*— К., 1980.— Т. 260.— С. 385.

⁷⁰ *Mickiewicz A.* *Dziela wszystkie...*— Lwów, 1929.— Т. 6.— С. 6.; С. 7.

⁷¹ У 1835 році на літературному конгресі в Парижі про українську поезію з рефератом виступив М. Чайковський.

⁷² *Literatura i Krytyka*.— Wilno, 1837.— Т. I.

⁷³ Наведемо уривок з думи про втечу трьох братів з турецької неволі в перекладі А. Бельовського та М. Грабовського, опублікованої в 1837 році. В оригіналі читаємо:

В той час сизі орли налітали,
Пильно в очі козацькі заглядали.

Козак тее забачає,
Словами промовляє:
«Орли сизо-пері,
Гості мої милі!

Прошу я вас тоді налітати,
З лобу очі мені висмикати,
Як не буду світа божого видати...

А. Бельовський все це вкладає в шестирядкову строфу вірша, далекого від оригіналу за формою та змістом:

Lecą orly iz oboczy
Kozakowi patrzą oczy;
«Siwopiózc moi goście!
Wtedy zwijcie i roznoście
Ciało moje, gdy już zginę».
Rzekł, i skonał za godzine¹.

М. Грабовський переклав цей уривок майстерніше, зберігши форму, стиль і зміст епічного тексту:

Wtedy chyże orly nalatywali,
Pilnie w oczy kosakowi zazirali.

Kozak to postrzega,
Temi słowy przemawia:
«Orly plowo-pióże,
Goście moi mile!

Proszę ja was wtedy przylatujcie,
Ze lba mi oczy wysmykujcie,
Jak nie będę już świata bożego widzieć...²

¹ *Pamiętnik naukowy*.— 1837.— Т. III.— С. 96.

² *Literatura i krytyka*.— Wilno, 1837.— Т. I.— С. 90.

⁷⁴ *Literatura i krytyka*.— Wilno, 1837.— Т. I.— С. 103.

⁷⁵ *Turowski K.* *Uwagi nad niektórymi pieśniami poetów ludu*.— Lwów, 1835. *Dumy o zbójcach* // *Słowianin*.— 1839.— С. 100—106.

⁷⁶ *Rypinśki A.* *Białoruś*.— Paris, 1840.— С. 136.

⁷⁷ Див.: *Юзвенко В.* Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст.— К., 1961.

⁷⁸ *История Польши*.— М., 1955.— Т. II.— С. 245.

⁷⁹ *Kłosy*.— 1872.— Т. II.— С. 125.

⁸⁰ *Там же*.— С. 334.

⁸¹ *Холінський Й.* Шопен і українська музика // *Укр. календар*. [Варшава] — 1966.— С. 314.

⁸² *Там же*.

- ⁸³ Гуменюк М. З архіву М. Ф. Комарова // Архіви України.— 1968.— № 1.
- ⁸⁴ Желіховський С. Кароль Шимановський і Україна // Наша культура.— 1962.— № 5.— С. 5.
- ⁸⁵ Див.— Діло.— 1900.— 26 січня.
- ⁸⁶ Wiszniewski. Historia literatury polskiej.— Warszawa, 1845.— Т. 7.
- ⁸⁷ Brückner A. Pieśni polsko-ruskie // Pamiętnik literacki.— 1911.— S. 2, 3, 4.
- ⁸⁸ Bystroń J. Historia w pieśni ludu polskiego.— Kraków, 1925.
- ⁸⁹ Chybiński A. O polskiej muzyce ludowej.— Warszawa, 1959.
- ⁹⁰ Zgorzelski Cz. Duma poprzedniczka ballady.— Toruń, 1949.
- ⁹¹ Szczerbicka-Słenk L. Duma staropolska.— Wrocław, 1964.
- ⁹² Badecki K. Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku.— Lwów, 1925.
- ⁹³ Kołodziejczyk E. Bibliografia słowianoznawstwa polskiego.— Kraków, 1911.
- ⁹⁴ Дашкевич Н. Отчет о присуждении наград графа Уварова.— СПб, 1888.
- ⁹⁵ Франко І. Студії над українськими народними піснями // Збір. творів: У 50 т.— К., 1984.— Т. 42.
- ⁹⁶ Возняк М. Українські пісні в польських виданнях XVII ст. // Записки наукового товариства ім. Шевченка.— Львів, 1937.— Т. 155. [Окремий відбиток].
- ⁹⁷ Колесса Ф. Карпатський цикл народних пісень (спільних українцям, словакам, чехам і полякам).— Прага, 1931.
- ⁹⁸ Пачовський Т. Іван Франко про «українську школу» в польській літературі // Слов'янське літературне єднання.— Львів, 1958.— С. 23—41.
- ⁹⁹ Кирчів Р. Україніка в польських альманахах доби романтизму.— К., 1965; Український фольклор у польській літературі (період романтизму).— К., 1971;
- ¹⁰⁰ Юзвенко В. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст.— К., 1961.

На землі Гуса й Шафарика

- ¹ Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků 1814—1964.— Praha, 1968.
- ² З історії чехословацько-українських зв'язків.— Братислава, 1959.— С. 198—253.
- ³ Рудловчак О. Біля джерел сучасності.— Пряшів, 1981.— С. 183—237.

- ⁴ Щурат В. З неznаної польської рукописі XVII ст. // ЗНТШ.— 1906.— Т. 74.— С. 132.
- ⁵ З історії чехословацько-українських зв'язків.— С. 244.
- ⁶ Чубинський П. Труды...— Т. V.— С. 286.
- ⁷ Sušil. Moravske narodni pisne.— 4 ed.— 1951.— № 210—442.
- ⁸ Про це Л. Куба написав у роботі: Piseň národní; pokus vystihnosti její podstatu, povahu a význam s hlediska uměleckého a všelidského («Народні пісні; спроба вияснення їх сутності, характеру і значення з мистецького і загальнолюдського погляду»).
- ⁹ З історії чехословацько-українських зв'язків.— С. 252.
- ¹⁰ Скрипка В. Н. Украинские, чешские и словацкие народные лирические песни в их взаимосвязях.— К., 1965.— С. 12.
- ¹¹ Мольнар М. Словаки і українці.— Пряшів, 1965.— С. 41.
- ¹² Потєбня А. Малорусская народная песня по списку XVI в.— Воронеж, 1877.
- ¹³ Франко І. Студії над українськими народними піснями // Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1984.— Т. 42.
- ¹⁴ Див.: Дукля.— 1961.— № 4.— С. 110—117.
- ¹⁵ Casopis Musea Krolevstva Ceskeho.— 1855.— S. 378—379.
- ¹⁶ Українська поезія XVI століття.— К., 1987.— С. 247.
- ¹⁷ Там же.
- ¹⁸ Jana Blahoslava grammatika Ceska, dokonana 1. 1571.— Widen, 1857.— S. 341.
- ¹⁹ Prvotiny pěkných umění.— 1814.— S. 121—122.
- ²⁰ Бодянский О. О народной поэзии славянских племен.— М., 1837.— С. 139.
- ²¹ Slovaňské národní písně sebrané. F. Celakowskym,— Praha, I — 1822; II — 1825; III — 1827.
- ²² Slovaňské starožitnosti.— Praha, 1837.
- ²³ Ці слова взяв за епіграф Ж. Паулі до збірки: Pieśni ludu guskiego w Galicyi.— Lwow, 1839.
- ²⁴ Цит за: Гонтар П. Українсько-чеські літературні зв'язки в XIX ст.— К., 1956.— С. 3.
- ²⁵ ССМ.— 1838.— № 4.— С. 368.
- ²⁶ ССМ.— 1846.— № 1.— С. 34.—44.
- ²⁷ Цит за: Мольнар М. Словаки й українці.— Пряшів, 1965.— С. 42.
- ²⁸ Бртань Р. Штуровці і українська народна пісня // Слов'янське літературознавство і фольклористика.— К., 1967.— Вип. 3.— С. 95.
- ²⁹ Štur L. O narodnich pisnich a povestach plemen slovaňskych.— Praha, 1853.— S. 5.

³⁰ Слов'ян. літературознавство і фольклорист.— Вип. 3.— С. 99.

³¹ Цит за: *Мольнар М.* Словаки і українці.— С. 229.

³² *Pěrwolf J.* Historické dumy a písně maloruske. // *Lumir*, 1860.— S. 1096—1098; 1119—1129; 1145—1146; 1166—1169; 1196—1197; 1218; 1243—1244.

³³ *Göll J.* O národní písní ukrajinské // *Květy*.— 1864.— № III.

³⁴ *Blódek V.* Stan hudby v severovýchodnj Haliči. // *Dělibor*.— 1858.— № 4.

³⁵ *Dělibor*.— 1859.— № 8—22.

³⁶ *Sěbotka P.* Ukazky ze symboliny slovanské. // *Květy*.— 1870; 1871.— № 5—6.

³⁷ *Havelka J.* Maloruský kobzar Ostap Veresaj. // *Světozor*.— 1875.— № 36—37.

³⁸ Slovanská poezije. Výbor z národního a uměleckého basnictva slovenského v českých překladach / Sostavil a literárními úvody opatřil F. Vymazal. I svazek. Ruska poezije.— Brno, 1874.

³⁹ Людвік Куба про Україну. (Упорядкував Михайло Мольнар).— К., 1963.

⁴⁰ Людвік Куба про Україну.— С. 58.

⁴¹ Slovanstvo ve svých spěvech. Sbornik národních a znárodnělých (významných) písní všech slovanských národů. Požada, harmonisuje a vydáva Ludvik Kuba v Poděbradech. Kniha VI. Písně ruské (maloruské). Překláda J. V.— Bohuslav. 1887. 2. ed. 1922.

⁴² Людвік Куба про Україну.— С. 116.

⁴³ Там же.— С. 92.

⁴⁴ Там же.— С. 49.

⁴⁵ Лист А. Прохазки від 19.X.1873 опублікувала радянська дослідниця Т. Булат. Див.: Славістичний збірник.— К., 1963.— С. 431.

⁴⁶ *Мольнар М.* Словаки й українці.— С. 86.

⁴⁷ Цит. за: З історії чехословацько-українських зв'язків.— Братіслава, 1959.— С. 488.

⁴⁸ *Ukrájina spivá.* Antologia ukrajinské lidové písně.— Praha, 1950.

Українська пісня в Болгарії

¹ Про цю історичну подію і пісню І. Франко подав невеличку розвідку «Здобуття козаками Варни» у своїх «Студіях над українськими народними піснями». Див.: *Франко І.* Збір творів: У 50 т.— К., 1984.— Т. 42.— С. 212—225.

² *Атанасов П.* З минулого болгаро-українських зв'язків // *Укр. іст. журн.*— 1960.— № 4.— С. 67.

³ У 40-х роках XIX століття в Києві навчалося близько 60-ти болгар, серед них і учитель Вазова—Белчев, який пізніше своїм учням читав Шевченка.

⁴ *Шумада Н. С.* Українсько-болгарські фольклористичні зв'язки.— К. 1963.— С. 73.

⁵ Літературна мисль (Софія).— *Стоїчев И.*— 1963.— № 2.— С. 120. Див.: Казак аляят на Чайковски.— Софія, 1944. *Атанасов П.* Українська пісня і драма в Болгарії // *Український календар*.— Варшава, 1969.— С. 116.

⁶ Тарас Шевченко і болгарська література.— К., 1968.— С. 24.

⁷ У Москві в 1863 році Р. Жинзіфов видав «Новоболгарську збірку», в якій вмістив переклади «Тополі», «Утопленої», «Катерини» та інших творів Т. Шевченка.

⁸ *Шишманов И. Д.* Тарась Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българските писатели преди освобождението.— Софія, 1914.— С. 20.

⁹ *Дей О. І., Зілинський О. І., Кирієв Р. Ф., Шумада Н. С.* Український фольклор у слов'янських літературах.— К., 1963.— С. 56.

¹⁰ *Шишманов И.* Тарась Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българските писатели преди освобождението.— Софія, 1914.— С. 3.

¹¹ Български пръгледъ.— 1894.— Кн. 5, януари.— С. 186.

¹² Български пръгледъ.— 1893.— Кн. 1, септември.

¹³ *Атанасов П.* Українська драма і музика в Болгарії // *Літ. газета*.— 1958.— 9 верес. **

¹⁴ Про поширення в Болгарії українських пісень див.: *Мордвінцев О.* Українсько-болгарські фольклористичні і фольклорні взаємні післявоєнних років // *Народ. творчість та етнографія*.— 1963.— № 2.— С. 27—34.

¹⁵ *Тичина П.* Магістралями життя.— К., 1941.— С. 76—77.

¹⁶ *Мордвінцев О.* Нашу пісню люблять болгари // *Літ. Україна*.— 1963.— № 73.

¹⁷ *Фуклев Н.* Шевченко і болгарська поезія // *Літ. журнал*.— 1937.— № 2.— С. 94.

¹⁸ Народ. творчість та етнографія.— 1963.— № 2.— С. 31.

¹⁹ *Атанасов П.* Український композитор М. В. Лисенко і Болгарія // *Вітчизна*.— 1958.— № 11.— С. 132.

²⁰ Див.: Чужди народни песни.— Софія, 1960.— С. 15—18; 27.

Серед південних слов'ян (Югославія)

¹ *Франко І.* Вибр. статті про народну творчість.— К., 1956.— С. 226.

² Шевченко Ф. П. Роль Києва в міслов'янських зв'язках у XVII—XVIII ст.— К., 1963.— С. 14.

³ Толстой М. І. Вплив української словесної культури на південно-слов'янську в XVII—XVIII ст. // Тези доповідей VI Української славістичної конференції.— Чернівці, 1964.— С. 106.

⁴ Їх опис див. у кн.: Остойч Г., Джорович В.— Сербська міська лірика XVIII ст. в давніх пісенниках.— Белград, 1926.

⁵ Сперанский М. Сербские школьные вирши // Русская литература XI—XVII веков среди славянских литератур.— М; Л., 1963.— С. 403—413.

⁶ Там же.— С. 408.

⁷ Илюстрована велика српска народна «Лира».— Новий Сад, 1887.— С. 715—716.

⁸ Јужно-словіенске народне попиевке, ве им их днелом по нараду, сам сакупио, украјдио, ласовирску пратну удесио, те изворни им текст придодао Фр. Ш. Кухарч, кн. II, у Загребу, 1879.— С. 76—77.

⁹ Левитський М. Українська пісня в Сербії // Літературно-науковий вісник.— 1899.— Т. VII.— № 8.— С. 115—116.

¹⁰ Шевченко Т. Г. Повне зібр. творів: У 10 т.— К., 1951.— Т. I.— С. 375.

¹¹ Див.: Даница.— 1861.— № 14.— С. 218—219.

¹² Jagic V. Dunav — Dunaj in der slavischen Volkspoesie. // Archiv für slavische Philologie.— [Berlin] — 1876.— S. 310.

¹³ Ягич В. О славянской народной поэзии // Славянский ежегодник.— 1878.— С. 144. [Київ].

¹⁴ Побратимство.— 1881.— № 12.— С. 843—847.

¹⁵ Mikloschitsch F. Die Darstellung im slavischen. Epos. // Denkschriften der Akad. der Wiss. in Wien, T. XXXVIII, 1890. Російською мовою: Древности. Труды славянской комиссии Императорского Московского археологического общества.— М., 1895.— Т. I.— С. 203—236.

¹⁶ Слов'янська ліра.— К., 1983.— С. 379.

¹⁷ Див. про це: Ющук П. І. Український струм у словенській поезії кінця XIX — початку XX ст. // Слов'янське літературознавство і фольклористика.— К., 1967.— Вип. 3.

¹⁸ Идется про «Руський співаник» / уложив Кость Паньковский.— Львів, 1888. (Це видання високо цінував І. Франко.)

¹⁹ Лакота Гр. Серед словінців // Діло.— 1915.— 10 квіт.

²⁰ Там же.

²¹ Дом ин свет.— 1907.— № 2—3.— С. 63; 134.

²² Малорусские народне песни ин колемеіке, штудија, списал Байда Козак // Дом ин свет.— 1907.— № 2.— С. 63—66; Там же.— № 3.— С. 134—136.

²³ Єсїх И. Гусле у далекой Украини, утїец наше народне епике на украински козачки епос // Обзор.— 1929.— № 111.— С. 2—3.

²⁴ Банович С. Нешто о сличности хрватских и украинских народних песама // Обзор.— 1929.— № 142.— С. 2—3.

²⁵ Simcik A. Toboznja hrvatska narodna piesna u českoj gramatici Blagoslava.— Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena.— Kniga 30.— Svezak 1.— V Zagrebu, 1933.— S. 90—93.

Українська пісня в Румунії

¹ Барток Б. Народная музыка Венгрии и соседних народов.— М., 1966.— С. 34—35; 43.

² Slavia.— 1937.— XV.— № I.— S. 87—102. [Прага].

³ Див.: Народ. творчість та етнографія.— 1962.— № 1.— С. 136.

⁴ Народні співанки.— Бухарест, 1969.

⁵ Українців в Румунії близько 100 тисяч.

⁶ Див.: Народ. творчість та етнографія.— 1959.— № 4.— С. 136—140.

⁷ Докладніше про цю пісню в румунському середовищі див.: Романець О. Молдавско-українские связи в народнопесенном творчестве // Фольклорное наследие народов СССР и современность.— Кишинев, 1984.— С. 323—324.

⁸ Новиченко Л. Пролог // Советская Украина.— 1956.— № 8.— С. 7.

⁹ За вказівку на цей факт і на румунське джерело автор дякує О. Романцю.

¹⁰ Двойченко-Маркова Є. Русско-румынские литературные связи.— М., 1968.— С. 100.

¹¹ Романець О. Ще одна згадка про давню думу // Народ. творчість та етнографія.— 1969.— № 4.— С. 61.

¹² Цит. за: Романець О. Ще одна згадка про давню думу // Народ. творчість та етнографія.— 1969.— № 4.— С. 60.

¹³ Там же.— С. 62.

¹⁴ Haşdeu V. Stefan cel Mare si Italia // Culumnalui Traianu.— N 12.— S. 225—227.

¹⁵ Haşdeu V. Poezia ruteana în legatură cu istoria româna. // Culumnalui Traianu.— 1876.— Iulie. S. 325—334.

¹⁶ Романець О. Пісні про гетьмана Свірговського // Народ. творчість та етнографія.— 1964.— № 4.— С. 77—81.

¹⁷ László M. B. P. Haşdeu despre folklorul ukrainean. // Romanoslavica.— 1964.— X.— S. 117.

¹⁸ Archiva societății științifice și literare din Iași, V.—Lași, 1894.—S. 392—412.

¹⁹ *Popadopol-Calimah A.* Dunărea în literatura sitraditiuni // *Analule Academiei Romine. Seria II.—V. VII.* (1884—1886).

²⁰ *Popadopol-Calimah A.* Cîntecul hatmanului Ivan Serpeaga // *Convorbiri literare.*—1888.—T. XXI.—S. 999—1009.

²¹ *Les rapports entre la Moldavie et l'Ukraine d'après le folklore ukrainien, par Gr. Nandris.*—Paris, 1924.

²² *Ласло М.* Дослідження українського фольклору в Румунії // *Народ. творчість та етнографія.*—1965.—№ 1.—С. 33.

²³ *Dume. Traducere, cuvînt înainte și note de Stelian Gruia.*—București, 1974.

²⁴ *Романець О. К.* Стаматі-Чуря // *Жовтень.*—1959.—№ 2.—С. 119—120.

Мовою Гете й Гейне (НДР і ФРН)

¹ *Хексельшнайдер Э.* К истории изучения русского фольклора в Германии в первой половине XIX в. *Русский фольклор/Материалы и исследования. VII.*—М., Л., 1962.—С. 276—293; *Volksdichtung in Deutschland bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts.*—Berlin, 1967.

² Згадаємо деякі бібліографічні розробки: *Изыящная словестность. Указание сочинений, содержание которых взято из истории Украины, действие которых происходит также на польском и немецком языках // Черниговские губернские ведомости.*—1860.—№ 11; *Калинович Г.,* Украина в старих часописах // *Україна.*—1924.—№ 3. *Франко І.* Німець-українофіл. // *Зоря.*—1892.—№ 21; *Щурат В.* Боденштедтова «Поетична Україна» // *Щурат В.* Вибрані праці з історії літератури.—К., 1963.—С. 121—128. *Нудьга Г.* Українські думи в німецьких перекладах та критиці // *Літературознавство.*—1964.—№ 6.—С. 67—76. *Нудьга Г.* Українська пісня серед народів світу.—К., 1960; *Погребенник Я.* Шевченко німецькою мовою.—К., 1973. *Losky j Ihog. Zur Geschichte der kulturellen Beziehungen Zilynskuj O. Ukrajinská lidová píseň v raných německých překladě.*—Pose, 1935. *Zilynskuj O. Ukrajinská lidová píseň v raných německých překladě a parafrázich.*—Slavia (Praha), 1968.—Hr. 2.—S. 335—342.

³ *Ягич В.* О славянской народной поэзии // *Славянский ежегодник.*—III.—К., 1878.—С. 169.

⁴ *Сичинський В.* Чужинці про Україну.—Львів, 1938.—С. 30.

⁵ *Ягич В.* Цит. праця.—С. 217.

⁶ *Bystroń J.* Wpzywy słowańskie w nimeckiej poezji ludowej.—*Slavia occidentalis,*—Poznań, 1921.—T. I.—S. 52—84.

⁷ *Записки о Московии барона Герберштейна.*—СПб, 1866; *Regum Moscovitarum Commentarii.*—Wien, 1549.

⁸ *Miller L.* Setztionalische Historien...—Leipzig, 1586.

⁹ Путевые записки Эриха Лясоты.—Одесса, 1873.

¹⁰ Про одну з табулятур для лютні та український матеріал у ній див.: *Wolf J.* Handbuch der Nationskunde.—Leipzig, 1919. В. 2.

¹¹ Див. *Опельбуам Є. М.* Українські лексичні елементи в німецькій мові // *Мовознавство.*—1969.—№ 3.—С. 3—16.

¹² *Штеллин Я.* Известия о музыке в России. Музыкальное наследство.—Вып. I.—М., 1935.

¹³ *Johann Gottlieb Georgi.* Beschreibung des Russischen Reiches.—St. Petersburg, 1780.—S. 526.

¹⁴ *Gmelin S. G.* Reise—durch Russland zur Untersuchung der drei Natur-Reiche.—St. Petersburg, 1770—1784.

¹⁵ *Hammar W.* Reise durch Oberschlesien zur russisch-kaiserlichen Armee nach der Ukraine und zum Feldmarschal Ruzmianzow-Sadunaiskoj.—Gotha, 1787.

¹⁶ Сämtliche poetische Werke des Herrn Friedrich von Hagedorn.—Wien, 1791.—IV. Teil. S. 8.

¹⁷ *Müller Johann Wilhelm.* Reise von Warschau nach der Ukraine im Jahre 1780 und 1781...—Harzberg am Harz, 1804.

¹⁸ Цит. за: *Киевская старина.*—1883.—№ 10.—С. 324.

¹⁹ *Азадовський М.* История русской фольклористики.—М., 1958.—Т. 1.

²⁰ *Там же.*—С. 121.

²¹ *Гайма Р.* Гердер, его жизнь и сочинения.—Т. 1.—Ч. 1.—М., 1888.—С. 386.

²² *I. I. G. von herders sämtliche Werke.*—Wien, 1815. Zweiter Teil.—S. 287.

²³ *Ленін В. І.* Повне збір. творів.—Т. 20.—С. 17.

²⁴ Детально див. про автора пісні та її світову одісею: *Нудьга Г.* Слово і пісня.—К., 1985.—С. 231—290.

²⁵ На це звернув увагу ще *І. Кулжинський.* Див.: *Український журнал.*—1825.—Ч. 5.—№ 3. *Kleinrussische Poesie.* // *Blätter für literarische Unterhaltung.*—1829.—№ 52.—S. 208.

²⁶ *Taschenbuch zum geselligen Vergnügen 19 Jahrgang.* 1809.—Leipzig.

²⁷ *Slawische Volkslieder.* Übersetzt von Joseph Wenzig.—Halle, 1830.

- 26 Volkslieder der Polen...— Leipzig, 1833.
 27 Mauricy Mann. Wicenty Pol.— Kraków, 1904.
 28 Magazin für die Literatur des Auslandes.— Berlin.— 1833.— № 125.— S. 499.
 29 Zeitung für die elegante Welt.— Leipzig.— 1834.— No 103; Der Refraktor Dorpat.— 1836.— № 11.
 30 Blätter zur Kunde der Literatur des Auslands.— München.— 1838.— № 64.
 31 König H. Literarische Bilder aus Russland.— Berlin, 1837. Рос. мовою: Кениг Г. Очерки русской литературы.— СПб, 1862.
 32 Trithen H. Über die Volksgesänge der Zaporoger Kosaken // Blätter zur Kunde der Literatur des Auslandes.— 1840.— №№ 76, 77.
 33 Там же.— № 76.— С. 301.
 34 Там же.
 35 Там же.— С. 303.
 36 Jordan J. P. Über kleinrussische Volkspoesie // Blätter für literarische Unterhaltung.— 1840.— №№ 249—252.
 37 Франко І., Німець-українофіл // Зоря.— 1892.— № 21.— С. 416—418.
 38 Там же.— с. 418.
 38a Die poetische Ukraine. Eine Sammlung kleinrussischer Volkslieder ins Deutsche übertragen von Friedrich Bodenstedt.— Stuttgart und Tübingen, 1845.
 39 Красов В. (Красовський) (1810—1855) поет-романтик, належав до ліберального гуртка О. Станкевича.
 40 Bodenstedt F. Erinnerungen aus meinem Leben. 2 Auflage.— Berlin, 1888.— S. 316.
 41 Цит. за: Рад. літературознавство.— 1969.— № 7.— С. 80.
 42 Übersichtliches Handbuch einer Geschichte der slawischen Sprachen und Literatur. Nebst einer Skizze ihrer Volkspoesie. Von Talvj.— Leipzig, 1852.
 43 Karpeles G. Allgemeine Geschichte der Literatur von ihren Anfängen bis auf die Gegenwart.— Berlin, 1891.
 44 Talvj. Die Kosaken und ihre historischen Lieder // Illustrierte Deutsche Monatshefte.— 1866.
 45 Див. про це: Прозоров В. Слависты ГДР в борьбе с «Остфоршунгом» // Рус. лит.— 1965.— № 2.— С. 259—262.
 46 Dieterich K. Die Osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt.— Tübingen, 1911.
 47 Allgemeine Musik-Zeitung.— 1922.— 28 maj.
 48 Про нього див. Кравчук Р. З історії слов'янського мовознавства.— К., 1961.— С. 109.
 49 Повесть про народний хор.— К.; 1970.

- 50 Наша пісня завойовує серця // Вечірній Київ.— 1959.— 28 листопада.
 51 Die Mundorgel.— 3 Auflage.— Köln, 1968.— № 170.

В Угорщині

- 1 Венгерские новости.— 1956.— № 1.— С. 15.
 2 Magyar-orosz népdalok. Gyűjté és fordia: Lenoczky Tivadar.— Sárospatak, 1864.— S. VIII—X.
 3 Кузеля З. Угорський король Матвій Корвін в слов'янській усній словесності.— Львів, 1906.
 4 Шевченко Ф. Шляхом дружби та єднання // Українсько-угорські історичні зв'язки.— К., 1954.— С. 6.
 5 Bartók Béla. Népzene és a szomszéd népek népzeneje.— Budapest, 1934.
 6 Bartók Béla. Die Volksmusik der Magyaren...— Berlin, 1935.
 7 Кодай З. Венгерская народная музыка.— Будапешт, 1961.— С. 94.
 8 Там же.— С. 95.
 9 Там же.
 10 Там же.— С. 93.
 11 Hej kenyér barna kenyér.— Budapest, 1964.— S. 252; 270; 272.
 12 Tudományos Gyűjtemény.— 1827.— № 2.— S. 104.
 Цит. за книгою: Бодяньський О. О народній поезії славянських племен.— М., 1837.— С. 22.
 13 Felvidék.— 1864.— N 3.
 14 Цит. за: Штернберг Я. І. Перший збірник народних пісень угорською мовою // Тези доповідей та повідомлень до наукової конференції, присвяченої 45-річчю Угорської Радянської Республіки / травень 1964.— Ужгород, 1964.— С. 126.
 15 Fővárosi Lapok.— 1864.— № 246.
 16 Слово.— 1865.— 5 [17] січня.
 17 Там же.
 18 Kornel A. Kozák népköltészetéről // Magyarország es a nagyvilág.— 1869.— № 40—41.
 19 Simay János. Kozák népdalköltészet // Fővárosi lapok.— 1885.— № 115.
 20 Magyar-orosz népdalok. (Fordította Fincicky Mihály).— Pest 1870.
 21 Szépirodalmi Közlöny.— 1870.— 28.— Sz.— 449—450 ol.
 22 Repülj, szellő..., Kisország // Magyar szemle.— Budapest, 1897.— 6.VI.
 23 Ethnographia.— Budapest.— 1908.— № 1.— 53—61 ol.
 24 Ethnographia.— 1908.— № 1.— 61 ol.
 25 Див.: Ethnographia.— № 2.— 1909.

- ²⁶ ЗНТШ.— 1902.— Т. 4.— С. 17. [Хроніка].
²⁷ A magyar-országokról.— B. pest, 1913.
²⁸ Ruszin népballadák. Magyarra fordította Lovassy Andor.— Ungvár, 1944.

Там, де творив Бетховен (Австрія)

- ¹ Кудрик Б. Українська народна пісня і всевітня музика.— Львів, 1927.— С. 13—14; Майчик І. Лемківські мелодії у симфоніях і сонатах // Жовтень.— 1966.— № 6.— С. 108—112.
² Литературное наследие.— М., 1939.— Т. 33—34.— С. 216.
³ Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie.— Wien, 1804.— I—II.
⁴ Щурат В. Вибрані твори з історії літератури.— К., 1963.— С. 113.
⁵ Der Pilger von Lemberg. Kalender für das Jahr 1822. Herausgegeben von Prof. I. Maus.— Lemberg, 1821.
⁶ Österreichisches Morgenblatt.— 1836.— No 54.— S. 226—227.
⁷ Blätter für literarische Unterhaltung.— Leipzig, 1837.— S. 623.
⁸ Wiener Allgemeine Theaterzeitung.— 1837.— № 114.
⁹ Про цей журнал див.: Hofman A. Die prager Zeitschrift «Ost und West».— Berlin, 1857.
^{10—11} Slavische Melodien. Von Sigfried Kapper.— Leipzig, 1844.
¹² Wurzbach C. Volkslieder der Polen und Ruthenen.— Lemberg, 1846.
¹³ Kosakenlieder von F. Prinzhausen.— Lemberg, 1846.
¹⁴ Sonntagsblatt der Bukowina.— 1862.— No 4.
¹⁵ Slawische Blätter.— 1865.— No 6.— S. 281—301.
¹⁶ Там же.— С. 294.
¹⁷ Miklosich F. Die Darstellung im slavischen Volksepos.— Wien, 1889; див. рос. переклад:— Древности / Труды славянской комиссии при императорском московском археологическом обществе.— М., 1895.— Т. 1.— С. 203—236.
¹⁸ Струни (Антологія).— Берлін, 1922.— С. 10.
¹⁹ Kleinrussische Volkslieder. Metrisch übersetzt von Ludwig Stauffe-Simiginowicz.— Leipzig, 1888.
²⁰ Obrist G. Taras Grigoriewicz Szewczenko, ein kleinrussischer Dichter...— Czernowitz, 1870.
²¹ Див.: Романченко І. Карл Маркс знав про Шевченка // Літературна газета.— 1961.— 19 трав.
²² Wiener Leitung.— 1880.— № 45.

- ²³ Народ. творчість та етнографія.— 1962.— № 1; Жовтень.— 1965.— № 2; Всесвіт.— 1965.— № 11.
²⁴ Franzos K. Kleinrussische Poeten // Die Nation.— 1889.— № 2.
²⁵ Franzos K. Vom Don zur Donau...— Т. II.— S. 1—34.
²⁶ Див.: Aus fremden Zungen.— 1893.— № 6; 1894.— № 6; 1895.— № 8;— 1898.— № 20.

У Швейцарії

- ¹ Münster S. Cosmographie oder Beschreibung aller Länder...— Basel, 1541.
² Archiwum doziejów literatury i oświaty w Polsce...— Krakow, 1890.— Т. VI.— S. 1—9.
³ Драгоманов М. Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст.— Женева, 1883, 1885; Його ж: Нові українські пісні про громадські справи.— Женева, 1881.
⁴ Basler Nachrichten.— 1919.— 12. X.
⁵ Züricher Zeitung.— 1919.— X.
⁶ Tribune de Genève.— 1919.— 14. X.
⁷ Діло.— 1935.— 12 січ.
⁸ Див. також: Нудьга Г. Слово і пісня.— С. 313—314.
⁹ Journal de Genève.— 1919.— 15 жовт.

У Бельгії

- ¹ Hins Eugène. La Russie dévoilée au moyen de sa littérature populaire.— Paris, 1885.
² Le XX Siècle.— 1920.— I.
³ Nation Belge.— Bruxelles.— 1920.— Janvier. (I).
⁴ Journal Liégeois.— 1920.— 8 janvier.
⁵ Перепелюк В. Повість про народний хор.— К., 1970.— С. 90—91.

В Нідерландах

- ¹ Algemein Handelsblad.— 1920.— 26 січ. [Амстердам].
² Там же.— 21 січн.
³ De.Tijd.— 1920.— 26 січ.
⁴ Algemein Handelsblad.— 1920.— 26 січ. [Амстердам].
⁵ Der Telegraf.— 1920.— 26 січ. [Амстердам].

На Британських островах

- ¹ Terra incognita (латин.) — невідома земля.
² Папуто В. Г. Внешняя политика Древней Руси.— М., 1968.— С. 135—136.
³ Русско-европейские литературные связи.— М., 1966.— С. 287.

⁴ Milton John. A Brief History of Moskovia.— London, 1682.

⁵ Путешествие по Литве в XV веке Жильберта де Лануа // Вестник Западной России [Вильно].— 1867.— № 7.— С. 37—38.

⁶ Гозенпуд А. Україна в західноєвропейській літературі // Рад. Україна.— 1941.— № 1.— С. 107.

⁷ Дневник П. Гордона.— Москва, 1892.

⁸ Молчановский Н. Английское известие о запорожских казаках // Киевская старина.— 1889.— № 11.— С. 444.

⁹ Churchill A. I. A Description of the Ukraine.— London, 1752.

¹⁰ Travels Through. Russia the Ukraine and Poland in the Years 1768, 1769 and 1770.— London, 1792.— V. III.

¹¹ Klarke E. Voyages en Russie...— London, 1812.— P. 269; 274; 338.

¹² Guthrie Matthieu. Dissertations sur les antiquités de Russie...— A Saint-Petersbourg, 1795.

¹³ Morning Star (London).— 1967.— 5 March.

¹⁴ Кудешов В. И. Литературные связи России и Западной Европы в XVIII веке.— М., 1965.— С. 108.

¹⁵ The history of the manners and customs of the Cossacks...— London, 1813. (3-d edition).

¹⁶ «Російський трубадур, або збірник українських та інших національних мелодій разом із словами до кожної відповідної мелодії, перекладеними англійськими віршами автором німецького «Ерато», урізноманітнений кількома улюбленими авторами і перекладений ним же. Лондон. Надруковано накладом перекладача. Продаж у Климентина Бенджера, Колларда Девіса і Колларда Чіпсайда. 1816».

¹⁷ Див. про це: Нудьга Г. Дорогами культурних взаємин // Жовтень.— 1975.— № 6.— С. 119—128.

¹⁸ The History and Literature of the Cossacks' Songs of the Ukraine... // The Foreign Quarterly Review.— 1841.— V. XXVI.— P. 266—289.

¹⁹ The American eclectic of selection from the periodical literature of all foreign countries // New-York and Boston.— Vol. I.— March.— 1841.— № 11.— P. 332—351.

²⁰ Revue Britannique.— 1845.— P. 367—383.

²¹ The Foreign Quarterly Review.— 1840.— V. XXVI.— P. 288.

²² Там же.

²³ Окрім М. Максимовича, М. Цертелева, у статті згадуються праці М. Полевого, С. Гошинського. Автор скористався також статтею «О поэзиі gminnej ludów slowińskich» // Pamiętniki naukowy.— Krakow, 1837.— Т. I.

²⁴ The Cossacks of the Ukraine... by Count Henry Krasinski...— London, 1848.

²⁵ The songs, the history, and the destiny of the Cossacks. By Prince Hovra.— Charpe's London Magazine, 1853.— V. 18.— P. 220—224.

²⁶ Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова.— Т. I.— К., 1874;— Т. II.— Вып. 1.— К., 1875.

²⁷ Чумацкіе народныя песни И. Я. Рудченка.— К., 1874.

²⁸ Little Russian poetry. // The Athenaeum.— 1873.— № 2444.— P. 270—271.

²⁹ The Saturday Review. 1875.— June 5. («Little Russian historical poems».— P. 730—731.

³⁰ І. Ф. (Франко). Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського // Літературно-науковий вісник.— 1906.— Т. XXXV.— Кн. VII.— С. 175.

³¹ Таку офіційну назву мала в довідниках того часу Україна, так її називають майже всі тодішні англійські автори.

³² The songs of the Russian people, as illustrative of Slavonic Mythology and Russian social life. By W. R. S. Ralston.— London, 1872.

³³ Нудьга Г. А. Українські думи в англійських перекладах і критиці // Рад. літературознавство.— 1966.— № 4.— С. 56—64.

³⁴ The Dawn of European Literature. Slavonic literature. By W. R. Morfill...— London, 1883.

³⁵ An essay on the importance of the Study of the Slavonic languages...— London, 1890.— P. 25.

³⁶ Цит. за: Прийма Ф. Я. Поезія Шевченка в російському суспільному і літературному житті 1870—1880 років // Збірник праць восьмої наукової Шевченківської конференції.— К., 1960.— С. 234.

³⁷ Folk Songs of Many Lands.— London, 1911.

³⁸ Bartlett F. S. Ukrainian Folk Songs // The Commentator.— London, 1913.— April, 2.— P. 268—270.

³⁹ Bartlett F. S. The musik of the Ukrainian folksongs // The Musical Standard, 1913.— August.— 30.

⁴⁰ Morning Post.— 1920.— February.— 4.

⁴¹ Daily News and Leard.— 1920.— February.

⁴² Saturday Review.— 1920.— February.— 14.

⁴³ European Balladry by William J. Entwistle...— Oxford, 1939.

⁴⁴ Nandris G. The Relations between Moldavia and Ukraine According to Ukrainian Folklore.— The Ukrainian Review.— London, 1958.— V. I.— P. 26—50.

⁴⁵ Життя і слово (Торонто).— 1973.— 3 груд.

У країні Бальзака і Проспера Меріме

- ¹ Видана окремим виданням: Граматика слов'янська І. Ужєвича.— К., 1970.
- ² Ще до цього Блез Де Віженер 1573 року в Парижі видав працю «Опис польського королівства і сусідніх з ним країн», де йдеться про Україну.
- ³ Beauplan, Guillaume Levasseur... Description de l'Ukraine...— Rouen, 1650.
- ⁴ Англійською мовою — 1704; німецькою — 1780; польською — 1822; російською — 1832; українською — Жовтень, — 1981.— № 4.— С. 54—89.
- ⁵ Mémoires du Chevalier de Beaujeu...— Paris, 1698.
- ⁶ Жовтень.— 1982.— № 3.— С. 89.
- ⁷ Guthrie Mathieu. Dissertation sur les antiquités de Russie... sie.— P. 182—183.
- ⁸ Шурат В. Вибрані праці з історії літератури.— К., 1963.— С. 11.
- ⁹ Chants polonais nationaux et populaires. Textes et notices publiées par Albert Sowiński, à Paris, 1830.
- ¹⁰⁻¹¹ Шурат В., Цитована праця.— С. 111.
- ¹² Текст і музику див.: Грінченко М. Вибране.— К., 1959.— С. 184.
- ¹³ Там же.
- ¹⁴ Poésie populaire des nations slaves // Revue Britannique.— 1837.— 4-e série, V. 7., 33 livraison.— Janvier.— P. 33—58.
- ¹⁵ Pologne par M. Charles Forster...— Paris, 1840.
- ¹⁶ The Foreign Quarterly Review.— London, 1840.— V. XXVI.
- ¹⁷ La Revue Britannique.— Paris, 1845.— Juin.— P. 367—383.
- ¹⁸ Choejecki Edmond. Étude comparée des Langues et Dialectes Slaves // La Revue indépendante.— 1847.— 10-e Volume.— P. 361.
- ¹⁹ Les populations de l'Europe Orientale.— Paris, 1868.
- ²⁰ Voyage sentimental dans les pays Slaves par Cyrille.— Paris, 1876.
- ²¹ L'Ukraine et ses chansons historiques, les derniers koozars par M. Alfred Bimbaud. // Revue des deux Mondes.— Paris, 1875.— V. IX.— P. 801—836.
- Інформації про українську поезію і з'їзд у Києві він опублікував у «Revue politique et littéraire», 1876, 9/XII. та інших виданнях.
- ²² La Russie épique.— Paris, 1876.
- ²³ История русской этнографии.— СПб., 1891.— Т. 2.— С. 295.
- ²⁴ Les chants historiques de l'Ukraine et les chansons des La-

tyches des bords de la Dvina occidentale... Traduits sur les textes originaux par A. Chodzko.— Paris, 1879.

²⁵ На це звернула увагу К. Грушевська. Див.: ЗНТШ.— Т. 99.— С. 255.

²⁶ Courrier C. Histoire de la littérature contemporaine chez les Slaves.— Paris, 1879.— P. XVI.

²⁷ Tissot Victor. La Russie et les Russes.— Paris, 1882.

Книга перекладалася на багато мов. Докладніше про неї див. в розділі «У Швейцарії», С. 270—272.

²⁸ L'Ucraina — Kiev.— Milano, 1899.

²⁹ Sichler Léon. Histoire de la littérature russe...— Paris, 1886.

³⁰ Millien Achille. Les chants oraux du peuple russe...— Paris, 1893.

³¹ Baron de Baye. Kiev La mère des villes russes.— Paris, 1896.

³² En Petite-Russie, souvenirs d'une mission par le Baron de Baye.— Paris, 1903.

³³ Kodolinski I. M. La chanson populaire en Petite-Russie. // La Revue Slave.— (Paris) 1906.— V. I.— № 3.— P. 381—388;— V. II.— No 1.— P. 109—116;— № 2.— P. 282—286;— 1907. V. III.— № 1. P. 131—137; № 3.— P. 394—401;— № 6.— P. 852—858.

³⁴ Pontcray I. de. L'Ukraine et ses chansons populaires. // La Revue Slave (Paris), 1907.— V. IV.— № 6.— P. 767—781.

³⁵ Anthologie de la littérature ukrainienne... Avant-propos de M. A. Meillet.— Paris-Genève, 1921.

³⁶ Les Dumy ukrainiennes. Épopée cosaque. Textes ukrainiens et traductions intégrales avec une introduction et les notes. Par Marie Scherrer...— Paris, 1947.

³⁷ Відгуки французьких музикознавців подаємо за книгою: Chants d'Ukraine.— Paris, 1929.

³⁸ Довженко В. Концертна подорож капели «Думка» за кордон. // Музика масам.— 1929.— С. 3—4.

³⁹ Цитати з французьких статей і рецензій подаю за віршіками, що зберігаються в архіві хору ім. Г. Верьовки, а також за статтю: Доріченко О. До побачення, Париже // Музика.— 1970.— № 1.

На батьківщині Данте (Італія)

¹ Гординський Я. Україна й Італія: Огляд взаємин до 1914 р. // Збірник заходознавства.— К., 1930.— Т. 11; Бажан М. Люди, книги, дати.— К., 1962; Гресько М. Шевченко в Італії // Жовтень.— 1964.— № 5.

² Збірник заходознавства.— С. 68.

³ Киевская старина.— 1900.— № 1.— С. 65—75.

- ⁴ Збірник заходознавства.— Т. 11.— С. 38.
- ⁵ Relations historiques, politiques et familières, en forme de lettres... par le Chev. de Dominicis.— St.-Petersbourg, 1825.
- ⁶ Там же.— С. 143—144.
- ⁷ Osservatore Triestino, 1836.
- ⁸ Цит. за: Bruce Renton. La letteratura Russa in Italia nel XIX secolo // Rassegna sovietica — Roma, 1961.— № 1.— С. 38.
- ⁹ La Rivista Europea / Sotto la direzione del prof. Angelo De Gubernatis.— Firenze.
- ¹⁰ Il movimento letterario ruteno in Russia e Galizia. (1798—1872).
- ¹¹ La Rivista Europea — 1873.— № 1—2. Ця ж праця вийшла 1873 року окремою брошурою (італійською мовою).
- ¹² Ostap Nikitič Veressaï, l'ultimo de' rapsodi slavo // La Rivista Europea.— 1875.— anno 6.— volume I.— fascicolo 2.— С. 416—418.
- ¹³ Самойленко Н., Кобзарь и Италия // Неделя.— 1985.— № 5.
- ¹⁴ V. V. Il nuovo libro di signori Antonovič e Drahomanoff // La Rivista Europea.— 1875.— anno 6.— volume I.— fascicolo 2. P. 410—412.
- ¹⁵ Storia universale della letteratura // Per. A. De Qubernatis.— Milano, 1883—1885.
- ¹⁶ Storia della letteratura slave.— Milano, 1888.
- ¹⁷ Letterature slave: Per. D. Ciampoli.— Milano, 1889.— I.— P. 113—142.
- ¹⁸ Tissot V. L'Ukraina — Kiev.-Milano, 1899.
- ¹⁹ Див.: Rassegna Sovietica (Roma) 1961, N 4.— P. 56. [Переклад її Марк Антоніо Каніні].
- ²⁰ Giusti W. Letteratura Ucraina // I Nostri Quaderni. 1924.— 6.— P. 231.
- ²¹ Giusti W. Letteratura popolare Ucraina. I Nostri Quaderni.— 1924.— N 3.— P. 158—159.
- ²² Там же.— С. 158.
- ²³ Giusti W. La Russia Subcarpatica e la sua letteratura // Rivista di letterature slave.— Roma, 1926.— 1—11.— P. 113—138.
- ²⁴ Rivista di letterature slave.— 1927.— 11.— P. 291.
- ²⁵ Гресько М. П. Тичина в Італії // Вітчизна.— 1964.— № 8.
- ²⁶ Етторе ло Гатто. Моя мета — зближення італійського і українського народів // Літ. газ.— 1960.— № 98.— 13 груд.

На землі Сервантеса

- ¹ Сказание мусульманских писателей о славянах и рус.— СПб, 1870.— С. 63.
- ² Юридический вестник.— 1886.— Т. 11.— Кн. 2.

³ Эварницкий Д. История запорожских козаков.— СПб, 1892—1897.— Т. 1.— С. 180.— Т. 11.— С. 98—188; Яворницкий Д. Як жило славне запорожське низове військо.— Катеринослав, 1918.— С. 10.

⁴ Див. про це у матеріалах Д. Балашова // Известия АН СССР.— Отд. языка и лит.— 1963.

⁵ El Noticiero Bilbaino.— 1921.— 4 febr.

⁶ Фронтowa газета «Ochołnik wolności».— 1938.— 15 лют. Цит. за статтею Ф. Шевченка «Рота ім. Тараса Шевченка в боях проти фашизму в Іспанії» // Український історичний журнал.— 1961.— № 1.— С. 110.

⁷ Берчак І. Salud, Tarasel // Рад. Україна.— 1964.— 3 берез.

⁸ З листа Є. Деслау [Франція] до автора від 11 листопада 1960 року.

⁹ Цит. за статтею А. Авдієвського (що друкувалася в газ. «Культура і життя») — Наше слово.— [Варшава] — 1975.— 14 верес.

У Португалії

¹ Cantos historicos do povoregueno-russo com notas por VI. Antonovitch e M. Dragomanov // Ensaios criticos.— I. Por Z. Consiglieri Pedroso.— Porto, 1881.

² Selanski Wira. Antologia da Literatura Ucrainiana.— Rio de Janeiro, 1959.

³ Подаємо за інформацією А. Авдієвського: Наше слово.— [Варшава] — 1975 — 14 верес.

⁴ Там же.

Наші давні пісні (Данія)

¹ Нотатки Юста Юли опубліковані в журн.: Русский архив.— 1892.— № 3; 5; 7—9; 11—12.

² Брандес Г. Собр. соч. / Россия: Наблюдения и размышления. / Литературные впечатления.— СПб., 1888. Т. 19.— С. 3—4.

³ Там же.— С. 115.

⁴ Основні дані про життя і творчість Т. Ланге подаємо за такими джерелами: Danisches Verfasser-Lexikon.— Т. 11;

Туандер К. Датско-русские исследования.— СПб, 1913.— Вып. 2.

Мсерианц Л. Памяти Тора Ланге // Русский филологический вестник.— 1915.— № 3.

⁵ Национальные проблемы.— 1915.— № 1.— С. 20.

⁶ Nogle Folkeviser oversatte og efterlignede of Thor Lange. København 1878.— S. 27—28.

⁷ Fra Russland.— København.— 1882.— S. 72.

- ⁸ Див. про це: Лит. газ.— 1956.— 22 марта.
^{8a} Nogle Folkeviser, oversajte og efterlignede af Thor Lange.— S. 35—36.
⁹ *Thor Lunge*. Fjerne Melodier.— Köbenhavn, 1902.— S. 34.
¹⁰ Там же.— С. 11.
¹¹ Лит. газ.— 1956.— 22 марта.
¹² *Хижняк А.* Шведські враження.— К. 1956.— С. 64.

У Швеції

- ¹ Вопросы теории и психологии творчества.— СПб, 1909.— Вып. I.— С. 129.
² *Олячичи Д.* Опис подорожі шведського посла на Україну // Записки наукового товариства ім. Шевченка.— 1935.— Т. 154.— С. 54.
³ *Деркач І.* Модест Менцінський.— Львів, 1969.— С. 28.
⁴ Діло.— 1905.— 29 квіт.
⁵ *Кагарлицький М.* Пам'ятаймо про славу // Вітчизна.— 1969.— № 1.— С. 194.
⁶ *Ukrainarna*.— Stockholm, 1921.
⁷ *Jensen Alfred*. Taras Schewtschenko.— Wien, 1916.
⁸ *Енсен А.* Тарас Шевченко.— Перемишль, 1921.— С. 67.
⁹ Там же.— С. 67.
¹⁰ Див. про це: Україна.— 1924.— № 3.— С. 182.
¹¹ *Чайка К.* Національний спів // Український голос.— Перемишль, 1927.— № 2.— С. 7—8.
¹² Музика.— 1970.— № 1.— С. 34.

У країні озер і лісів (Фінляндія)

- ¹ *Стеля-Суомен Сакомат*.— [Лахти]— 1954.— 11 лип. [Рецензії з фінських та інших газет автору передав Г. Верьовка].
² *Саво*.— [Куоніу]— 1954.— 6 лип.
³ *Перепелюк В.* Повість про народний хор.— К., 1970.— С. 80.
⁴ *Кансам тахто*.— [Сулу]— 1954.— 6 лип.
⁵ Там же.
⁶ *Хямсен Юхтейстюз*.— [Тампере] 1954.— 15 лип.
⁷ *Тичина П.* З минулого в майбутнє.— К., 1973.— С. 205.

Українська пісня в США

- ¹ The Resources of Russia in the Event of a war with France.— Boston, 1812.
^{1a} Universal Geography, 1829.
² The Kossak's Grave, by H. Rolle. // Athenaeum.— Boston.— 1817.— IV.— P. 61—70.
³ Volkslieder der Serben, übersetzt von Talvi.— Halle, 1825.

- ⁴ *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори.— Т. 29.— С. 98.
⁵ Historical view of the Slavic Language in its various dialects. // Biblical Repository / Conducted by Jon Robinson.— 1834.— VI—VII.
⁶ ССМ.— 1834.— N 1.
⁷ Москвитянин.— 1844.— № 3.— Ч. 2.— С. 141
⁸ *Драгоманов М.* Розвідки про українську народну словесність.— Львів, 1899.— Т. 1.— С. 67.
⁹ Historical view of the languages and literature of the Slavic nations; with a sketch of their popular poetry. By Talvi.— New-York, 1850.
¹⁰ Детальніше про Тальві див.: Прапор.— 1984.— № 3.— С. 124—128.
¹¹ Zeitschrift für Slawistik.— 1982.— № 4.— S. 519.
¹² *Герцен А.* Собр. соч.: В 30 т.— М., 1956.— Т. 7.— С. 186.
¹³ The North American Review.— 1836.— July.
¹⁴ Revue Britannique. T. 7-c.— 33-livraison.— 1837, Janvier.— P. 35—58.
¹⁵ The Foreign Quarterly Review.— 1840.— V. XXVI.— P. 266—289.
¹⁶ The American eclectic of selection from the periodical literature of all foreign countries. New York and Boston V. I.— 1841, March.— № 2.— P. 332—351.
¹⁷ *Sarah B. Wister*. Ballads and Bards of the Ukraine // Lippincot's Magazine of Popular Literature and Science.— 1875.— V. XVI.— P. 724—729.
¹⁸ *Ukrainian Dumy*. Editor Minor... Translations by George Tarnawsky and Patricia Kilina.— Toronto, Cambridge..., 1879.
¹⁹ Зоря.— 1892.— № 20.— С. 399.
²⁰ *Квітка К.* Композитор Шарль Лефлер і Україна // Україна.— 1925.— № 3.— С. 186—187.
²¹ Chicago Daily Journal.— 1922.— 22 October.
²² The Livington Herald.— 1926.— 5 November.
²³ *Козловский И.* Дуэт // Огонек.— 1951.— № 18.— С. 25.
²⁴ *Соломія Крушельницька*.— К., 1978.— Ч. 1.— С. 198.
²⁵ *Кагарлицький М.* Пам'ятаймо тую славу // Вітчизна.— 1969.— № 1.— С. 195.
^{25a} Botsford Collection of Folk-Songs With English Versions by American Poets. Compiled and Edited by Florence Hudson Botsford.— New York, 1921.
²⁶ The Russian-American Song and Dance Book.— New-York, 1929.
²⁷ Don't go, Gritsiu. Ukrainian Folk Song, transcribed by Gregory Stone. English version by Milton Pascal.— New York, 1941.

²⁸ Ray Carrol. The Ukraine swings, record album...—New-York, 1962.

³⁰ Американці вперше почули «Щедрика» у 1922 році у виконанні хору О. Кошиця. Англійською мовою його переклав асистент Тосканіні П. Вільгонський у 1936 році і тоді вперше твір виконав хор студентів. Тепер відомо близько 600 редакцій пісні.

³¹ Carol of the Bells. (Ukrainian Christmas Carol). Music by M. Leontowtch Arr. by Peter J. Wilhousky. Words by Peter J. Wilhousky — New-York, 1936.

³² Cossack Call. P. I. Nischinsky. Arr. by Peter J. Wilhousky. English text by Alice Mattulath.—New-York, 1939.

³³ Rhythmic Activities for Young Children.—New York, 1973.

³⁴ Див.: Советская музыка.—1960.—N 1.—С. 182—183.

³⁵ Чабанівський М. Пісня про пісню // Літ. газета.—1960.—23 верес.

³⁶ Жлуктенко Ю. О. Українсько-англійські міжмовні відношення.—К., 1964.—С. 156.

У країні кленового листа (Канада)

¹ Klymash R. B. A Bibliography of Ukrainian Folklore in Canada. 1902—1964.—Ottawa, 1969.

² Про неї див.: Кравчук П. Пропагандист української літератури // Всесвіт.—1964.—№ 11.—С. 76—77.

³ Громадський голос.—1915.—3 берез. [Вінніпег].

⁴ Див.: Громадський голос.—1916.—10 берез.

Там же.—1916.—6 груд.; *Там же.* 1917.—№№ 10; 21; 22.

⁵ Songs of Ukraine with ruthenian Poems.—London—Paris—Toronto, МСМХVI.

⁶ Кулик І. Лайвсей Ф. Р. Пісні України // Червоний шлях.—1924.—№ 6.

⁷ Down Singing Centuries: Folk Literature of the Ukraine. Translated by Florence Randal Livesay/Compiled and edited by Louisa Loeb with the generous assistance of Dorothy Livesay.—Hyperion Press Limited, 1981.

⁸ З листа Джона Віра до автора. [22 жовт. 1960 р.]

⁹ Let's Sing. The First Edition of Selected Ukrainian Songs with Original Ukrainian Texts and English Adaptations.—Edmonton, 1947.

¹⁰ Ukrainian Songs., Translated and edited by Honore Ewach.—Winnipeg, 1933.

¹¹ Let's Sing. Ukrainian Songs with Original Ukrainian Texts and English Adaptations.—Edmonton, 1947.—Р. 16.

¹² Ukrainian Song Book.—Saskatoon, 1946.

¹³⁻¹⁴ Перенелюк В. Повесть про народний хор.—К., 1970.—С. 237.

¹⁵ Подано за листом композитора В. Кухарського від 8.X. 1960 року.

¹⁶ Історія української художньої самодіяльності докладно подана у кн.: Наша сцена.—Торонто, 1981. [Упорядкував Петро Кравчук].

¹⁷ Там же.—С. 1407.

¹⁸ Життя і слово.—1977.—28 лют. [Вінніпег].

¹⁹ Попович П. Українська пісня в тундрі Канади // Життя і слово.—1974.—3 черв.

²⁰ Муцак М. Громадяни прибраної батьківщини // Вільна Україна.—1981.—17 лип.

²¹ Наша сцена.—[Торонто]—1981.—С. 197.

У Латинській Америці

¹ Франко І. Збір. творів: У 50 т.—К., 1976.—Т. 2.—С. 264.

² Там же.—С. 267.

Українська пісня в Австралії

¹ Down Singing Centuries. Folk Literature of the Ukraine. Translated by Florence Randal Livesay, compiled and edited by Louisa Loeb with the generous assistance of Dorothy Livesay (Canada), 1981.

² Botsford Collection of Folk-Songs With English Versions by American Poets.—New York, 1921.

³ Let's Sing. The First Edition of Selected Ukrainian Songs. Trans. by H. Ewach, Music... P. Pauch.—Edmonton, 1947.

⁴ Let's Sing.—Sydney, 1978.

⁵ In Tune with Music. Book I. I. J. Dorricott, B. C. Allan — Sydney, 1984.

⁶ Ascham School. Song Book. Published by Ascham School,—Sydney, 1979.

У Японії

¹ Махновець Л. Поет, пісня і народ // Вітчизна.—1957.—№ 12.—С. 206.

² Інтерв'ю з Кендзі Ямасіта велося японською мовою через перекладача. Копію магнітофонної стрічки, на яку воно записано, нам передав автор «Черемшини», композитор В. Михайлюк, за що висловлюємо йому щирю подяку. Подаємо за цим магнітофонним записом.

³ Про цю подорож капели опублікував статтю народний ар-

тист СРСР О. Мінківський у газеті «Культура і життя», яку передрукувала канадська газета «Життя і слово».— 1970.— 9 лют. Про цю подорож див. також у статті І. Перекопа «Державна заслужена капела бандуристів УРСР та її зарубіжні гастролі // Український календар.— 1971 [Варшава].

На Африканському континенті

¹ Коли в алжирському місті Тізі-Узу проходив міжнародний фестиваль народних танців і пісень, український народний ансамбль пісні і танцю «Чорнобривець» завоював особливий успіх глядачів.

² Сивіцька Г. З вакаційного щоденника // Наше слово.— [Варшава] — 1974.— 22 груд.

У колі світової культури

¹ Греков Б. Д. Київська Русь.— К., 1951.— С. 373.

² Славянський ежегодник.— К., 1978.— С. 168.

³ Сказание мусульманских писателей о славянах и русских.— СПб, 1870.— С. 112; 83.

⁴ Там же.— С. 269—270.

⁵ Славянський ежегодник.— С. 217.

⁶ Кокьяра Дж. История фольклористики в Европе.— М.; 1960.— С. 187.

⁷ Див.: Гердер И., Избр. соч.— М.; Л., 1959.

⁸ Кокьяра Дж. История фольклористики в Европе.— М., 1960.— С. 380.

⁹ Подібних поглядів на це питання дотримується Ф. Колесса; див.: Народні пісні з галицької Лемківщини.— Львів, 1922.— С. 44.

¹⁰ Basler Nachrichten.— 1919.— 12 жовт. [Швейцарія].

¹¹ Колесса Ф. До питання про український музичний стиль.— Львів, 1907.— С. 12.

¹² Див.: Данкер В. Європейська народна пісня.— Берлін, 1933.

¹³ Цит. за Колесса Ф. До питання про український музичний стиль.— Львів, 1907.— С. 14.

ЗМІСТ

Джерело життя. Д. Павличко	3
Вступ	6
Українська пісня на землі Адама Міцкевича	17
На землі Гуса і Шафарика	73
Українська пісня в Болгарії	122
Серед південних слов'ян (Югославія)	134
Українська пісня в Румунії	157
Мовою Гете й Гейне (Німецька Демократична Республіка)	175
У Федеративній Республіці Німеччини	229
В Угорщині	234
Там, де творив Бетховен (Австрія)	252
У Швейцарії	268
У Бельгії	276
В Нідерландах (Голландія)	280
На Британських островах	283
У країні Бальзака і Проспера Меріме	319
На Батьківщині Данте (Італія)	354
На землі Сервантеса	374
У Португалії	377
«Наші давні пісні» (Данія)	381
У Швеції	399
У країні озер і лісів (Фінляндія)	403
Українська пісня в США	406
У країні кленового листа (Канада)	435
У Латинській Америці	455
Мексика	457
На острові Свободи (Куба)	459
У Бразилії	460
Українська пісня в Австралії	461
У Японії	478
На Африканському континенті	482
У колі світової культури	485
Примітки	506

Нудьга Г. А.
Н87 Українська пісня в світі: Дослідження.—
К.: Муз. Україна, 1989.— 536 с., іл.
ISBN 5—88510—069—1

В пропонованій книзі українського радянського літературознавця на численних прикладах висвітлюються історичні шляхи поширення і побутування українського пісенного фольклору в зарубіжних країнах. Особливу увагу автор приділяє тенденціям взаємозбагачення національних музичних культур через спілкування з пісенною творчістю українського народу.

Видання зацікавить спеціалістів-філологів, фольклористів, шанувальників народної пісні, а також широке коло читачів.

490500000—026

Н

M208(04)—89

БЗ.828.88

ББК 82.39к

Научно-популярное издание

Нудьга Григорий Антонович

УКРАИНСКАЯ ПЕСНЯ В МИРЕ

Исследование

Киев, издательство «Музычна Україна»

На украинском языке

Редактори *Л. О. Герейло, В. А. Герасимчук*

Художник *С. Н. Школьник*

Серію портретів до книжки

виконав *М. М. Грималюк*

Художній редактор *Б. С. Куйбіда*

Технічний редактор *Н. А. Гальчинська*

Коректори *Г. М. Вільховська, Н. Б. Ревуцька, А. Г. Савчук*

ИБ № 1563

Здано до набору 17.06.88. Підписано до друку 05.01.89. БФ 37503. Формат 70×100/32. Папір друкарський № 1. Гарнітура літературна. Спосіб друку високий. Умов.-друк. арк. 21,77+0,08 вкл. Умов. фарбо-відб. 22,5. Обл.-вид. арк. 23,71+0,05 вкл. Тираж 2500 пр. Зам. 367. Ціна 1 крб. 80 к. Видавництво «Музычна Україна», 252004 Київ, Пушкінська, 32.

Білоцерківська книжкова фабрика, 256400, Біла Церква, Карла Маркса, 4.